

DOCUMENTA HISTORICA 93.
Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa

Iulianus Apostata:
Beszéd az antiochiaiak ellen, avagy
a Szakállgyűlölő (Or. XII.)
(Késő Római Szöveggyűjtemény 3.)

A bevezető tanulmányt írta, fordította és sajtó alá rendezte:
SOLYMOSI BENEDEK

Szeged 2014

A Documenta Historica eddig megjelent számai:

1992

1. Az 1887-es földközi-tengeri egyezmények. [Nyemcsok Attila] (*elfogyott*)
2. A tilisíti béke (1807. júl. 7.). [Szász Erzsébet] (*elfogyott*)
3. Talleyrand, Charles-Maurice: Értekezés annak előnyeiről, hogy a jelen körülmények között új gyarmatokat szerezzünk. [Szász Géza]
4. A schönbrunni béke (1809. okt. 14.). [Szász Erzsébet]
5. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot! (A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása). [Gulyás László] (*elfogyott*; utánnomás: 23. sz.)
6. Korai angolszász törvények I. A kenti törvények. [Szántó Richárd] (*elfogyott*)
7. Az 1939–40-es finn–szovjet háború dokumentumai. [Engi Imre]
8. Dokumentumok az orosz–szovjet törekvésekről a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére (Konstantinápoly-egyezmény, 1915; német–orosz tárgyalások, 1940). [Boros Tamás]

1993

9. A Birodalom és Észtország. A szovjet–észt szerződések megszületésének dokumentumai (1939 szeptember). [Vandlik Krisztina]
10. Edward Balliol skóciai hadjárata. Részletek a Lanercosti krónikából és a bridlingtoni kanonok Gestájából. [Kiss Andrea]
11. Az 1943 decemberi Beneš–Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai. [Gulyás László]
12. Békeszerződés Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között (1783. szept. 3.). [Kökény Andrea]
13. Új bécsi tudósítások a kiváló Schwarzenberg grófnak a tatai, veszprémi és palotai erődök és más helyek elfoglalásáról, a szigeti erőd összeomlásáról és a Törökországban napról-napra erősödő hanyatlásról (1599). [Lévai Judit]
14. 1789 Franciaországa a panaszok tükrében. [Gyuricza Róbert]

1994

15. Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően. [Wölfinger Ildikó]
16. Volgai német dokumentumok (1918–1941). [Opaszki István]
17. Az 1916. évi arab felkelés kiáltványa. [Ferwagner P. Ákos, Lőkös István]
18. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Varga Vanda Éva] (*elfogyott*; utánnomás: 34. sz.)

1995

19. A Constantinus-i adománylevél (Donatio Constantini – VIII. sz.). [Piti Ferenc] (*elfogyott*)
20. A Hét Sziget Köztársaság és Kapodisztriasz. [Szász Erzsébet]
21. A lengyel emigráns kormány és a Szovjetunió kapcsolatfelvételének dokumentumai, 1941. [Csösz László]
22. Németország két megosztási terve (Morgenthau-terv, Frankfurter dokumentumok). [Mayer János]
23. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot! (A cseh-szlovákok áldozatának történelmi bemutatása). [Gulyás László] (az 5. sz. utánnomása).
24. Az 1849-es magyar–velencei szerződés. [Krámlí Mihály]
25. Az Anitta-felirat (i. e. 1600 körül). [Bolega Erika]

1996

26. A jeruzsálemi Szent János Lovagrend regulája. [Homonnai Sarolta, Hunyadi Zsolt]
27. Az amerikai alkotmányozási vita: a federalisták írásából (1787–1788). [Berkes Tímea]
28. Források a németek Szovjetunióba történő kitelepítéséről Közép-Kelet-Európából (1945–1953). [Köteles Péter]
29. Turgot: Levelek a toleranciáról. [Balázs Péter]

1997

30. Európai nemzeti kisebbségek kongresszusainak határozatai (1925–1937). [Eiler Ferenc]
31. Vikingek az angolszász krónikában. [Rimaszombati Károly] (*elfogyott*)
32. Gildas: Britannia romlásáról. [Novák Veronika] (*elfogyott*)

X 211574

DOCUMENTA HISTORICA 93.

Az SZTE BTK Történezművelődési Diákkör kiadványa

**IULIANUS APOSTATA:
BESZÉD AZ ANTIOCHIAIAK ELLEN, AVAGY A
SZAKÁLLGYŰLÖLŐ (OR. XII.)
(KÉSŐ RÓMAI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY 3.)**

A bevezető tanulmányt írta, fordította és sajtó alá rendezte:

SOLYMOSI BENEDEK

Szeged

2014

X 211574

A dokumentum forrásai:

LACOMBRADÉ, Chr. (ed.): *L'empereur Julien: Œuvres complètes, tome II./2.*
Les Belles Lettres, Paris, 1964.

MÜLLER, F. L. (ed.): *Die beiden Satiren des Kaisers Julianus Apostata („Symposion“ oder „Caesares“ und „Antiochios“ oder „Misopogon“).*
Stuttgart, 1998.

PRATO, C. – MICALELLA, D. (ed.): *Giuliano Imperatore: Misopogon.*
Edizione critica, traduzione e commento.
Ateneo & Bizzari, Roma, 1979.

WRIGHT, W. C. (ed.): *The Works of Emperor Julian, vol. II.*
LCL, 1913.

SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2.

HELYBEN
OLVASHATÓ

Szakmailag és nyelvileg lektorálta:
SZÉKELY MELINDA, TÓTH IVÁN

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001096231

Szerkesztette:
SZÉKELY MELINDA

Sorozatszerkesztő:
FERWAGNER PÉTER ÁKOS

© SZTE BTK Történész Diákkör, 2014

© Solymosi Benedek, 2014

HU-ISSN 1216-0954

X 211574

BEVEZETÉS

Noha Iulianus császár rövid ideig élt, mindössze harminckét évet, és uralkodása sem tartott sokáig (361–363), markáns személyisége, életszemlélete és sikerekben gazdag katonai és botrányoktól sem mentes politikai pályafutása mégis nyomot hagyott a történelemben: megosztotta és vitára ingerelte nemcsak a kortársait, hanem a későbbi századok történetíróit és a modern kutatókat is.¹ Rövid élete ellenére irodalmi munkássága is jelentős, tekintélyes levelezésével együtt komoly forrásértékkel bír, amely megkerülhetetlen azok számára, akik az *imperium Romanum* utolsó századainak történetével foglalkoznak.

Ebben a forráskiadványban a császár irodalmi hagyatékából – ami a modern magyar ókortudományban méltánytalanul mellőzött forrásanyag – az utolsó, s talán a legnevezetesebb és egyben a leghírhedtebb darabmal foglalkozom, az antiochiaiak ellen írott beszédével (Or. XII.), ami *Misopogón* („*Szakállgyűlölő*”) címmel vonult be a történeti hagyományba. Választásom nem esetleges: e beszéd mind stílusában, mind tartalmában formabontó, a helytörténeti vonatkozásokon túl betekintést enged az utolsó pogány császár mindennapi életébe és mentalitásába, továbbá életpályájába és gondolkodásába.

Mindezen kívül írása emblematis. Kiválóan bemutatja és felvázolja annak a zavaros és válságos szellemi-történeti határsávnak a konfliktusait, melyet két világrend övez: a letűnőben lévő klasszikus antik világ és a felemelkedő új keresztény korszak.²

Iulianus Apostata életpályája

A császár életével kapcsolatban bőségesen állnak rendelkezésre kortárs narratív források. BOWERSOCK nyomán³ a kortárs történeti hagyományt három részre érdemes osztani, annak megfelelően, hogy miként viszonyulnak az egyes kútfők az uralkodóhoz.

¹ BOWERSOCK 1978. 1.; MÜLLER 1998. 7.

² Személyiségének és műveltségének korszakhatár-jellegét Babits Mihály gondolatai híven fejezik ki *Az európai irodalom története* c. munkájának *Stilus Christianus* c. fejezetében: „Mégsem kell persze azt képzelnem, hogy a pogányság s az antik kultúra most már tökéletesen eltűnt: az csak lassan adta meg magát. Hisz egy császár is akadt még, aki vissza akarta hozni a régi világot. S ez a császár maga is író volt: Iulianus Apostata. Császár, aki szatírárt írt a császárokról... »Kora legműveltebb írójának« mondják; egy haldokló műveltség kései rajongója ő. Ez a rajongás vitte halálos kalandjába, mely az időt vissza akarta fordítani. »Győztél, Galileai!« Soha ilyen tragikus »utolsó szavakat« nem adott a legenda senki szájába. Iulianus főműve hatalmas pamflet volt a kereszténység ellen: *κατὰ χριστιανῶν*. A tragikum még teljesebb azáltal, hogy ez a nagy mű elveszett.”

³ BOWERSOCK 1978. 4–11.

Az első csoportot a császár írásai alkotják. Levelezéséből hitelesen lehet rekonstruálni az életpályát érintő politikai eseménytörténetet, míg beszédeiből inkább a személyes meggyőződése és véleménye ismerhető meg, e szempontból különösen fontos a II. Constantiushoz címzett Or. I., az Eusebia császárnéhoz intézett Or. II. (III.), az athéni polgároknak szóló Or. V., illetve ezek közül kiemelkedő fontosságú maga az Or. XII. (Szakállgyűlölő).

A második forráscsoportba a kortárs nem keresztény beállítottságú szerzők tartoznak. Libanios, az antiochiai születésű szónok és bölcselelő, aki a császár tanítója volt, de a későbbiekben is jó barátja maradt; írásai közül a legfontosabb Iulianus halálára írott halotti beszéde (Or. 18.). A történetíró, Ammianus Marcellinus minden apró részletre kiterjedő pontossággal jegyzi fel az eseményeket Iulianus életéről a XVIII–XXV. könyvekben: alapvetően tárgyilagos, de olykor nem rejti véka alá bíráló megjegyzéseit a császárral kapcsolatban.⁴ Értékes adalékokkal szolgál Eunapios *Vitae sophistarum* c. munkája, bár sok elemet kölcsönözött Ammianustól és Zósimos azóta elveszett történeti művéből.

A harmadik csoport a kortárs keresztény hagyomány. Vallási felfogásukból adódóan elfogultak és ellenségesek a császárral szemben, véleményük lesújtó, nézőpontjuk nem tárgyilagos. Naziansosi (Szent) Gergely (329–390) két beszédet is írt a „hitehagyó” császár ellen (Or. 4. és 5.), azonban használhatóságuk abban rejlik, hogy megemlékeznek olyan momentumokról is, amelyekről éppen az elnéző vagy a császár irányában elfogult nem pogány források hallgatnak.

Mindezek fényében Iulianus császár életpályája röviden és a teljesség igénye nélkül az alábbiakban vázolható. Életpályája három nagyobb szakaszra osztható: ifjúkorára (331–355), nyugati *Caesarságára* (355–361), az immár *Augustusként* többnyire a keleti birodalomrészben eltöltött periódusra (361–363). Az utóbbit két alegységre bonthatjuk: az antiochiai tartózkodására (362. július. 18. – 363. március 5.) és az Újperzsa Birodalom elleni hadjáratra (363. április – 363. június 26.).

Ifjúkora⁵

Flavius Claudius Iulianus 331. november 6-án született Konstantinápolyban, édesapja Iulius Constantius, aki apai ágon I. (Nagy) Constantinus (306–337) féltestvére, hiszen mindkettőjük apja Constantius Chlorus volt. Édesanyja Basilina, aki Iulius Constantius második felesége volt, viszonylag korán, 332 telén meghalt.⁶ Iulianusnak eléggé viszontagságos gyermekkorra volt. Amíg élt I. Constantinus, feltehetőleg keresztény szellemiségű udvartartás vette körbe. A császár halála után újra kiújultak a hatalom öröklése és felosztása kapcsán a különböző viszályok. A

⁴ Vö. ADAMIK 1994. 31–36.

⁵ BOWERSOCK 1978. 21–32.; CAH 13. 44–48.

⁶ Vö. Iul. *Misop.* 352 BC.

néhai Constantinus Faustától született három fia, II. Constantius (337–361), II. Constantinus (337–340) és Constans (337–350) osztozott a hatalmon, de a számításba vehető oldalági örökösök még gondot jelentettek. Egy zendülés során a konstantinápolyi helyőrség II. Constantius jóváhagyásával leszámolt valamennyi potenciális oldalági örökössel,⁷ azonban fiatalokorra való tekintettel életben hagyták a hatéves Iulianust és féltestvérét, a 12 éves Gallust. Az ifjú Iulianust először anyai nagyanyjánál Bithyniában egy udvarbéli eunuchra, Mardoniosra bízta, aki feltehetőleg pogány volt, és igen nagy hatást gyakorolt az ifjúra: megszerettette vele az antik irodalmat és filozófiát. Konstantinápolyba visszatérve az ariánus nikodémiai püspök, Eusébios felügyelete alá került, aki a 337-es gyilkosságok után szavatolta a két fiatal biztonságát.⁸ Iulianus azonban megmaradt a művelt eunuch hatása alatt, mivel nevelője elkísérte az ifjút. 344-től 351-ig testvérel együtt Macellumba került szigorított házi őrizetbe, nevelésüket szigorú szellemű keresztény eunuchok végezték. A két testvér útja innenől kettéválik: Constantius, mivel hatalmát veszélyeztette nyugaton Magnentius,⁹ a keleti birodalomrészebe küldte Gallust, miután *Caesar* névvel nevezte ki. Iulianus pedig folytatta tovább tanulmányait, először ismét Konstantinápolyba, majd Nikodémiába került, és a korszak egyik legjelentősebb szónoka és bölcselője, a pogány Libanios lett a mestere. Az ifjú Iulianus számos tanulmányúton vett részt: eljutott Pergamonba, Ephesosba és Athénbe is, megismerkedett és jó barátságot kötött a korszak nagy hatású neoplatonikus gondolkodóival, például Priscusszal, az ephesosi Maximusszal és a pergamoni orvossal, Oreibasiossal.¹⁰

Iulianus élete kapcsán kulcsfontosságú momentum a régi valláshoz való hűsége. Ifjúként, noha keresztény életformára próbálták nevelni, mégis elég korán –

⁷ A hatalmi viszályok ezzel még korántsem fejeződtek be: a háborús okot féltestvérüknek, Dalmatianusnak az öröksége jelentette. II. Constantinust kisebb testvérei kihagyták az osztozkodásból, ezért seregeivel öccsei ellen vonult, de az Itáliába való átkelés közben Constans helyőrsége megölte (340). Constans a birodalom nyugati részébe került, azonban mostohán és kegyetlenül bánt a rábizott hadsereggel és a lakossággal, 350-ben lázadás tört ki ellene, és megölték, majd katonái a pogány Magnentius kiáltották ki császárrá. Noha Magnentius *usurpator*sága sokáig gondot okozott II. Constantiusnak, átmenetileg egyedülüként lett a hatalom birtokosa, l. CAH 13. 14–22.

⁸ Vö. Amm. Marc. 22.9.4.

⁹ Magnus Magnentius nyugaton nagy befolyásra tett szert, mert keleten II. Constantius erejét és figyelmét lekötötte a perzsa hadjárata. Azonban Pannoniában a galliai *usurpator* ellenében választottak egy másikat egy bizonyos Vetrano személyében. Erre Constantius félbeszakítva a keleti elképzeléseit, Illyricumba vonult, megegyezett Vetranióval, majd maga vonult Magnentius ellen. A pannoni Mursánál a római történelem egyik legtöbb áldozatot követelő ütközetében (351. szeptember 28.) legyőzte Magnentius seregeit, de az *usurpatortól* véglegesen csak 353-ban sikerült megszabadulnia.

¹⁰ NEGRI 1901. 203.; BOWERSOCK 1977. 19., 44., 45., 111–119., 125.; PRATO–MICALELLA 1979. 125.

először titokban – a régi műveltséghez és filozófiához kezdett vonzódni kiváló és művelt mestereinek köszönhetően. Iulianus gyermek- és ifjúkora rendkívül viszon­ tagságos volt: szüleinek korai elvesztése, illetve a folyamatos költözködések köze­ pette és a létbizonytalanságban befelé fordulóvá vált, és a művelődés jelentette az egyetlen támpontot és a menekülést a kegyetlen valóságból. A környezetében élő keresztény eunuchok képmutatása, a szintén magát kereszténynek valló Const­ antiusszal való rossz viszonya, illetve az új hit rákényszerítése haragot és ellenál­ lást váltott ki az ifjúból a keresztény vallással szemben. De a nyílt szembe fordulás­ ra ekkor még nem volt lehetősége.¹¹

Caesarsága¹²

Iulianus sokáig maga sem számított arra, hogy közügyekkel fog foglalkozni. Azonban a 354-es év komoly fordulatot hozott a későbbi császár életében. Miután Constantius a hibát hibára halmozó és a zsarnokoskodó Gallust megölette, vala­ mint már Magnentius sem veszélyeztette nyugaton a hatalmát, második feleségé­ nek, Eusébiának a hathatós közbenjárására Mediolanumba hívatta, és maga mellé *Caesarnak* nevezte ki 355. november 6-án. A törekeny és átmeneti békességet a Caesar és az Augustus között egy házassággal erősítették meg: Constantius hozzá­ adta Iulianushoz a lányát, Helenát, ez azonban csupán érdekházasság volt.¹³

Constantius Galliába küldte az ifjú Caesart, hogy megfékezze a tartományra tö­ rő germán néptömegeket. 356 januárjában ketten viselték a *consulatust* is. Iulianus igen korán bebizonyította katonai rátermettségét¹⁴: ugyanebben az évben (június 24-én) sikeresen nyomult előre az ellenséges germán területeken. Felszabadította a körbezárt Augustudunumot, sikerrel nyomult előre Autosiodorum (a későbbi Auxerre) és Tricasae (a későbbi Troyes) felé, bevette Brigomagumot (Remagen) és Confluentest (Coblentz), az év vége felé pedig eljutott Colonia Agrippinába is (Köln). Constantius bízni kezdett az alig 25 éves Iulianusban, így 357-ben újra vele

¹¹ A modern szakirodalom a császár vallási meggyőződését, illetve annak kialakulása okait viszonylag sokat firtatta, jelen bevezető keretei között nincs lehetőség mindezek részletes ismertetésére. A kérdéskör behatóbb tanulmányozására l. pl. ATHANASSIADI-FOWDEN 1981.; BOWERSOCK 1978. 12–20., valamint SMITH 1995.

¹² BOWERSOCK 1978. 33–54.; CAH 13. 49–60.

¹³ Az érdekházasság mivoltát megerősíti a kortársak tanúsága, ugyanis Iulianus megvetette a testiséget és a szexuális gyöngédséget. l. Lib. Or. 18.179. Olyannyira kizárta az érzékiséget az életéből, hogy még arra is odafigyelt, nehogy véletlenül felmerüljön a gyanúja vagy a látszata a szerelmi vágyak még a hozzá legközelebb állók körében sem. l. Amm. Marc. 25.4.3. BOWERSOCK (1978) szerint mindezekből az is kiolvasható, ha lett volna bármilyen botrányos kalandja a császárnak, arról az őt bíráló ellenfelei gáncsokodva minden bizony­ nyal megemlékeztek volna (14–15).

¹⁴ Vö. Lib. Or. 18.42.

viselte a *consulatust*. Ebben az évben Constantius is sikerrel viselt hadat a svévek és a kvádok ellen, de a legfényesebb győzelmet az ifjú Caesar aratta Argentoratum (a mai Strasbourg) mellett Chnodomar germán király serege felett, majd a menekülőket a Majnán túl is üldözte az alemannok szállásterületéig, majd a téli szállását Lutetiában (a mai Párizs területén) foglalta el. A csatát követően az eddig is hűséges csapatai még jobban megszerették, a győzelemhez kapcsolódott az első imperatori *acclamatiója* is: katonái a győzelmi mámorban *Augustusszá* kiáltották ki, azonban Iulianus – a politikai erőviszonyok ismeretében bölcsen – visszautasította a címet.¹⁵ A sikeres hadvezér a tél elmúltával sem vett vissza a támadóhadjárat hevesességéből: 358-ban ismét sikeresen lépett fel a frankok ellen, majd átkelt a Rajnán és vereséget mért az alemannokra. Az esztendő azonban fordulatot hozott a birodalom hadi helyzetében: úgy tűnik, nyugaton sikerült helyreállítani a határvonalak védelmét, de keleten II. Sapur újperzsa uralkodó mozgósította seregeit a birodalom ellen, amelyek véget vetettek az átmeneti fegyverszünetnek, így Constantius a szarmaták legyőzése után kénytelen volt keletre indulni.

359-ben, míg Iulianus további sikereket ért el Galliában, illetve megerősítette a határ menti erődítéseket, addig Constantiustól elpártolt a hadiszerecsé. II. Sapur behatolt a birodalomba és egy hosszú ostromot követően (október 7-én) bevette Amida erődjét, rést ütve ezzel a római határvédelmen. A 360-as év komoly vízváltásznak bizonyult Iulianus és Constantius átmenetileg békés kapcsolatában, noha immár harmadízben lettek *consultársak*. Azok a szálak, amelyek összekötötték őket, felbomlottak, hiszen meghalt Constantius lánya, Helena, aki az ifjú Caesar feleségeként szavatolta jó viszonyukat, illetve az év második felében elhunyt Eusebia, Constantius második felesége, akinek nagy része volt abban, hogy férje az ifjú Iulianust bizalmába fogadja. Az Augustus keleten egyre szorultabb helyzetbe került: Sapur sorozatban vette be a kulcsfontosságú mezopotámiai erődöket. A császár unokatestvérétől kért segítséget, azonban a *Caesarukhoz* hű katonák megtagadták Constantius kérését, hiszen nem állt szándékukban keletre vonulni. Majd ismét *Augustusszá* kiáltották ki seregei, de ezúttal már nem hártotta el a Caesar a kinevezést, hiszen Constantius katonai ereje és tekintélye megtörni látszott. Iulianus kérte unokatestvérétől, hogy adja meg neki a *junior Augustus* címet, azonban Constantius ezt megtagadta.¹⁶ Újabb polgárháborús helyzet fenyegetett: a császár keleten fegyverszünetet kötött Sapurral, majd a megmaradt csapatai mellé új egységeket toborzott, végül Iulianus ellen fordult. Az újonnan kikiáltott *Augustus* 361 januárjában Vindobonában (a mai Bécs környékén) töltötte a telet, majd Illyricumon át seregeivel unokabátyja ellen vonult. Az összecsapás azonban elmaradt: 361. november 3-án Constantius Mopsukrenasznál váratlanul elhunyt, seregei viszont nem kiáltottak ki új *imperator*t a helyére. Egyesek úgy tartják, hogy a halálos

¹⁵ Vö. Amm. Marc. 16.12.64.

¹⁶ Vö Amm. Mar. 20.4.18.; Lib. Or. 18.99.

ányán Iulianust jelölte ki utódául.¹⁷ Ekképpen Iulianus egyeduralmát már semmi sem veszélyeztette.

Egyedül a hatalom csúcán. A „hitehagyott”¹⁸

361. december 11-én egyedüli *imperator*ként Konstantinápolyba érkezik, amit először a dinasztának megfelelően székvárosának jelölt ki. Továbbá, hogy kimutassa az *imperator*i hatalom folytonosságát és jogát az abszolút uralomra, még ha ez látszólag ellentétes is volt a pogány meggyőződésével, keresztény rítus szerint megadta Constantiusnak a végtisztséget, és a néhai I. Constantinus mellé temettette el.

Iulianus gyökeresen szakított elődei kormányzási módszereivel. Nem tett kísérletet arra, hogy helyreállítsa a diocletianusi *tetrarchiát*, példaképeinek, Hadrianusnak és Marcus Aureliusnak az uralkodóideálja szerint igyekezett kormányozni: filozófus császárként. Gyakran tartott magasröptű beszédeket, műveltségét és tudását állandóan fejlesztette. E cél elérése érdekében teljesen új tanácsadókkal vette körbe magát, akik szintén művelték a tudományokat és a filozófiát. Emellett pedig részint a korábbi évek rossz tapasztalataiból, részint pedig azért, mert a constantiusi kormányzati rendszer valóban hemzsegett a hatalmaskodó felszabadítottak és az udvari eunuchok, valamint egyes magas beosztású egyházi személyek korrupciós ügyeitől,¹⁹ az új császár egy rendeletével száműzte a közeletről az eunuchokat, és valamennyi korábbi korrupciós ügyet és politikai túlkapást kivizsgáltatott. Ennek következtében számos magas rangú beosztottat perbe fogott, többek között elődjének kincstartóját, az eunuch Eusébiost, akit ki is végeztetett. Iulianus nagy létszámban bocsátotta el a fölöslegessé vált, az adminisztrációban dolgozó – többségében korrump – hivatalnokokat és besúgókat. Hadrianus mintájára a tartományokban és a városokban lévő állami bürokrácián jelentősen lazított, lehetővé tette az egyes városi tanácsok létszámának növelését, az egyes városokban a közigazgatás kezében lévő földterületeket visszajuttatta a városok polgárainak. Ezek a rendelkezések nagyon korán a visszájára fordultak, ennek jó példája éppen Antiochia volt. Számos esetben kedvezett a városoknak az adóhátralékok elengedésével. Jelentősen visszafogta az állami fényűzést, emellett eltörölte a senatori rendet rendkívüli mértékben terhelő földadót, az *aurum oblativumot*.

Az új császárt már semmi sem akadályozta meg abban, hogy nyíltan felvállalja pogányságát. Szakállat növesztett, ami az antik filozófusok egyik attribútumának számított.²⁰ Iulianus politikai elképzelése szerint a birodalom akkor és csakis akkor

¹⁷ A problémához I. SZIDAT 1997. 63–70.

¹⁸ BOWERSOCK 1978. 55–93.; CAH 13. 60–67.

¹⁹ Vö. Amm. Marc. 22.4.; Lib. Or. 18.130.

²⁰ Iulianus a nyilvánosság előtt először 361-ben vállalta pogányságát, aminek külső megnyilvánulása volt, hogy szakállat növesztett. A császárok körében a szakállviselet az Anto-

képes fennmaradni, ha a hagyományos, ősi istenségek tisztelete nem vész el. Ennek fényében a keresztény hit széttzilálja és bomlasztja az államigazgatást. Nyílt vallási restaurációs politikába fogott. Ezért nyilvánosan áldozott a pogány isteneknek, majd törvényeiben a kereszténység háttérbe szorítása céljából rendelkezett a korábbi pogány szentélyek, templomok, kultuszhelyek helyreállításáról, elrendelte a papi testületek újbóli felállítását, az ősi ünnepek és áldozatok megtartását, az elkobzott javak és ingatlanok azonnali visszaszolgáltatását. Iulianus következetesen betartotta nagyapja milánói *edictumát* (313). Ennek megfelelően a hitbéli meggyőződésért senkit nem lehetett üldözni, így sem az ariánusok, sem a donatisták, sem pedig más eretnekek és szekták hívei nem hurcoltattak meg uralma alatt, ami jelentősen növelhette a keresztény közösségek megosztottságát. Vallási intézkedéseinek részét képezte a keresztény közösségek privilégiumainak a megvonása. Megszüntette a papság adómentességét, a *cursus publicus* (állami futár- és postaszolgálat) használati jogát, illetve a püspökök bíraskodási jogkörét. A kortársak és a keresztény utókor szemében megbotránkozást keltett a tanítókról és nevelőkről szóló 362. június 17-én kiadott rendelete (Cod. Theod. 13, 3, 5.). A rendelkezés kimondja, hogy egy nevelő először is erkölcsében mutasson jó példát, utána az ékesszólásban. A tömör megfogalmazás súlyos következményeket hordozott: ha egy tudományterület egy szerző vagy egy nevelő hitbéli meggyőződésébe ütközik, akkor úgy maradhat erkölcsileg hiteles, ha nem tanítja. Ennélfogva a keresztény szellemiségű nevelők nem taníthattak klasszikus irodalmat és nyelveket, csupán a Szentírást. Így nem jelentéktelen létszámú tanítványtól estek el a keresztény nevelők, mivel a két kultúrkör közötti közvetítő tudást nem adhatták át, természetesen a hitbéli meggyőződésükkel együtt. A keresztény utókor mindezek fényében ragasztotta a császárra az Ἀποστάτης (apostatés) „hitehagyó” vagy Παραβίατης (parabatis) „hitzegő” jelzőket.²¹

A császár azonban 362 májusában elhagyta a császárvárost, majd a syriai Antiochiába tette át a székhelyét.

Az Antiochiához kapcsolódó kudarc után a császár elérkezettnek látta az időt, hogy biztosítsa a keleti határokat is, amit elődeinek, Gallusnak és Constantiusnak nem sikerült megvalósítania. A hadjáratlalat kapcsolatban rendkívül sok a tisztázatlan kérdés, legvalószínűbb, hogy elődei sikertelen próbálkozásait kívánta sikerrel megkoronázni.²² Azonban a hadjárat előkészületeit nem kísérték jó előjelek. A

ninus- és a Severus-dinasztia idején volt divatos. I. Constantinus viszont szakított ezzel a szokással, az utána következő uralkodók már újra nyíratkoztak. A késő antikvitásban a szakáll arra utalt, hogy viselője klasszikus bölcsélettel foglalkozott. A Kr. u. 4. századra e viselet ritkaságszámba ment, különösen heves ellenérzést válthatott ki – főként a keresztények körében –, ha egy uralkodó tette ezt. Vö. GLEASON 1986. 118. 124. jegyz.

²¹ Legelőször Naziansosi (Szent) Gergely illetve a császárt a fentebbi jelzőkkel, I. 35.685 (Or. 5.).

²² Megerősíti ezt Lib. Or. 18.164.; Amm. Marc. 22.12.1.

keresztény katonákkal számos konfliktusa támadt, valamint a hozzá egyik legközelebb álló ember, Felix is meghalt, földrengés volt Konstantinápolyban, végül pedig a Sibylla-könyvek útmutatásai is inkább azt sugallták, hogy maradjon.²³ A császár hajthatatlan maradt barátai kérései és érvei ellenére is. Összesen mintegy 80-90 ezer főt sikerült mozgósítania, majd elindult a Beroea-sivatagon át Mezopotámia felé. Útja közben egyedül Armenia királyához, Arsakéshez tért be: szavát vette, hogy ha szükséges, segítséget nyújt. Egyes nézetek szerint őt kívánta megtenni a leigázott perzsa területek fölötti vazallus uralkodónak. Áprilisban a császár elérte az Euphratést, bevette Pirisabora erődjét, immár ellenséges területen járt, de komolyabb ellenállásba egyelőre nem ütközött. Megnyúltak az ellátási vonalak, a katonák zúgolódtak: a perzsák a felperzselte föld taktikáját választották, hogy minél beljebb csalják az ellenséget. A császár átkelt a Tigris folyón, majd elérte Ktésiphont, ahol a helyőrséget tudta csupán tizedelni, de a nem megfelelő ellátás és a felszerelés hiányában a város ostromára nem vállalkozhatott. Azonban a visszavonuló és elcsigázott ellenségnek már a nyomában voltak Sapur seregei: 363. június 26-án Iulianus kénytelen volt egy kisebb csatát vállalni Marangánál, ahol a csapatai élén lovagolva egy dárda eltalálta. Éjszaka filozófus barátainak a társaságában újra erősen vérezni kezdett, majd behalt sebesülésébe.²⁴

Halálát számtalan kétséges momentum és legenda övezi.²⁵ Libanios például azt gyanította, hogy nem ellenséges dárda találta el, hanem egy keresztény római katonáé.²⁶ Bárhogy is esett a dolog, az utolsó pogány császár halála jelentőséggel bíró korszakhatár: az ősi pogány vallás és a hagyományos antik világkép soha többé nem bírhatta az államhatalom támogatását. Holttestét a ciliciai Tarsosban helyezték örök nyugalomra.

²³ Vö. Amm. Marc. 23.1.5-7.

²⁴ BOWERSOCK 1978. 106–119.; CAH 13. 73–77.

²⁵ L. HAHN 1959. 253–265. A hagyomány szerint (legelsőként vö. Theodoret. HE. 3.25.) élete utolsó pillanatában az alábbi mondat hagyta el a császár ajkait: Νενίκηκός με, Γαλιλαίε. – „Legyőztél engem, galileai!” E momentum azt sugallja, hogy Iulianus egész életében büntudatot érzett magában a keresztény hit megtagadása miatt, az ajtón kopogató halált ekképp Isten bosszújának tarthatta. A kortárs és a hitelesebbnek tűnő források, (valamint a modern kutatás is rációfól erre, vö. Amm. Marc. 25.3.6-20., bár a történetíró leírásában a császár utolsó megnyilvánulása („*advenit, o socii, nunc abeundi tempus e vita impendio tempestivum* [...]”) sok párhuzamot mutat Socratés utolsó szavaival, vö. Plat. 41 D – 42 A.

²⁶ Vö. Lib. Or. 18.274.

Antiochia a *Dioecesis Orientis* központja, amely a közel-keleti tartományokat magában foglaló nagyobb közigazgatási egység volt. A város az Orontes folyó partján fekszik, hegyvonulatokkal sűrűn határolt, az egyik legkiemelkedőbb magaslata a Kasios-hegy (1024 m). A város fekvése kereskedelmi szempontból is kiváló: könnyen megközelíthetők a Földközi-tenger partján fekvő nagyobb környékbeli kikötővárosok, például a ciliciai Alexandria és a syriai Seleucia, kelet felől pedig a sivatagon keresztül vezető karavánutak keresztezték egymást a városban. Ennek megfelelően a nagyváros igen nagy létszámú lakossággal rendelkezett, jelentőségét története során mindvégig megőrizte.²⁸ A korszakban jelentős katonai erők is állomásoztak itt, mivel az Újperzsa Birodalom ellenében a keleti területek határvédelmét is a városból szervezték meg és irányították. Iulianust megelőzően Gallus és Constantius is a város stratégiai jelentőségét kihasználva szervezett hadjáratot. Antiochiát kulturális szempontból sokszínűség jellemezte. Jelentős zsidó vallású közösségek éltek itt, de a hagyományos antik vallás hívei is szép számban jelen voltak, azonban a kereszténység is igen gyorsan gyökeret vert és terjedt városra, majd a Kr. u. 4. századra többségében az új vallás hívei határozták meg a város arculatát. Antiochia polgárai mindemellett igencsak kozmopolita szellemiségűek és élénk vérmérsékletűek voltak: a város egyfolytában a kocsiversenyektől és a színházi látványosságoktól, valamint a lakomáktól volt hangos. Ennek ellenére komoly gazdasági nehézségekkel is küszködött.

Ilyen körülmények között érkezett a császár a városba 362. július 18-án, miután márciusban elhagyta Konstantinápolyt. Antiochiát új székvárosának tette meg, választása nem volt indokolatlan, komoly politikai szándékai voltak a várossal. A legkézenfekvőbb magyarázatul szolgál, hogy elődeihez hasonlóan Iulianus is a városból kiindulva kívánt hadjáratot vezetni az Újperzsa Birodalom ellen. Roppant sereget – mintegy 65 ezer fős alakulatot – szervezett és állomásoztatott a városban. Annak ellenére, hogy a városra a megelőző századokban tapasztalható vallási arculat a Kr. u. 4. század közepére változófélben volt, választásának második lehetséges magyarázata lehet, hogy a vallási restaurációs politikájának jobban megfelelt egy nagy múltú, pogány kultuszhelyekben gazdag városban kormányozni, mint a nagypapa által alapított Konstantinápolyban, mely a korszak egyik meghatározó keresztény központjává vált. Harmadik indokként szokták említeni, hogy a vallási vonatkozásokon túl uralkodói tekintélyét kívánta növelni, illetve új arculatot kívánt teremteni magának, aminek a szimbólumául a város szolgált volna.²⁹ Ebben a tekintetben feltehetőleg számí-

²⁷ BOWERSOCK 1978. 96–105.; DOWNEY 1963. 161–177.; CAH 13. 67–72.

²⁸ DOWNEY 1963. 8–9.; BOWERSOCK 1978. 96.

²⁹ DOWNEY 1963. 163.; BOWERSOCK 1978. 95–96.

tott a város vagyonosabb zsidó közösségeire is, minthogy merész tervei között szerepelt a jeruzsálemi Salamon-templom helyreállítása is.

Iulianus érkezését megelőzően a város súlyos ellátási gondokkal küszködött, ami éhínségekhez vezetett. Constantius hadi előkészületei a perzsák, majd Mag-nentius ellen először élelmiszerhiányt okoztak, ami az árak rohamos emelkedését (inflációt) vonta maga után. Az itt állomásozó hadsereg és kereskedők között nem egy esetben történtek sűrlődások.³⁰ Miután Iulianus 361 végén császár lett, a város az új uralkodó köszöntésére követeket küldött, akik egyben tájékoztatták őt a város súlyos helyzetéről. A császár, noha a tervezett perzsaellenes hadjáratára nem nélkülözhetette a helyi adókat, elengedte az éves adóból a hátralékokat, valamint megnövelte a városi tanács létszámát kétszáz fövel,³¹ feltehetőleg azért, hogy a gazdagabb polgárok osztozzanak a közterheken. Szándékával ellentétben ez az intézkedés a visszajára fordul a későbbiekben.³²

Az évenként megrendezett Adonis-ünnepség második napján érkező császár már első kézből is értesülhetett az ellátással kapcsolatos problémákról. Noha az ünnepségen résztvevők meleg szavakkal fogadták, rögtön fennhangon panaszkodni kezdtek az élelmiszerhiányról. Az ezzel kapcsolatos gondokhoz hozzájárult az is, hogy 361–362 telén az aszály miatt a vetésben nagy károk keletkeztek,³³ mivel az éghajlati körülmények miatt novemberben és decemberben elvetett gabonának csapadékra lett volna szüksége, hogy a májusban és júniusban elegendő termést be lehessen takarítani. Mindemellett nem tudunk a városi tanács olyan intézkedéséről, amely a csökkenő gabonakészletek pótlásáról gondoskodott volna. Az infláció így még nagyobb méreteket öltött, ugyanakkor a császár tanúsága szerint a gabona kivételével minden más áru (nem az alapvető élelmészhez szükséges cikkek) nagy mennyiségben volt elérhető a városi piacokon.³⁴ Iulianus a következő napokban ellátogatott a városi hippodromba, ahol a lakosság a következő szavakkal zúgolódott: „Minden rogyásig van áruval, de minden sokba kerül!”³⁵ A császár kötelességének érezte, hogy beavatkozzon, ezért összehívta másnap a vagyonos polgárokat,

³⁰ Vö. Lib. *Or.* 17.33.

³¹ Vö. Iul. *Misop.* 367 D.

³² A dörszölt tanácstagok soraikba nem olyan elemeket választottak, akik akár rangjukban, akár a császárhoz való lojalításban alkalmasak lettek volna a tisztségre, hanem a szegény néprétegek közül, akik megvesztegethetők voltak, így a vagyonos kereskedők további gabonaár-spekulációiban érdekeltté váltak. L. DOWNEY 1963. 168. Iulianus ezen intézkedése jócskán visszaütött és elmérgesítette a viszonyokat. Az intézkedését lehetővé tevő rendeletet visszavonta (l. C. Theod. 12.1.50.), majd 362. szeptember 18-án újat bocsátott ki, melyben egyfelől rögzítette a βουλή-tagság feltételeit (cenzus), másfelől munkájának szigorú felügyelete alatt el kellett fogadnia a császár által rárótt kötelességeket. Vö. C. Theod. 12.1.53. L. még PRATO–MICALELLA 1979. 154.

³³ Vö. Iul. *Misop.* 369 AB; Amm. Marc. 22.13.4.; Lib. *Or.* 18.195.

³⁴ Vö. Iul. *Misop.* 350 BD.

³⁵ Vö. Uo. 368 B.

hogy szüntessék be a gabonaárakat magasan tartó spekulációkat és üzelmeket, valamint kérte őket, hogy ésszerű keretek között határozzák meg az árakat. A városi arisztokrácia előzetes ígérete ellenére nem tett eleget a császár kérésének.

Tekintettel arra, hogy a gabonahiány és a vagyonos kereskedők által fenntartott mesterséges infláció tovább súlyosbította a szegényebb lakosság helyzetét, a császár kénytelen volt erélyesebben fellépni. Valamennyi forgalomban lévő terméknek meghatározott árat szabott, természetesen mérsékelve azokat.³⁶ Átmenetileg kedvező intézkedésnek tűnt ez a lakosság részére, azonban ezzel a lépésével nagy viszályt robbantott ki a főként kereskedelemről élő városi arisztokrácia és önmaga között. Az előbbieket méltánytalannak tartották, hogy korlátozza a szabad piacokat és az áruforgalmat. Az ellátási gondok enyhítésére jelentős mennyiségű gabonát hozatott be a városba állami költségen, és igen kedvező áron árusította, mérőnként mintegy az aktuális piaci ellenérték egyötödét engedte el. A kereskedők azonban nem késlekedtek válasszal: a raktárakban megmaradt készleteiket tovább tartották bent, illetve a császár által teremtett kedvező feltételek mellett mind a városban, mind más területekről feltöltötték a készleteiket, de amíg a császári szállítmányok ereje kitartott, nem adtak túl rajtuk. Iulianus gyorssegélyei a nagy éhínség miatt rendre gyorsan elfogytak, ennek következtében ismét hiány lépett fel, így a spekuláló kereskedők a raktáron lévő gabonakészleteiket busás haszonnal értékesíthették ismét, természetesen a szegényebb lakosság kárára. A császár ezen intézkedései kudarcba fulladtak: tartósan nem sikerült megoldani a gabonaellátást, azonban az aránytalan haszonnal működő kereskedők miatt szenvedő lakosság is a császár ellen kezdett fordulni. A császár intézkedését még Ammianus is kifogásolta mondván, csak további éhínségeket okoz.³⁷ A nagy létszámú hadsereg is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a tartós élelmiszerhiány fennmaradjon. Továbbá az ellátással kapcsolatos problémát az sem oldotta meg, hogy a lakosság kérésére elrendelte, a város tulajdonában lévő mintegy háromezer parcellát, melyet kivontak a művelés alól, újra vessék be. Ez nem tűnt rossz elképzelésnek, de tartósan nem tudta megoldani a város ellátási gondjait. A császár megjegyzése árulkodik az elképzelés sikertelenségéről, melyet egy bírálattal juttat kifejezésre: a város olyannyira tobzódik és lusta, hogy csupán saját maga szórakoztatására (l. pl. versenylovak tenyésztésére) használja a földeket, nem pedig a közjó érdekében.³⁸ Véleményem szerint itt inkább arról van szó, hogy az aszályos időjárás miatt az előző évekhez hasonlóan nem sikerült a kiosztott földeken sem elegendő gabonát betakarítani, illetve az intézkedés végrehajtása az akadékoskodó városi tanács miatt válhatott nehézkessé, így látványos előrelépést nem is hozhatott. A probléma méreteihez képest nem

³⁶ Vö. Uo. 369 A.

³⁷ Vö. Amm Marc. 22.14.1-2.

³⁸ Vö. Iul. *Misop.* 370 D – 371 A.

sokat nyomott a latba, hogy a császár a városban való tartózkodása idején még egy ízben (20%-kal) csökkentette a helyi adókat.³⁹

A gazdasági krízisen túl az igazi ellenérzést a városból a császár merész valláspolitikája váltotta ki. Minthogy Iulianus a városban látta annak a lehetőségét, hogy mintát adjon a hagyományos vallásosság helyreállítására, frontális és radikális reformba kezdett, amit a város többségében keresztény lakossága aligha fogadott jó szívvel. Az ellátási nehézségek ellenére a császár nagy számban és számtalanszor áldozott pogány isteneinek, antiochiai tartózkodása alatt szinte valamennyi kultusz-helyet, templomot és szent ligetet meglátogatta. Az isteneknek bemutatott áldozatok számát még a kortárs pogány Ammianus is kifogásolta.⁴⁰ A város és a császár amúgy sem kiegyensúlyozott kapcsolatát tovább mérgecsítette, hogy Iulianus a korábban kiadott vallási restaurációs rendelete alapján,⁴¹ amely lehetővé tette – még akár a keresztény templomok és zarándokhelyek lerombolásával – az ősi szentélyek és kultuszok helyreállítását, szemet hunyt a városban és a környéken élő pogány lakosság túlkapasai felett, amelyek nem egy esetben vezettek sirrongsokhoz és komolyabb atrocitásokhoz. Megjegyzendő továbbá, hogy a császár eléggé arrogánsan viselkedett a keresztény lakossággal szemben, illetve nem volt hajlandó tudomásul venni, hogy a város többségében már az új hit szerint él.⁴² A botrány 362. október 22-én tetőzött, amikor rejtélyes és tisztázatlan körülmények között leégett a város külvárosában, Daphnéban helyreállított Apollón-szentély.⁴³ A gyanú természetesen a keresztényekre terelődött. Az akkori pogány *comes Orientis*, a császár nagybátyja és egyik legfőbb bizalmasa, Iulius Iulianus rágalomhadjáratot indított a keresztények ellen, sokakat letartóztatott és elítéltetett. Döntése révén az antiochiai keresztény Nagytemplomot bezárták, a gyülekezet vagyonát elkobozták.

A város és a császár kapcsolata tovább romlott. 363. január 1-jén a császár *consuls*ágra lépett a korábbi galliai *praefectus praetorió*jával, Salustiusszal, aki szintén a legbizalmasabb emberei közé tartozott. Az újévi ünnepség keretében a lakosság nyíltan szidalmazni kezdte a császárt: gúnyversek és gyalázkodó röpiratok sokasága látott napvilágot. A *Misopogón* hangvételéből megállapítható, hogy az önértetes császárt eléggé mélyen érintették ezek a szidalmak, és nagyon megsértődött. A lakosság viselkedése nem volt alaptalan, hiszen a császár a perzsa hadjáratra készülődött, ami csak tetézte a szegény népesség terheit: az ellátási gondok kiújultak és tovább mélyültek. Nem egy esetben történtek a katonák részéről is túlkapasok. Azonban a hadjáratral kapcsolatos derülátása és ezzel párhuzamosan az ellátási nehézségei miatt a katonák körében is történtek botrányok. A császár elrendelte, hogy a csapatok jelvényeiről és fegyvereiről távolítsák el a keresztény

³⁹ Vö. Uo. 365 B.

⁴⁰ Vö. Amm. Marc. 22.12.6.

⁴¹ Vö. Uo. 22.5.4.

⁴² Vö. Iul. *Misop.* 357 A – 358 A.

⁴³ Vö. Uo. 361 BC.

szimbólumokat. Ezt két katona, Bonosus és Maximilianus megtagadta, mire Iulius Iulianus perbe fogta, majd lefejeztette őket.⁴⁴ A császári testőrgárdában is szervezkedni kezdett két tiszt, Romanus és Vincentius, őket száműzték.⁴⁵ Továbbá 363 januárjának végén zendülést készített elő két *praetorianus*, Iuventinus és Maximinus, ami során a szóbeszéd szerint a császár ellen még merényletet is terveztek. Iulianus maga vizsgálta ki az esetet, az érintetteket titokban kivégeztette.⁴⁶

A császár várakozásai ellenére antiochiai tartózkodása és tevékenysége kudarcra volt ítélve. Feltehetőleg az sem nyerte el a város tetszését, hogy a közügyek helyett 362–363 telén gyakran vonult vissza és dolgozott művein. Mindemellett a császár kevésbé nyitott jelleme, a látványosságoktól való tudatos távolmaradása, valamint a keresztény szellemiségű város felé tanúsított hideg közönye és szánalma további céltáblaként szolgált a gúnyolódóknak. Az a kevés társaság is fogyatkozóban volt, akik támogatták Iulianust és helyeselték városbéli intézkedéseit, hiszen januárban súlyos szenvedések után ismeretlen kórban elhunyt nagybátyja és jó barátja, Felix, akihez gazdasági kérdésekben fordulhatott bizalommal. A lakosság fokozódó sértegetésére elhatározta, hogy elhagyja a várost. Haragjában Antiochia élére Syria akkori kérlelhetetlen pogány kormányzóját nevezte ki, a héliopolisi Alexandrost, aki kegyetlenségéről és bosszúálló természetéről volt hírhedt.⁴⁷ A hír hatására a városbéliek megijedtek, majd a helyi születésű művelt pogány *rhétorral*, Libaniosszal az élen – aki jó barátságot ápolt Iulianusszal – a távozni készülő császár elé járultak, hogy bocsánatot kérjenek a város arcátlansága miatt, és meggyőzőkék őt, hogy maradjon.⁴⁸

A vérig sértett uralkodó azonban 363. március 5-én örökre elhagyta a várost, székhelyét pedig a ciliciai Tarsosba helyezte át, majd útnak indult Ktésiphón felé, ahonnan már nem tért vissza.

A Misopogónról (Or. XII.)

Az Antiochiában eltöltött utolsó hónapokban a császár igen komolyan foglalkozott az írással. Az utolsó nagyobb lélegzetű munkái ebben az időszakban keletkeztek. Ezek a művek a következők voltak: a töredékesen fennmaradt, keresztényeket támadó vitairata a „*A galileaiak ellen*” címmel hagyományozódott, a *Lakoma, avagy Kronos ünnepén* c. szatíra (Or. X.), illetve a *Hélioshoz* szóló himnusza (Or. XI.).

⁴⁴ Vö. Acta Sanctorum, Aug. 21.

⁴⁵ Vö. Amm. Marc. 22.12.3.

⁴⁶ Vö. Lib. Or. 15.43.

⁴⁷ Az új kormányzó valóban nem cáfolt rá a róla szóló hírekre: az állami adminisztrációt keményen kézben tartotta, a megfélemlített és sakkban tartott lakosság pedig soha nem látott pontossággal fizette be elmaradt adóhátralékait. L. Lib. Or. 15.74.

⁴⁸ Vö. Amm. Marc. 23.2.3-6.

Az utolsó nagy beszédét, a hírhedt *Misopogónt* (Szakállgyüölőt) (Or. XII.) a városiak szidalmazásaira és gúnyverseinek hatására kezdte írni a legnagyobb valószínűség szerint 363 februárjában.⁴⁹ A sértődött császár igen látványosan publikálta művét: távozása előtt jól olvasható formátumban kiszögelgette a királyi palota elefántmotívumokkal díszített *Tetrapylonjára*,⁵⁰ így minden olvasni tudó hozzáférhetett és megismerhette – még ha utólag is – a császár véleményét és tapasztalatait.

A modern szakirodalom különböző módon értelmezi a beszédet. WIEMER szerint a beszéd keletkezési körülményei és tartalma tisztán magyarázható abból a feszült helyzetből, amely a 362–363 fordulóján meglévő ellátási nehézségekből és éhínségből következik.⁵¹ Azonban véleményem szerint ezzel önmagában még nem indokolható a beszéd mondanivalója. GLEASON más megközelítést kínál: véleménye szerint ez a mű „*festive satire*”, azaz ünnepi szatíra.⁵² A beszéd apropóját az újévi ünnepek adták, eszerint Iulianus itt ragadta meg az alkalmat, hogy rendhagyó módon reagáljon az öt ért rágalmakra. A cikke azt sejteti, hogy a császár műve a szakirodalomban általánosan elfogadott nézethez képest (363. február) néhány hónappal korábban keletkezhetett. Ez a megközelítés a beszéd megírásának motivációját már társadalmi-kulturális alapra helyezi. A szerző értelmezése szerint a beszédet humorosan és könnyedén célszerű értelmezni, hiszen születésének körülményei nagyon hasonlítanak azokhoz a vitákhoz, amelyek nagyobb ünnepi társaságokban eshettek meg.

Véleményem szerint meggyőzőbb értelmezési lehetőséget kínál VAN HOOF – VAN NUFFELEN.⁵³ A szerzők felhívják a figyelmet az eddigi kutatás számára háttérben maradt szempontra: Iulianus – noha beszédének színleg önmarcangoló hangvétele van – a konfliktushelyzetet teljes egészében a város hibáira – elsősorban a romlott és zabolátlan erkölcséire – vezeti vissza. A császár ezáltal elhárítja és határozottan elutasítja, hogy bármiféle politikai felelőssége lenne a kialakult helyzetben. A szerzőpáros szerint a beszéd hangvételének megértéséhez közelebb visz, ha az írást egyrésztől a császári hatalom és kormányzat eredményessége, másrésztől a kormányzati kommunikáció és propaganda felől közelítjük meg. Így magyarázhatóvá válik az a szembeszökő ellentmondás, hogy miért alkalmaz ilyen szenvedélyektől sem mentes hangvételt egy alapvetően filozófus attitűdöt követő uralkodó. Véleményük szerint a beszéd politikai fogás: leplezni kívánja saját kudarcát, aminek a legjobb eszköze, ha a város becsületében kárt tesz. Másként fogalmazva a beszéd sajátos politikai öngizolás. A felsorolt – legfőbb – értelmezési lehetőségek közül ezzel értek egyet.

⁴⁹ PRATO–MICAELLA 1979. 101.

⁵⁰ Malalas, p. 328. 2–4.

⁵¹ WIEMER 1995. 189–245.

⁵² GLEASON 1986. 107.

⁵³ VAN HOOF – VAN NUFFELEN 2011. 183.

Iulianus irodalmi munkássága

Az Or. XII. különleges helyet foglal el az életműben, amelyhez sajátos formai és tartalmi jegyek tartoznak. Hogy ezt érzékeltetni lehessen, érdemes áttekinteni nagy vonalakban Iulianus császár irodalmi hagyatékát.

A császár fennmaradt műveit három részre lehet osztani: az első csoportba tartoznak a beszédek, a másodikba a levelezése, a harmadikba az igen gyér mennyiségben és töredékesen fennmaradt költeményei. Legmaradandóbbat kétségkívül a tizenkét beszédével alkotta,⁵⁴ melyek rövid tartalmi foglalata a következő.

Or. I. *Constantius császárhoz*: Iulianus első nagyobb lélegzetű munkája, 356–357 fordulóján keletkezhetett Galliában. Feltehetőleg hálaadásként szánta *Caesar*ról való kinevezéséért unokabátyjának. A szöveg formai tekintetben teljesen eleget tesz a *panegyricus* (dicsőítő beszéd) követelményeinek. Iulianus II. Constantius származásáról, szülőföldjéről, viselt dolgairól szól a beszéd első felében, a befejezésben Constantiust igen hízelgően filozófus uralkodónak nevezi. A túlzó dicséret mögött irónia is sejthető.

Or. II. (III) *Eusebia császárnéhez*: A mű azon ritka antik beszédek közé tartozik, amelyben nőket magasztalnak. A mű feltehetőleg szintén 356–357 telén keletkezett Galliában. Constantius feleségének, Eusebia császárnénak mond köszönetet, amiért biztosította számára egy athéni tanulmányút lehetőségét. Iulianus hálaja kétségkívül őszinte. Beszédében nemcsak az asszony jelleme, példamutató házasság- és műveltsége válik a magasztos dicséret tárgyává, hanem tágabb értelemben e mű a hagyományos antik filozófia és tudomány, valamint a pogány vallás és kultúra *enkómionja* (dicsérete).

Or. III. (II) *Constantius viselt dolgairól, avagy a császárságról*: A beszéd keletkezési ideje és körülményei vitatottak, azonban a műből szóra bírt történeti adalékok a 359-es évet teszik valószínűvé, és szintén a galliai helyszínt. Műfaja szintén *panegyricus*, azonban a beszéd gondolatmenete kettős: Iulianus az első szálon Constantius viselt dolgait magasztalja, a másodikon pedig az ideális uralkodóról és kormányzatról értekezik. A beszéd bővelkedik Homéros-, és Platón-reminiscenciákban, amelyek sokrétűbbé teszik a mű értelmezését. Ekképp az olvasható ki, hogy Constantius – noha a felszínen dicséretben részesül – nem szerez új érdemeket, illetve mintha a Iulianus által felvázolt eszményi kormányzati rendszertől távolabb kerülne.

⁵⁴ A beszédek között számon tartanak még egy vitairatot, amely *A galileaiak ellen* címet viselte. A három könyvből álló művet Kyrillos töredékeiből ismerjük. Feltehetőleg a mű a császár antiochiai tartózkodása idején született, melyben hevesen támadja a kereszténységet, de a részletes tartalma nehezen rekonstruálható.

Or. IV. (VIII) *Salustius távozására*: A beszéd az előzővel közel egy időben, 358–359 fordulóján keletkezhetett. Műfaja ún. *paramythétikos*, azaz Iulianus saját maga vigasztalására írott műve, mivel a galliai sikereiben közreműködő kulcsembert és barátját, Secundus Saturninus Salustius Constantius visszarendelte az udvarába, mivel a császár rossz szemmel nézte unokaöccse katonai sikereit. Iulianus mély fájdalommal töltötte el szeretett barátjának a távozása. Salustius emellett rendkívül művelt emberként jártas volt a filozófiában is. Iulianus beszédében értekezik az igazi és mély barátságról, számtalan történeti és irodalmi példát felhozva, majd ennek révén meg is vigasztalódik.

Or. V. *Az athéni néphez*: Az írás műfaja *epistula*, 360 tavaszán keletkezhetett. Iulianus immár ifjú *Augustusként* szembefordult Constantiusszal, a polgárháborús légkörben a nagyobb városok és jelentősebb régiók támogatásának elnyerése érdekében politikai próklamációként leveleket küldött. Ezek közül egyedül az athéniaknak szóló maradt fenn. Iulianus ebben Athén magasztalása után részletesen értekezik eddigi életútjáról, viselt dolgairól, céljairól, illetve Constantius vele szemben elkövetett jogtalanságairól és bűneiről. Hellasról és Athénról mint a kultúra, jog és igazságosság letéteményeseként emlékszik meg.

Or. VI. *A bölcs Themistiosnak*: Műfaja szintén *epistula*, mely valószínűleg Constantius halála (361. november 3.) után, de még Iulianus konstantinápolyi beiktatása (361. december 11.) előtt keletkezett. A pogány Themistios Constantius egyik bizalmasa volt, emellett a Kr. u. 4. sz. neves rhétora és gondolkodója, már elég korán szoros kapcsolatban állt levelezés révén Iulianusszal, melynek ez az egyetlen darabja maradt fent. Themistios azzal fedte meg egy korábbi írásában a császárt, hogy nem készült fel kellőképpen a közéleti szereplésre, illetve az uralkodásról alkotott nézetei nem praktikusak. A császár apológiájában magvas bölceletekkel és reminiscenciákkal kellőképpen felszerelve hártja el a kritikát, egyzersmind vázolva ezzel saját nézeteinek a helyességét.

Or. VII. *A kynikus Hérakleios ellen*: E támadó jellegű beszéd (invektíva) 362 márciusában keletkezett Konstantinápolyban. A beszéd apropója egy Hérakleios nevű kynikus bölcselő előadása volt a hatalom jellegéről és az uralkodás művészetéről, mely során megsértette Iulianust őrá célozgató, átfogalmazott mítoszokkal. A császár részt vett ezen és jónak látta az elhangzottaknak kerek bírálatát, határozott cáfolatát adni. A beszédben a császár kiválóan vázolja a hagyományos valláshoz való visszatérésének eszmei okait, értekezik a valódi mítoszlól, kultuszokról, neoplatonikus nézeteiről.

Or. VIII. (V) *Az istenek anyjához*: A beszéd szintén 362 márciusában keletkezett. Szerkezete több vonatkozásban is rokon a kilencedik beszéddel. Iulianus mint a birodalom *pontifex maximusa* kísérletet tesz e művében arra, hogy neoplatonikus

értelmezést adjon a *Magna Mater*hez, Kybeléhez kapcsolódó misztériumokhoz, mítoszokhoz és különböző hagyományokhoz.

Or. IX. (VI) *A műveletlen kynikusok ellen*: Sok tekintetben rokon a hetedik *oratio*val, amelyet Iulianus 362 júniusában jegyzett le. A beszéd szintén egy előadásra adott válasz, ugyanis ezúttal egy udvarbéli kynikus Diogenésről tartott előadással vívta ki a császár nemtetszését. Ennek megfelelően cáfolatul a beszédében bemutatja az általa valódinak ítélt kynikus filozófia lényegét, másodsorban éles kritikával illeti az újkynikusokhoz igen közelálló keresztényeket is. A beszéd ennek megfelelően társadalomkritika is a kereszténység térhódítása miatt.

Or. X. *Lakoma, avagy Kronos ünnepén (császárok)*: A beszéd műfaja szatíra, amely egy képzeletbeli Kronos-ünnepen játszódik. 362 decemberében született Antiochiában. Apropója a minden évben megrendezett *Saturnalia* ünnepe lehetett (december 15–17.) A császár leghumorosabb hangvételű alkotása, számos fiktív elemet is tartalmaz. Erősen érzékelhető benne Platón azonos című *Symposion*jának, és Lukianosnak a hatása. E mesebeli lakomán Romulus valamennyi istent és ismert híres ókori uralkodót, valamint római császárt meghív az Olymposon tartandó ünnepre. Iulianus az eseményen szerepelteti többek között Iulius Caesart, Alexandrost, Octavianust, Marcus Aureliust és uralkodóházából Constantinust is. A beszéd tengelyében egy verseny áll, amelyet Hermés bonyolít le: meg kell győzniük az isteneket az egyes uralkodóknak elveik és uralkodásuk helyességéről. Valamennyi szereplő ábrázolása komikus, kivéve Marcus Aureliusé, ugyanis a császár filozófus uralkodóideálját az ő szerepeltetése testesíti meg, aki ennek fényében meg is nyeri a versenyt.

Or. XI. (IV) *Hélioshoz*: Szintén 362 decemberében keletkezett műről van szó, melyet a császár barátjának, Flavius Salustiusnak, Oriens *praefectus*ának címzett. Apropója a napisten ünnepe lehetett (december 25.). Ezt a himnikus elemekkel gazdagon áthatott beszédet a legyőzhetetlen napisten, *Sol Invictus* tiszteletére szerezte. Írása sok tekintetben rokonságot mutat a nyolcadik *oratio*val. A beszédnek lényeges politikai vonatkozásai vannak: a neoplatonikus világnézettel összhangban Héliost a világmindenséget összetartó erőnek ábrázolja, az ő királysága a leghatalmasabb hatalom és mindennek fölötté áll. Egyfajta univerzális „egyistenhit” tükröződik a szövegből. Iulianus kimondatlanul is azonosítani kívánja uralkodását Hélioséval e valláspolitikai szempontból programszerű beszédében.

Az Or. XII. tartalmi foglalata és szerkezete

Elfogadható MÜLLER megállapítása, mely szerint a császár többi beszédének világos és áttekinthető szerkesztéséhez képest ebben a műben elég nehezen fedezhető fel az egységesség.⁵⁵ A szerkesztés első olvasásra valóban zavarosnak hat, de sajátos momentumok alapján mégis többféle szerkesztési elvet lehet megállapítani.

A beszéd egészen mély szakadék húzódik. Ennek a szakadéknak az egyik oldalán Iulianus császár áll, a másik oldalán pedig a város. Hogy ezt az óriási különbséget az olvasó meg tudja ragadni, meg kell ismernie mind a két felet. Először Iulianus önmagát mutatja be, a beszéd végén pedig az antiochiaiakat. A köztes rész lényegében az ütközőterület: ebben a szakaszban a császár ellen szóló vádak szerepelnek. Ahogyan halad az olvasó a beszéd vége felé, azt tapasztalja, hogy a látszólag önmarcangoló császár először megvédi jellemét, cáfolni igyekszik az őt ért vádakot, majd megsemmisíti a gőgös várost a szó átvitt értelmében.

Véleményem szerint a beszéd során fontos szerepet játszanak az égtájak: Iulianus nyugatról érkezett a keleten fekvő Antiochiába. Mindezt erkölcsi tartalommal ruhazza fel: a keleti és a nyugati birodalomrészek szemben állnak.⁵⁶ Az antiochiaiak szemében Gallia, ahonnan Iulianus érkezett, a faragatlan és vidékies kelták tanyája, de ők testesítik meg a mérsékelt gondolkodást és a követendő szokásokat, ezért a császár jelleme a Nyugattal azonosítható. Azonban Antiochia polgárai hiába élnek a külsőségek vonatkozásában városiasabb, ha tetszik: fejlettebb környezetben, a császár szemében erkölcsaik romlottsága nevetségessé és alávalóbbá teszi városukat. A romlott és tobzódó Antiochia a Kelettel azonosítható. Ebben az éles szembeállításban kifejeződik a császár kiábrándultsága és csalódottsága. Így a beszéd szerkesztése a következő: az erkölcs, jog és rend felől indulunk (Iulianus és a kelták), majd eljutunk az erkölcstelen, fennhéjázó és kicsapongó Antiochiába. Lényegében e momentum *antiklimax*nak fogható fel. E gondolat másik nézőpontjában pedig eljutunk a „falusias” környezetből a városba. A gondolatot továbbfűzve pedig áttételesen eljutunk a vallási kérdésekhez is: míg a „nyugati” kelták tisztelik az isteneket, addig a fellazult erkölcsű „keleti” városban vagy megvetik őket, vagy a „galileaiak” hite szerint élnek, vagyis keresztények. Iulianus szemében a város mindkét vallásos gyakorlata elvetendő.

A pontos szerkezet megállapítását az teszi nehezzé, hogy az egyes tartalmi momentumok és megragadható tételek a beszéd szinte valamennyi pontján feltűnnek. Ilyen szimbolika például a császár szakálla, az ősi hitvilág tisztelete, a színházi látványosságok megvetése. Valamint az antiochiaiak vádjai mindvégig visszahangoznak. Így ahol kumulálódik egy probléma-, vagy egy fogalomkör, ott tüntet-

⁵⁵ MÜLLER 1998. 48.

⁵⁶ Vö. PRATO–MICAELLA 1979. 93.

tem fel a szerkezetben. A fentebb kínált megközelítési módok alapján hozzávetőleg az alábbi szerkezetre illeszthető a beszéd tartalma.⁵⁷

- I. Bevezetés (337 A – 338 B)
- II. A császár önjellemzése (~ „Nyugat”)
 1. Külleme (338 B – 339 C)
 2. Belső tulajdonságai (339 C – 340 C)
 3. A császár szerint követendő minta: Lutekia (340 D – 342 D)
- III. Az „ütközőterület”. A város főbb vádjainak és rágalmainak ismertetése (342 D – 347 A)
- IV. A város bemutatása (~ „Kelet”)
 1. A város alapításáról (347 A – 348 A)
 2. Az erkölcsök és szokások átörökítéséről (348 A – 349 B)
 3. Iulianus és a város tanult szokásairól és erkölceiről (349 C – 354 D)
 4. A város szabadosságáról, a bűnről és jogtalanságról általában (355 D – 357 A)
 5. A város istentelenségéről (357 A – 363 D)
 6. A városiak aljas rágalomhadjárataról (364 A – 364 D)
 7. Közigazgatási és gazdasági természetű problémákról (365 A – 369 D)
- V. Befejezés
 1. A császár mentegetőzése (370 A – 371 A)
 2. Visszatérés az önvádrhoz. Fohász az istenekhez (371 BC)

A beszéd stílusa és érveléstechnikája

A beszéd stílusával kapcsolatban érdemes megfontolni GLEASON egyik megjegyzését.⁵⁸ Noha a modern filológia különleges helyet biztosít a császár beszédének az antik rhétorikai munkák sorában, a kortársak körében mégis inkább a császár viselt dolgai, mintsem e beszéde keltett feltűnést. Ammianus, bár véleménye szerint a tartalom megfogalmazása kissé erőse sikeredett,⁵⁹ mégsem illeti kritikával a császárt, hogy esetleg ezzel jogtalanságot követett volna el. Libanios explicit módon nem is hivatkozik a császár beszédére, de burkoltan néhány tartalmi kifogással élt.⁶⁰ Zósimos szerint a beszéd elegáns és jól csengő, de többször nem firtatja a kérdést.⁶¹ Még a keresztény szellemiségű szerzők is elismerik a beszéd talaló

⁵⁷ Vö. KOCSISNÉ 2006. 188–189.

⁵⁸ GLEASON 1986. 107.

⁵⁹ Vö. Amm. Marc. 22.14.2.

⁶⁰ Vö. Lib. Or. 18.195–198.

⁶¹ Zos. Hist. Nov. 3. 11.

mivoltát, de azt is megemlíti, hogy a városi embereknek ez hatalmas sértés volt.⁶² Úgy tűnik, a beszéd saját korában nem keltett nagy feltűnést.

Iulianus már művének a címével tüntetőleg sugallja világnézeti beállítottságát, hiszen e kettős címadással a platóni hagyományra utal, másfelől követi a Lukianos-dialógusok címeinek mintáját.⁶³ A cím interpretációja során látszólagos ellentmondás, feszültség érzékelhető: az első tagjában megfogalmazódik a szerző szándéka, hiszen a beszédében az antiochiaiak ellen emel szót, ugyanakkor a cím második tagja arra utal, hogy egyidejűleg önmagának is szemrehányást tesz. Szakálla szimbólum, amely egyszerre jelenti személyiségét és azt, amiben ez gyökerezik: a hagyományos műveltséget és a „régit” vallásosságot az „új”, feltörekvő kereszténységgel szemben. Az ellentmondás feloldása maga a beszéde, ugyanis a császár már a címében rögzíti módszerét: úgy állítja pellengérré az antiochiai polgárokat, hogy látszólag lejárhatja saját értékrendjét, de ezzel rámutat arra, hogy a város erkölce még az övénél is rosszabb.

A császár apológiájában többszintű és igen mélyen ható érveléstechnikával él. Ennek rövid és tömör foglalatja a következő: először mind a rang, mind az alapvető mentális-morális különbségek vázolásával elhatárolódik Antiochiától. Majd a második szinten részletezi és bővebben kifejti ezeket, nem fukarkodván a finoman megfogalmazott bírálatokkal, melyeket önostorozással palástol, amivel elveszi élüket. Iulianus módszere a dialektika: ellentétes fogalompárokot vezet be, általában azok első tagjával a várost jellemzi, a másodikkal pedig önmagát. A két állítás közötti különbséggel bírálja a várost, illetve igazolja mentalitásának, később intézkedéseinek helyességét.

A beszéd alapvető és meghatározó vonása az önmarcangoló attitűd, ami igen éles fegyver a császár kezében. Rendre először említi azokat a személyekre vonatkozó rosszálló megjegyzéseket, amelyekkel az antiochiaiak illeték: pl. σκαϊότης (skaiotés) – „kétbalkezeség”, „ügyetlenség”, „ostobaság”, illetve ἀπανθρωπία (apanthrópia) – „embertelenség”, „emberkerülés”, „magának való természet”. Az önmarcangoló attitűddel felemlgetett sértésekben feltárja azokat a momentumokat, melyeket a város elvetendőnek tart, majd ezeket visszavezeti azokra a tanult képességeire, illetve jellemvonásaira, amelyekben gyökereznek. Ez pedig nem más, mint a bölcs-filozófus uralkodóideálra való törekvés, ami nem engedi követni az antiochiaiak normáit. Így ezek a szidalmak éppen a császár dicséretére és dicsőségére válnak.⁶⁴ Az érvelések mélyszerkezetében az antik reminiszcenciák (különösen Homéros, Platón és a komédiaszerzők) gazdag felhasználása mellett felfedezhető a korabeli keresztény apologétáknak (hitvédőknek) és mártiroknak az attitűdje is, akik szent ügyük helyességének tudatában vállalják a vitákat és elvisel-

⁶² Socr. HE. 3.17.; Soz. HE. 5.19.

⁶³ Vö. PRATO-MICALELLA 1979. 83.

⁶⁴ L. 354 D etc.

lik a rájuk zúdított gyalázkodó megjegyzéseket, ahogyan azt a Szentírás sugallta.⁶⁵ Ebből következően a császár iróniája finom, de annál szellemesebb: a korszakban éppen a keresztényekre leginkább jellemző magatartás alkalmazásával tart görbe tükröt a többségében keresztény város elé.

Az irónia és a szarkazmus árad ebből az írásból, ezért inkább elgondolkodtató, mintsem humoros szövegnek tekinthető. A császár a beszéd vége felé egyre nyíltabban ad hangot a véleményének, így műve szinte már – az aristotelési felosztás szerint – *epideiktikus* beszéddé, ezen belül is nyílt invektívává alakul.

⁶⁵ L. pl. *Mt.* 5,1-10.: „Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert ők a mennyek országa.” És *Péld.* 19,11.: „Az embernek értelme megfékézi a haragját; és dicsőségére van neki elnézni a vétket vagy sértést.”

BESZÉD AZ ANTIOCHIAIAK ELLEN, AVAGY A SZAKÁLLGYŰLÖLŐ
(OR. XII.)⁶⁶

1. [337] [A] Anakreón, a költő sok jelentéktelen lírai költeményt szerzett, hiszen neki a végzettől kényelmes élet jutott osztályrészül. Viszont Alkaiosnak és a parosi Archilochosnak az istenség már nem adta meg, hogy költői tehetségükkel a vidámságnak és az élvezeteknek hódolhassanak. Mivel olykor-olykor szenvedniük kellett, a költészetet arra használták, [B] hogy még jelentéktelenebb versikéket farigcsáljanak az isteni hatalom jóváhagyásával azoknak a szidalmazására, akik ártottak nekik.⁶⁷ De nekem egyfelől törvény tiltja,⁶⁸ hogy név szerint panaszt emel-

⁶⁶ A beszéd a szintén szatirikus hangvételű *Or. X.*-hez hasonlóan (vö. Συμπόσιον ἢ Κρόνυα, azaz *Lakoma*, avagy *Kronos ünnepén*) kettős címmel hagyományozódott. Szinte kivétel nélkül őrzi ezt a formát valamennyi kézirat (Ἀντιοχικὸς ἢ Μισοπώγων), továbbá a kortársak tanúsága szerint maga a császár is így hivatkozott e művére, l. pl.: Amm. Mar. 22.14.2.: *quocirca in eos deinceps saeviens ut obtrectatores et contumaces volumen composuit invectivum, quod Antiochense vel Misopogonem appellavit.* Továbbá szokták még 'Μισάνθρωπος', azaz „Embergyűlölő” címmel illetni, l. MÜLLER 1998. 216. A címadással Iulianus tüntetőleg sugallja a világnézeti beállítottságát, azaz hűségét a hagyományos antik kultúrához, hiszen a kettős címadással egyrészt a platóni hagyományra utal, másrészt a Lukianos-dialógusok címeinek a mintáját követi, vö. PRATO-MICALELLA 1979. 83. A mű címében látszólagos ellentmondás, illetve feszültség érzékelhető. A cím első tagjában megfogalmazódik a szerző szándéka: beszédében az antiochiaiak ellen kíván szót emelni. A cím második tagja arra utal, hogy egyúttal önmagának is szemrehányást tesz, vagyis a császár már a címben rögzíti, miként fog eljárni a beszédében. Úgy állítja pellengérré az antiochiai polgárokat, hogy látszólag lejárhatja saját értékrendjét. Viszont rámutat arra, hogy a város erkölcsi mérges még az övénel is gyalázatosabbak, így maga a beszéd szolgál e látszólagos ellentmondás feloldására. Tudniillik a szakáll metafora, aminek a látszólagos nevetségessé tételével kifejezésre juttatja markáns, kérlelhetetlen személyiségét, ami a hagyományos antik műveltségéből és az ún. „rég”i vallásosságából fakad. A beszédben ezt teljesen világosan szembeállítja az „új”, feltörekvő kereszténységgel szemben. Ez a beszéd volt a császár utolsó nagyobb lélegzetű munkája, amely feltehetőleg még az antiochiai tartózkodása idején született. A mű keletkezésére vonatkozó terminus *ante quem* 363 februárja, hiszen a császár márciusban már elhagyta a várost és megtette az utolsó előkészületeket a szaszanida Perzsia lerohanására.

⁶⁷ Az archaikus kori költők mű elején történő felemlítése programszerű. A teósi lírikus, Anakreón (Kr. e. 6. sz.) személyével azonosítja Iulianus a könnyed, bohém, élvezethajhász életvitelt, vö. 57. Fr. Page: χαρίεν γὰρ ἢ χεῖς ἢ θεός.† // καλὸν εἶναι τῷ Ἑρωτῇ τὰ δίκαιά φησιν. // ἔμῃ γὰρ ἢ λόγων εἶνεκα παῖδες ἄν φιλοῖεν. // χαρίεντα μὲν γὰρ ἄιδω, χαρίεντα δ' οἷον δαλέξαι. Alkaios (Kr. e. 7–6. sz.) és Archilochos (Kr. e. 7. sz.) testesíti meg azt a megvetendő költői magatartást a császár szemében, l. κωφότερα ποιοῦντες, amelyből csak hitvány, jelentéktelen, művészileg értékelhetetlen és káros gyalázkodás származik. A közszájon forgó hagyomány szerint Archilochos gúnyos és gyalázkodó verseivel a halálba

jek azok ellen, akik, noha semmilyen tekintetben sem szenvedtek el jogtalanságot, mégis próbálkoznak velem szemben rosszindulatúan fellépni. Másfelől a költészetben való jártasságtól meg van fosztva a művelődésnek a szabad emberek körében manapság felülkerekedő irányzata.⁶⁹ Minthogy olybá tűnik, mostanság gyalázatosabb dolog a múzsai tudományokkal foglalkozni, mint az, ha régebben valaki jog-

kergette a parosi Lykambést és leányát, Neobulét, miután a költő kosarat kapott a lánytól. A lírikus költészet allegóriája világos párhuzamot kínál. Minthogy az antiochiai polgárok is számtalan esetben zúdíttak gyalázkodó verseket, tréfkákat és gúnyiratokat a császárra (l. 345 CD, 364 C, 365 B, 366 C), Iulianus a költői megnyilvánulás formája tekintetében az utóbbi két költővel, Alkaiiosszal és Archilochosszal, a szokásokban és az erkölcsökben az előbbi lírikussal, Anakreóonnal azonosítja a várost. Világos és egyértelmű a párhuzam, ha megvizsgáljuk azokat a párhuzamos kifejezéseket, amelyekkel a császár a költőt és a várost illeti, l. pl. *τροφῶν* „dözsölni”, „tobzódni” ~ *τροφώση πόλει* (340 B), *τῆ δε τῆ πολυανθρώπων καὶ τροφεῶν καὶ πλουσίῳ πόλει* (359 A). Ahogyan Archilochos költészetével kikergette a világból a szerelmét és az apját, ugyanúgy üzte el a szemtelen lakosság a császárt Antiochiából, l. 364 D.

⁶⁸ Iulianus egy I. Constantinus (306–337) által 320-ban kiadott rendeletre hivatkozik (vö. C.Th. 9.34.: *De famosis libellis*, azaz *A gyalázkodó irományokról*). E rendeletet azért vezeték be, hogy az alaptalan rágalmozásokat és becsületsértéseket visszaszorítsák. A jogszabály úgy rendelkezik, hogy az efféle irományok (röpiratok, gúnyversek stb.) terjesztésével gyanúsítható egyéneket fel kell kutatni és amennyiben szerzőségük bizonyosságot nyer, meg kell őket fenyíteni (botozás), hiszen ezek az emberek nem jogos vádakot fogalmaznak meg, csak gyalázkodnak: *qui infamare maluit quam accusare*. II. Constantius (337–361) 338-ban kiegészítette a rendeletet azzal, hogy az ilyen jellegű iratokat el kell égetni. Iulianus vonatkozó kijelentése hangsúlyos: *Ἐμοί δὲ ἂ παγορεύει μὲν ὁ νόμος*. Ő nem gyalázkodik nyíltan, mert betartja ezt a törvényt (is), viszont a város lakossága éppen az ellenkezőjét teszi. Ezzel a császár már a beszéde kezdetén meghatározza az egyik legfőbb különbséget a város és önmaga között: hivatalából adódóan ő a törvények legfőbb őre, (l. 356 D: *εἰς [...] τοῦς νομοφύλακας ἢ μὲν*), ezért követi és betartatja, míg a város semmibe veszi és megszegi azokat, l. pl. 342 BC stb.

⁶⁹ Iulianus megállapítása látszólag nem kapcsolódik szervesen az előbbi gondolathoz. Viszont a beszéd keletkezését kiváló tényezőnek, a város gyalázkodásának, valamint a császárnak az archaikus kori *iambos* költőkre vonatkozó allegorikus utalásainak figyelembevételével többszörös üzenet tárható fel. A császár azért sem válaszolhat hasonló eszközzel a lakosság maró és hitvány gúnyverseire, mert nem kíván a városiak igen alacsony erkölcsi színvonalára és igen rossz ízlésére lesülyedni, amit a felidézett lírikusok testesítenek meg. Továbbá e megjegyzésével bírálattal illeti a korszak művelődését és közízlését is, hiszen egyrészt az nem a klasszikus antik irodalmi hagyományon – ha tetszik, magasabb művészi színvonalú és időtálló költészetben (l. pl. 351 D – 352 A: homérosi hagyomány méltatása) – alapul, hanem az ócska és rosszindulatú vásári versfaragáson, hiszen a városiak így léptek fel a császáruk ellen. Másrészt arra utal burkoltan, hogy a feltörekvő keresztény gondolkodás a korszakban elveti a klasszikus antik irodalmat és tudományt.

talánul szerzett vagyont.⁷⁰ [C] De emiatt nem fogom megvonni magamtól a Múzsáktól hozzám érkező hatalmas támogatást. Mert bizony megfigyeltem, hogy még a Rajnán túl élő barbárok⁷¹ is énekelnek harsány dalokat a hangos madarak rikácsolására emlékeztető előadásmódban, és örömeiket lelik azokban. [338] [A] Ezért úgy vélem, nemcsak hogy előfordul a múzsai tudomány a hitványak szegényes látványosságaiiban is, hanem nekik egyenesen ezek okoznak örömet. Ezen töprengve szoktam mondogatni magamban, amit Isménias is mondott – de meggyőződésem, hogy nem azért, mert azonos tehetséggel bírok, hanem azért, mert hozzá hasonlóan öntelt vagyok –, hogy bizony „a Múzsáknak és magamnak énekelek”.⁷²

⁷⁰ E közmondásszerű fordulat elsőként Menandrosnál jelenik meg, vö. Colax, Fr. 6.: οὐ θεὶς ἐ πλοῦτησεν ταχέως δίκαιος ὤν. Mindezzel Iulianus a város kapzsiságára és pénzsónárságára utal.

⁷¹ A császár alaposan megismerte a germán törzsek szokásait, mivel az argenteratei győzelme (357) után még két ízben vezetett hadjáratot ellenük (358, 359).

⁷² A hagyomány szerint a thébai Isménias híres fuvolajátékos volt. A császár e legendás zenész felidézésével továbbfűzi a fentebbi allegóriát, a *mimézi*sben utalást tesz Plutarchos két helyére is. A biográfus a Démétrios-életrajz elején megjegyzi, hogy egy életpálya tanulmányozása során meg kell ismerni annak kellemetlen és erkölcsileg kifogásolható mozzanatait is, hogy a tényleges helyiértékén lehessen értékelni a kellemes és a szép dolgokat, miként Isménias is bemutatta tanítványainak a szép, és a csapnivaló játéktechnikát, vö. 1.6.: ἄλλ' ὥσπερ Ἰσμηνίας ὁ Θηβαῖ ὅς ἐ πιδεικνύμενος τοῖς μαθηταῖς καὶ τοῖς εὔ καὶ τοῖς κακῶς αὐ λού ντας ἐ ὄθει λέγειν “οὐ τῶς αὐ λέϊ ν δεῖ” καὶ πάλιν “οὐ τῶς αὐ λέϊ ν οὐ δεῖ.” Ebből következően Plutarchos érdemesnek tartja bemutatni Démétrios életútját is, noha az erkölcsileg sok esetben kifogásolható volt. Ennélfogva Iulianus szerint is hasznos, ha a többségében keresztény antiochiaiak is utólag megismerik és megértik az általuk elvetemültnek tartott császár jellemét és viselt dolgait. Ezzel is magyarázható, hogy a beszéd általános hangvétele az önmarcangolás és a felszínes önkritika, hiszen a városiak megvetik a császárt, aki az ősi értékrendet követi. A Periklés-biográfia elején a fuvolajátékos a hasznavehetetlen elfoglaltságok megtestesítője, hiszen bár mesterien játszik fuvolán, ami Plutarchos szerint egyébként szép, de a gyakorlati élet szempontjából haszontalan dolog, vö. 1.5.: διὸ καλῶς μὲ ν Ἀντισθένης ἀκούσας ὅτι σπουδαῖ ὅς ἐ στιν αὐ λητῆς Ἰσμηνίας, “ἀλλ' ἄ νθρωπος” ἔ φη “μοχθηρὸς· οὐ γὰρ ὅ ν οὐ τῶ σπουδαῖ ὅς ἦ ν αὐ λητῆς”. Ezért a biográfus azt sugalmazza, hogy Perikléshez hasonlóan a tehetséget és a jellemet a hasznos és a maradandó dolgok megalkotásában kell kamatoztatni. Nem véletlen tehát, hogy Iulianus is a mű elején hivatkozik a fuvolajátékos alakjára. Párhuzamot von önmaga és a fuvolajátékos alakja között, azonban ezzel már meg is előlegezi beszéde értelmetlenségét. Hiszen hiába serénykedik a múzsai tudományokban, ezzel célt nem ér el, mert egyrészt elmondása alapján még nem áll olyan szinten, mint Isménias, másrészt pedig abban a környezetben, ahol semmibe veszik a múzsai tudományokat, eleve bukásra van ítélve, ha ilyen jellegű dolgokkal próbál védekezni. A Iulianus által parafrázelt szöveg Dión Chyrostomosnál maradt fenn, vö. *Or.* 78.18.: ἀλλὰ μὴ ν ἐ δῆλωσεν ὁ Θηβαῖ ὅς αὐ λητῆς οὐ δὲ τῷ θεάτρῳ πάν ν προσέχων τὸ ν νοῦ ν οὐ δὲ τοῖς κριταῖς ἀ πείρους οὐ σιν αὐ λήσεως, καὶ ταῦ τα περὶ ἄ θλου καὶ νίκης ἀ γωνιζόμενος· ἀλλ' ὁ μως οὐ δὲ μικρὸ ν ἐ κβῆ ναι τοῦ ῥυθμοῦ τοῦ πρέποντος ἐ τό λμησεν, αὐ τῷ δὲ καὶ ταῖς

2. Ez a dal prózában íródott,⁷³ és számos súlyos szemrehányást tartalmaz, de Zeuszra mondom, nem másoknak – hogy is lehetne így, amikor ezt törvény tiltja –, [B] hanem saját költőjének és szerzőjének szólnak.⁷⁴ Tudniillik semmilyen rendelkezés sem korlátozza, hogy akár dicsérje, akár feddje önmagát. Hiába is akarnám, nincs miért méltatnom magamat, viszont számtalan dolgot kifogásolhatok. Kezdem is rögvest az arcommal, amire e sűrű szakállat növesztettem, mivel úgy vélem, hogy arcom egyáltalán nem szép és vonzó, és nem is tükrözi fiatal mivoltomat, mert rossz természetű és mogorva vagyok.⁷⁵ [C] Amint látszik, jogosan tettem ezt, mivel az arcom természetéből fakadóan nem szép, és nem más miatt. Ezért bizony elviselem a tetveket is, mik úgy mászkálnak benne, mint cserjésben a vadállatok. De arra is ügyelnem kell, nehogy mohón egyek vagy a kelleténél nagyobbra tátott szájjal igyak, mert – úgy vélem – figyelnem kell arra, nehogy a kenyérral együtt óvatlanul a szőrszálakat is megegyem. Viszont a csók, akár kapom, akár adom, egyáltalán nem fáj. [D] Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a szakáll e tekintetben és minden másban is kellemetlen, hiszen nem teszi lehetővé, hogy teljesen *sima* – s, gondolom, ezért edesebb – *ajkakat sima ajkához lehessen tapasztani* úgy, ahogyan említette valaki azok közül, akik Pán és Kalliopé társaságában Daphnishoz költeményeket szereztek.⁷⁶ Ti még azt is mondjátok, hogy a szakáll-

Μούσαις αὐλαῖν ἐξήφη. Azonban a tágabb szövegösszefüggésből kitűnik, hogy a császár hallgatóságára ügyet sem vet: még ha mostani dala vagy beszéde nem is kellemes a város számára, mégis elmondja, mert a fuvolához hasonlóan kellően magabiztos és öntelt ehhez, vö. KOCISINÉ 2006. 190. és PRATO-MICALELLA 1979. 86.

⁷³ A császár továbbfűzi és lezárja a fentebb vázolt gondolatait a városnak adandó válaszában a formájáról, l. 4. jegyzet. Ezzel azt rögzíti, hogy ellentétben az antiochiaiakkal, akik a vele szembeni ellenérzéseiket és rágalmakat értéktelen gúnyversekben fogalmazták meg, ő megtartja a széppróza formáját, érzékeltetvén a világlátásbeli szembenállásukat és az erkölcsi különbségeiket.

⁷⁴ Ti. a császár önmagával szemben.

⁷⁵ Iulianus a nyilvánosság előtt legelőször 361-ben vállalta pogányságát, aminek a külső megnyilvánulása az volt, hogy szakállat növesztett. A szakállviselet az Antoninus- és a Severus-dinasztia császárai körében volt igen elterjedt. I. Constantinus azonban szakított ezzel a hagyománnyal és utódai már nyíratkoztak. Lukianos korára a szakáll volt a jelképe annak, ha az egyén bölcselettel foglalkozott. A szakállviselet a Kr. u. 4. századra birodalom szerte is ritka dolog volt és főként a keresztény lakosság körében különösen heves ellenérzést válthatott ki, ha egy uralkodónak szakálla volt, vö. GLEASON 1986. 118. 124. jegyz.

⁷⁶ Iulianus rájátszik a bukolikus hagyományra: Pán pásztoristen és Daphnis a pásztori szerelmi költészet meghatározó figurái. Mindenekelőtt Theokritost idézi fel, vö. Id. 12.32.: ὄς δὲ κε προσμαῖξῃ γλυκερώτερα χεῖλεσι χεῖλιν. A hellénisztikus költőnek a szeretett fiúról (Αἴτης) szóló költeményének igen erotikus és bensőséges sorának *mimézise* éles kontrasztot teremt a császár életvitelével és szokásaival. A kortársak szerint ugyanis Iulianus megvetette a testiséget és a szexuális gyöngédséget, l. Lib. Or. 18.179.: ταυτὶ τοῦ μήκους τῶν νυκτῶν ἃ πολέλαυκεν ἡμῖν ὁ βασιλεύς· ἐτέροις δὲ ἐν ταῖς τηλικαύταις τῶν Ἀφροδίτης ἐμέλησεν. ὁ δὲ τοσοῦτον ἄπεσχε τοῦ ζητεῖν, εἰ τῷ θυγάτηρ ἢ γυνὴ καλὴ, ὥστ' εἰ μὴ

lamból kötelet kellene fonni. Oda is nyújtanám készségesen, ha képesek lennétek meghúzni, és ha az érdessége nem tenne szörnyű kárt a gyenge, meg *tunya kezei-tekben*.⁷⁷ De nehogy azt gondolja bárki is, hogy neheztelek a tréfátok miatt. [339] [A] Hiszen magam adok rá okot: olyan szakállas az állam, mint a kecskék.⁷⁸ Ám-bár, gondolom, simává és szörtelemné lehetne tenni: olyanra, mint a bájos gyerme-keknek és minden nőnek, akikben ez *természetükből fakadóan kedves*.⁷⁹ Ti viszont

θεσμιῶ γάμων ἐ ζευχθῆ παρὰ τῆς Ἥρας, ἐ τελευτᾶ ἄν λόγῳ μόνον τὰς ἀνθρώπων ἐ πιστάμενος μίξεις. A császár olyannyira kizárta életéből az érzékiséget, hogy még arra is gondot fordított, hogy még a hozzá legközelebb állók körében se merüljön föl a látszata annak, hogy szerelmi vágy keltette hatalmába, l. Amm. Marc. 25.4.3.: *quam labem in adulto robore iuventutis ita caute vitavit, ut ne suspicione quidem tenus libidinis ullius vel citerioris vitae ministris incusaretur, ut saepe contingit*. BOWERSOCK 1977. 14–15. szerint mindebből az is megállapítható, ha a császárnak bármilyen botrányos kalandja lett volna, akkor a személyével szemben korántsem elfogulatlan utókor gáncsoskodóan minden bizonytalansággal megemlékezett volna erről.

⁷⁷ A figyelmes olvasó a kemény és látszólag felszínes megfogalmazásban felfedezhetett egy finom, de annál élesebb kritikát, ami az alábbi áthallásban gyökerezik, l. Hom. *Od.* 21.148–151.: Ὀς ῥα τότε πρῶτος τόξον λάβει καὶ βέλος ὤκυ. // στῆ δ' ἄρ' ἐ π' οὐ δὸν ἰ ὦν καὶ τόξου πειρήτιζεν, // οὐ δέ μιν ἐ ντάνυσε· πρὶ ν γὰ ρ κάμε χεῖ ρας ἄ νέλκων // ἄ τρίπτους ἄ παλάς. Az idézett hely tágabb szövegkörnyezeté az *Odysseia* nevezetes íjversenye, mely során a kérők közül legelőször Leiódész próbálkozott az íj felajzásával, de sikertelenül, mert a „lusta”, „tunya” kezeivel nem bírta az ideget az íjra ráfeszíteni. Iulianus kemény bírálattal illeti a várost, hiszen a polgárai olyanok, mint a kérők: érdemben nem tesznek semmi hasznosat, csak rátelepsznek, élőködnék a környezetükön. Ez a momentum megelőlegezi beszédében a városi előkelők hatalmaskodásait, melyek a piaci árak felerésében és az aránytalanul magas árrés megállapításában öltenek testet, emiatt a lakosság nagy része szenvedett, l. pl. 350 B, 370 A.

⁷⁸ A küllemre vonatkozó önironia hatásos megvalósulása. A város polgárai a császárt számtalan esetben gúnyolták a szakálla miatt. Iulianus erre utal, amikor a kecskéket hozza szóba. Ammianus Marcellinus is hasonlóan emlékezik meg a császár személyét támadó, közszájon forgó gúnyos megjegyzésekről, vö. 22.14.3.: *ridebatur enim ut Cercops, homo brevis, humeros extentans angustos et barbam prae se ferens hircinam, grandiaque incedens*.

⁷⁹ Iulianus idézi Sémonidész nőkről szóló híres-hírhedt iambosát, vö. West Fr. 7.51–52.: κείνη γὰ ρ οὐ τί καλὸν ν οὐ δ' ἐ πιμερον // πρόσεστιν οὐ δὲ τερπνὸν ν οὐ δ' ἐ ράσιμον. Az idézett rész szövegkörnyezetében a lírikus költő a „menyétből teremtett” asszony ismérveit veszi számba. Az efféle nőszemélynek egyfolytában a testi érintkezésem jár az esze olyannyira, hogy a férje szinte már megcsömörlik tőle. Emellett rosszban sántikál, lopkod a szomszédoktól, az isteneknek bemutatandó áldozati felajánlásokat felfalja. A *mimézis* a szakáll nélküli antiochiaiaknak újabb kemény bírálata. Egyfelől azért, mert a szakállnélküliség nem férfias, másrészt pedig az elpuhult asszonyokra jellemző. Az áthallás fényében a burkolt kritika ismét metaforát rejt. A császár a felidézett vers tágabb kontextusában változtasszony-típussal azonosítja a város polgárait az életvitel és erkölcs tekintetében. Mindez bevezeti a városnak a másik, a császár szemében mindenképp a legsúlyosabb bűnét: nem hajlandók

vén fejfel tulajdon fiaitokat és lányaitokat utánozzátok tunya életetekkel, s alighanem elpuhult életmódotok nyilvánul meg a gondos borotválkozásban: [B] férfi mivoltotokat épp csak látszani engeditek, s csak homlokotokon mutatjátok, de az állkapcsotokon nem, mint ahogy mi tesszük.⁸⁰

3. Viszont nekem nem volt elég csupán a sűrű szakáll, de még piszok is éktenkedik üstökömön, aztán ritkán nyiratkozom és vágom le a körmöm, meg az ujjaim az íróvesszőtől igencsak feketéllenek.⁸¹ Ha meg akartok még tudni valamit a testem nem látható részeiről, a mellkasom szőrös és bozontos, mint az oroszlánoknak, melyek az állatokon uralkodnak.⁸² De természetem nehézkessége és a kicsinyességem miatt mégsem szőrtelenítettem soha, [C] s testem egyéb részeit sem tettem simává és elpuhulttá. Azt is megmondanám nektek, ha lenne bármiféle szemölcsöm, mint Kimónnak,⁸³ de hát nincsen. Ha elnézitek nekem, mondok én még

áldozni az isteneknek, de nem is biztosítanak anyagi háttérrel a kötelező szent áldozatok bemutatására, l. 342 D, és 361 D – 363 C. Mindemellett a város kéjsóvár és feslett erkölcsű.

⁸⁰ A császár gyakran használ fejedelmi többest (*pluralis maiestatis*). Úgy tűnik, következtelenül teszi, ugyanis gyakran keveri az egyes szám első személyben történő megnyilvánulásokkal. A továbbiakban az eredeti szöveg szemantikájának megfelelően fordítom: ahol egyes számban nyilatkozik, ott azzal az esettel, ahol fejedelmi többes van, ott annak megfelelően. Azonban megfigyelhető, ahol a császári tekintély sérül, vagy közérdekű dolgokról szól, ott használ *pluralis maiestatis*, l. pl. 370 CD, ahol pedig magánemberként tárja fel sérelmeit, ott többnyire egyes szám első személyben nyilatkozik, l. pl. 340 AD.

⁸¹ Iulianus újra világossá teszi a város és a közötte lévő műveltségbeli különbségeket. Az íróvesszőtől származó piszok a megvetés és a nevetség tárgya az antiochiaiak szemében. Iulianus számára viszont ez a jele annak, hogy a műzsaí tudományokat műveli, ami számára a helyes és a követendő dolog. A régi vallásosság követése mellett ezt is büszkén vállalja.

⁸² Találó metafora a császártól: ahogyan az oroszlán uralkodik a többi állaton, úgy kormányozza ő is a birodalmát. Az oroszlánhoz hasonló külseje jelkép, amivel érzékelteti, hogy már rangjában és erejében felette áll a városnak, ezért elvárta volna a tiszteletet, melyet a város nem adott meg neki. Ez a sarkalatos momentum a beszéd egészen végig húzódik, egyes helyeken burkoltabban megfogalmazva, pl. 342 B, máshol pedig nyíltabban kerül előtérbe, pl. 370 CD.

⁸³ Néhány kiadó helyteleníti a kódexekben lévő világos τῷ Κί μωνι olvasatot, l. LACOMBRADÉ 1964 és WRIGHT 1913, és τῷ Κί κέ ρωνι (azaz: „mint Cicerónak”) formára javítja. Feltehetőleg azért, mert Cicero híres *cognomen*-ét az orrán lévő szemölcséről kapta, vö. Plut. *Cic.* 1.4.: κίκερ γὰ ρ οἱ Λατῖ νοι τὸ ν ἐ ρέβινθον καλοῦ σι, κἀ κεῖ νος ἐ ν τῷ πέρατι τῆς ρῖ νὸς διαστολῆ ν ὡς ἔ οικεν ἀ μβλεῖ αν εἰ χεν ὡσπερ ἐ ρεβίνθου διαφυῆν, ἀ φ' ἧς ἐ κτήσατο τῆ ν ἐ πωνυμίαν., illetve a hagyomány szerint Kimón kifogástalan külsővel rendelkezett, vö. Plut. *Kim.* 5.3.: ἦ ν δὲ καὶ τῆ ν ἰ δὲαν οὐ μεμπτὸς. Azonban elfogadom PRATO–MICALELLA 1979. 88–89. érveit, miszerint érdemesebb változatlanul hagyni a megbízható τῷ Κί μωνι olvasatot, hiszen a fenti érv gyenge és önmagában nem indokolja a változtatást, továbbá a császár testének fedett vagy nem látható részeiről beszél ebben a szakaszban, az orra pedig jól látható helyen van. Végezetül nem feltétlenül igazolható, hogy

mást is. Nemcsak hogy nem elég nekem, hogy így néz ki a testem, ezt még egy módfelett emberkerülő viselkedéssel is tetézem. Ostobaságom miatt távol tartom magam a színháztól, s érzéketlenségem miatt a palotámba *thymelét*⁸⁴ sem engedek, kivéve újévkor, [D] mint egy paraszt, aki kevéske vagyonával vámösszeget vagy juttatást törlesztve egyenlíti ki tartozását az elégedetlenkedő uraságnak. És mikor mégis színházba megyek, úgy nézek ki, mint aki engesztelő áldozatot mutat be a bűneiért.⁸⁵ Császárként ez a hír járja rólam, valamint nincs is olyan megbízottam, aki szerte a birodalomban alparancsnokként vagy hadvezérként színészeket és kocsihajtókat fog kormányozni.⁸⁶ Minthogy ezt nem sokkal ezelőtt tapasztaltátok meg, majd még megjegyzést tesztek az „*ifjúi lelkületre és eszére is*”.⁸⁷

4. [340] [A] Nos, talán ennyi is igazán súlyos és nyilvánvaló példa volt már elvetemült viselkedésemre, de hadd tetézzem még egy dologgal: utálok a kocsiver-

Iulianus a híres athéni államférfira hivatkozik, hanem elképzelhető, hogy egy vele azonos nevű, nem ismert helyi illetőségű emberre, ahogyan azt teszi pl. 359 D – 360 B.

⁸⁴ Dionysos oltára. Az athéni színjátszás kezdeti szakaszán egy emelvény volt, ami körül a kar *dithyrambosok*at adott elő tánc kísérettel. Későbbiekben az eredeti jelentése háttérbe szorult, és az *ὀρχή στρα* (*orchestra*) szinonimájaként használták. A rómaiaknál pedig általában magát a színházi látványosságot, a színházat értették a fogalom alatt. Iulianus e *synekdoché*val utal arra, amit alább világosan meg is nevez: mindenféle színpadi látványosságtól távol tartja magát, ami a város szemében természetellenes és szokatlan, l. 343 C.

⁸⁵ A hasonlat megvilágítja a császár fentebb vázolt gondolatát a színházról, ami egyben a város véleményét is kifejezi a császárról. A későbbiekben számtalanszor utal arra, hogy az antiochiaiak megvetik őt vidékies, „parasztias” faragatlansága, és viselkedése miatt (ὄ γροικία, l. pl. 342 D stb.), ezért a hasonlatban a császár testesíti meg a földművest, az elégedetlenkedő uraság a *thymelét*, vagyis a színházat. Iulianus csakis a vallási kötelességének teljesítése miatt, vagy csak az ünnepeken hajlandó betenni a lábát a színházba, ezzel teljesíti egész évre ennek a „juttatásnak” a beszolgáltatását. A város azonban egész évben lelkesesen áldoz ennek a kegyetlen úrnak. A lakosság efféle káros rendezvényeknek a rabja. A város szemében viszont a császár viselkedése, azaz a színház évenkénti egyszeri látogatása csupán csekély engesztelő áldozatul szolgálhat ennek a „nagyúrnak.” Az önrágalmazó megfogalmazás mögött megint kritikai észrevétel lapul.

⁸⁶ Iulianus alighanem azokra az eunuchokra gondol, akik elődei államigazgatásában komoly tisztségeket betöltvén számos színházi és más látványosságot rendeztek a köznép szórakoztatására, l. bővebben 102. jegyz.

⁸⁷ A császár Kratinostól idéz, vö Fr. 65 (I. 33 Kock). Kratinos az attikai ókomédia harmadik nagy alakjaként tartják számon Aristophanés és Eupolis mellett, vö. Hor. *Serm.* I.4.1-5. A komédiaszerző a hagyomány szerint hevesen támadta Periklést. A császár az antiochiaiak szájába adja ezt a sort önmaga bírálataira, aminek tartalmát később fejti ki részletesen. A városiak azért is támadják, mert a császár fiatal kora ellenére ilyen szigorú életvitelt folytat (l. 338 B, 345 D), ami egyáltalán nem volt jellemző Iulianus elődeire, l. pl. 340 AB, 360 D. A komédiaszerző alakjának felidézése másfelől újabb metaforikus értelmezést kínál: a császár az általa megvetett műfaj (l. 366 C) kulcsfigurájával azonosítja az antiochiaiakat, akik Alkaioszhoz és Archilochoszhoz hasonlóan ízléstelenül és alaptalanul gyalázkodnak.

senyeket,⁸⁸ mint adós a piacteret.⁸⁹ Csak nagy ritkán látogatok el az efféle játékokra, és az istenek ünnepein sem szánok rájuk egy egész napot, mint ahogy az szokása volt az unokatestvéremnek,⁹⁰ a nagybátyámnak⁹¹ és az apai féltestvéremnek is.⁹² Megnézem mind a hat futamot, de még azt sem úgy, mint aki szereti az ilyesmit,

⁸⁸ Az efféle látványosságok jogosan válhattak ki a császárból ellenszenvet, hiszen a kortárs Libaniós szerint is túlságosan sokat rendeztek meg a városban ezekből, és a szónok is javasolja, hogy csökkentsék a számukat, vö. *Or.* 16.41.: τὸ πολὺ καὶ μάταιον τοῦ το φῶς καὶ τρυφῆν ἢ χρῆστον δεικνύον τὸ πρὸ τῶν βαλανείων κρεμάμενον εἰς πολλοστὸν τοῦ νῦν ὄντος καταστήσωμεν.

⁸⁹ A császár iróniájának egy gyakori megnyilvánulása. Iulianus továbbfűzi a fentebb vázolt allegóriát ezzel a hasonlattal (l. 20. jegyzet): nemcsak annak a város szemében lévő jellembeli „fogyatékoságának” a kijavításával „adós”, ti. kerüli a színházat, hanem még a kocsiversenyek látogatásával is „tartozik”. Hangsúlyozza ismét azokat az erkölcsi különbségeket, amik a város és közöttük vannak. Ugyan Iulianus vallási kötelezettségből egy évben egyszer ellátogat a színházba, de a kocsiversenyekre végképp nem hajlandó elmenni, mert azok még az előbbi látványosságoknál is közönségesebbek. A józan gondolkodása miatt határozottan elzárkózik ezektől, ahogyan az adósok is kerülik a nyilvánosság előtti mutatkozást.

⁹⁰ II. Constantius császárról (337–361) van szó, apai ágon Iulianus unokatestvére. I. Constantinus és Iulius Constantius Constantius Chlorus fiai voltak, az előbbi Constantiusnak, az utóbbi Iulianusnak az édesapja. Iulianus elődjére többször hivatkozik a beszédben (l. 357 AC és 360 D), ezért a 131. jegyzetben szólok részletesebben a viszonyokról.

⁹¹ Iulius Iulianus anyai ágon (Basilina révén) a császár nagybátyja, a *Dioecesis Orientis* kormányozta (*comes Orientis*), aminek Antiochia volt a központja. 363 elején rejtélyes körülmények között hunyt el, amit egy súlyos és visszaszaszító tünetegyüttesrel járó ismeretlen betegség okozott. Noha látszólag áttért a keresztény hitre, mégis titokban gyakorolta az ősi vallást az ifjú Iulianussal és támogatta is őt ebben, így nagyban szerepet játszott a későbbi császár életrajzának kialakításában. Halála, amit a keresztény szerzők Isten büntetésének tartottak, mélyen megrázhatta Iulianust, vö. BOWERSOCK 1977. 63., 103.

⁹² Gallus Iulianus idősebb féltestvére volt. Apja, Iulius Constantius első, Gallával kötött házasságából született. I. Constantinus halála után az egyeduralomra törő II. Constantius 337-ben kivétel nélkül megöletett minden uralkodásra alkalmas oldalági örököst, csak fiatalokrukra való tekintettel hagyta életben a tizenkét éves Gallust és a hatéves Iulianust. A két testvért később Cappadóciába száműzte, ahol 18 éves korukig szinte teljes elzártságban, császári eunuchok körében keresztény hitben nevelkedtek, egy tényező kivéve, l. 101. jegyzet. Constantius 351-ben Gallust tette meg *Caesar*rá a keleti birodalomrészt élére, hogy ő addig helyre tudja állítani a nyugati határsáv védelmét az alamannok ellen, és hogy Magnentius ellen vonulhasson. A kinevezést házassággal pecsételte meg: hozzáadta leányát. A két testvér útja ezzel különvált. Iulianus folytatta tovább megkezdett tanulmányait Heliasban, míg Gallus a rábízott területeken egyre inkább korlátlan úrként kezdett viselkedni, l. Amm. Marc. 14.11. Sokakat végeztetett ki, kegyetlenkedett a lakossággal és a határvédelmet sem tudta megfelelően ellátni, amivel eredetileg megbízták. Ennek köszönhetően Constantius 354-ben magához csalta, majd meggyilkoltatta. Gallus feltehetőleg függetlenedni akart Constantiustól.

[B] vagy, Zeuszra, nem is gyűlöli, és nem fordítja el tőle a fejét elborzadva, majd örömmel távozik.

5. Eddig csak a szembeötlő dolgokról volt szó – s csak milyen kicsiny részét említettem még azoknak sérelmeknek, amiket károtokra követtem el! –, nem is beszélve a magánéletemről. A priccsen töltött álmatlan éjszakák és a táplálkozásom tette jellemem kiállhatatlanná és ellenségessé a dözsölő város számára, ami egyáltalán nem elegendő ahhoz, hogy csömöröm legyen.⁹³ De bizony nem a ti boldogításotokra folytatom ezt az életvitelt. Már gyermekkorom óta tart hatalmában egy szörnyű eltévelyedés, s arra ösztönöz, hogy hadat viseljek a gyomrom ellen, s ne hagyjam, hogy elteljen a sok étellel.⁹⁴ [C] Valóban ritkán esett meg velem, hogy hányjak. Úgy rémlik, egyszer történt velem ilyen, amióta *Caesar* lettem, és akkor is a rosszullet és nem a csömör miatt. Érdemes felidézni egy történetet,⁹⁵ ami nem kimondottan kellemes,⁹⁶ de éppen emiatt rám igen jellemző.

⁹³ A császár ironikus önbrázolásában is világosan felfedezhető a közügyekkel még éjszaka is foglalkozó filozófus-uralkodó eszményi attitűdje, vö. Amm. Marc. 16.5.5.: *Iulianus vero absque instrumento quotiens voluit evigilavit et nocte dimidiata semper exsurgens [...], motum mentium suscitantem theologiae prodidere doctrinae: atque in tanto rerum defectu exploratae rei publicae munera curabat*. Ez a momentum is szembeállítható a dözsölő antiochiaiak erkölcsseivel, akik nemcsak éjszaka, hanem napközben is egyfolytában a szórakozással töltik idejüket, miközben a császárt még éjjel is a kormányzás gondjai kötik le.

⁹⁴ A császár apológiája ettől a ponttól kezdve magasabb szintre lép. Első körben ugyanis mind a rang, mind az alapvető mentális-morális különbségek vázolásával elhatárolódott Antiochiától. E második szinten részletezi és bővebben kifejti ezeket, nem fukarkodván a finoman megfogalmazott bírálatokkal, melyeket önostorozással palástol, hogy látszólag elvegye az életüket. Iulianus módszere a dialektika: ellentétes fogalompárokot vezet be, s általában azok első tagjával a várost jellemzi, a másodikkal pedig önmagát. A két állítás közötti különbséggel bírálja a várost, illetve igazolja mentalitásának, későbbiekben intézkedéseinek a helyességét. Az első, világosan kirajzolódó ellentétpár a mindennapi életvitelre vonatkozik: *τροφῆν*: „dözsölni”, „csömör állapotában lenni” → város jellemzője ↔ *τροφή παντός ἢ τιῶν κόρου* = οὐ δὲ ἐπιτρέπω πολλῶν ἐμπλασθαι σιτίων αὐτῆ. sc. [τῆ γαστρῆ] → A császár szokása: csak annyi ételt vesz magához, amennyi elegendő. Iulianus ezzel a momentummal is rávilágít jellemének meghatározó vonására, a beszédben számtalanszor emlegetett σοφοσύνη-jére, azaz a mértékletességére, a józan, bölcs gondolkodására. Ezenkívül az eredeti szövegben lévő *τροφή* és *τροφῆσιν πόλει* azonos környezetben való kitétele szójáték (*paronomasia*), amit nehezen lehet magyar fordításban visszaadni.

⁹⁵ Ez az eset feltehetőleg három évvel *Augustussá* választása előtt történt, 358-ban, amikor a germánok ellen vezetett hadjáratot. Constantius maga mellé 355-ben tette meg *Caesar*t Iulianust.

⁹⁶ Eredeti szövegben: οὐ δὲ αὐ τοῦ πάνυ χαρίεντος. A császár visszautal a beszéde legelején említett értéktelen, jelentéktelen, könnyed kellemességhez (l. 2. jegyzet), amivel összességében a város életmódját jellemzi, de ez az alábbi rövid *excursus*ról nem mondható el. Ismételen hangsúlyozza az alapvető szemléletbeli különbségeket.

6. [D] Egyszer a telet történetesen a szeretett Lutekia környékén töltöttem, a kelták így nevezik a Paris-fiak kisvárosát.⁹⁷ A folyón van egy kis sziget,⁹⁸ melyet teljes egészében fal vesz körül, és mindkét oldalról fahídon lehet megközelíteni. A folyó körülötte ritkán apad vagy árad, vízszintje általában télen-nyáron állandó, s igen kellemes és szemmel láthatólag igen tiszta vizet ad annak, aki a szomját akarja oltani. Tudniillik a szigeten élőknek leginkább onnan kell az ivóvizet meríteni. [341] [A] A tél is enyhébb ott akár az óceán melegsége miatt is, hiszen nem több mint kilencszáz stadionra van onnan,⁹⁹ s talán a víztömeg felől áramlik oda az enyhe fuvallat. Úgy látszik, a tengervíz melegebb az édesvíznél. De akár emiatt, akár más, előttem nem ismert okból kifolyólag van ez így, tény, hogy azoknak, akik a vidéket lakják, enyhébb telük van, és finom szőlő terem náluk. Akadnak ott fűgefák is, amiket a megfelelő ellátás után télire búzaszárakkal s más effélékkel takarnak be: [B] ezek ruhaként óvják a törzseket a levegő káros hatásától. Az a tél viszont a megszokottnál keményebb volt, és a folyó márványszerű jégtömböket sodort magával. Bizonyára láttatok már Phrygiából való fehér kötömböt: ilyenekre hasonlítottak a nagy, egymásra torló jégtáblák, s nem sok kellett ahhoz, hogy összefüggő átkelőhelyet hozzanak létre, s eltorlaszolják a víz útját. [C] Mivel ilyen körülmények közepette a szokottnál keményebb tél volt, a házikó, ahol aludtam, sehogy sem melegedett fel azon a módon, ahogy az ottani házak nagy részét kemencékkel fűtik fel: így alakították ki azokat a tűzből érkező hő befogadására. Amit mesélni fogok, szerintem azért esett meg velem, mert már akkoriban is ostoba voltam, s embertelenül bántam – szokásomhoz híven – mindenekelőtt önmagammal.¹⁰⁰ Úgy akartam hozzászoktatni magamat az éghajlathoz, hogy nem vol-

⁹⁷ Λουτεκία, vagy latinul Lutetia (Parisiorum). Gallia Lugdunensis központja, a mai Párizs ókori elődje, vö. Caes. B. G. 6.3. és Amm. Marc. 15.27. A hagyomány egyes változataiban Trója pusztulása után Paris gyermekei erre a vidékre menekültek és telepedtek le. Nem véletlen a helység jelzőének (φίλην, „kedves”, „szeretett”) megválasztása. Ez két dologgal magyarázható: egyrészt Iulianust itt kiáltották ki Augustusszá 361-ben (vö. Amm. Marc. 20.4.14.), másrészt a személyiségének jobban megfelelnek azok a szokások, amiket a kelták és a germánok körében tapasztalt. A beszéd további részében a császár ezeket részletesen is kifejti, majd számos rokonmotívumot mutat ki a város szemében „barbár” népesség és ön-maga között, részben azonosul is velük, végül mintegy követendő példaként, *exemplumként* állítja őket az antiochiaiak elé, kimondatlanul is rávilágítva ezzel a város rossz, elvetendő erkölcsére. Megjegyzendő, hogy Iulianus utalásain kívül nem ismert más kortárs leírás a vidék éghajlatáról, vö. PRATO–MICALELLA 1979. 92.

⁹⁸ Sequana szigete.

⁹⁹ Ez a távolság kb. 150 km-nek felel meg, így véleményem szerint Iulianus nem az Atlanti-óceánra (ami légvonalban is legalább 380 km-re található), hanem a La Manche-csatornára gondolhatott.

¹⁰⁰ A császár elsőként említi azokat a személyére vonatkozó rosszálló megjegyzéseket, amikkel az antiochiaiak illették: σκαίωτης „kétbalkezeség”, „ügyetlenség”, „ostabaság”, illetve ἄ πανθροπία „embetelenség”, „emberkerülés”, „magának való természet”. Az ön-

tam tekintettel a kényelemre. A tél csak egyre hatalmasabb és keményebb lett, [D] mégsem engedtem meg a szolgáltnak, hogy befűtsék a szobámat, mert tartottam tőle, hogy a nedvesség megindul a falakban. Így elrendeltem, hogy táplálják a meggyújtott tüzet, és egyenletesen rakják ki mindenfelé izzó paraszát bent a szobámban. E parázkupacok pedig, bár nem sűrűn és nem egy tömegben voltak, párát szabadítottak fel a falakból, amittől elszenderültem. Miután a fejem teljesen teli lett vele, kis híja volt, hogy megfulladtam. [342] [A] Ekkor kivittek, s mivel az orvosok azt javasolták, hogy szabaduljak meg az aznap elfogyasztott ételtől, pedig Zeuszra mondom, nem volt valami sok, de felöklendeztem: tüstént jobban is lettem olyannyira, hogy az éjszakát is könnyebben viseltem, másnap pedig már azt csináltam, amit csak akartam.

7. Így hát Menandros Dyskolosához¹⁰¹ méltóan a keltáknál is saját magamnak okoztam gondot. De életvitелеmet a falusiasan élő kelták könnyebben viselik, boldog, jómódú és sűrűn lakott városuk viszont minden valószínűség szerint bosszankodna rajta, [B] ha benne megannyi táncos, számtalan fuvolás és a polgároknál is több színész lenne, az előljárókat pedig nem tisztelnék.¹⁰² Persze csak a puhányok-

marcangoló attitűddel felemlegetett sértésekben feltárja azokat a momentumokat, amiket a város elvetendőnek tart, majd ezeket visszavezeti azokra a tanult képességeire, illetve jellemvonásaira, amikben gyökereznek. Ez pedig nem más mint a bölcs-filozófus uralkodóideálra való törekvés, mely nem engedi követni azokat a szokásokat, amikben az antiochiaiak tobzódnak. Így ezek a szidalmak éppen a császár dicséretére és dicsőségére válnak, l. 354 D. Az érvelés mélyszerkezetében felfedezhető a korabeli keresztény apologétáknak (hitvédőknek) és mártíroknak az attitűdje is, akik a szent ügyük helyességének a tudatában vállalják a vitákat, és elviselik a rájuk zúdított gyalázkodó megjegyzéseket, ahogyan azt a Szentírás is sugallta, l. pl. *Mt* 5.1-10.: „*Boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért, mert övék a mennyek országa.*” és *Péld* 19.11.: „*Az embernek értelme megfőkezi a haragját; és dicsőségére van neki elnézni a vétket vagy sértést.*” Ebből következően ismét finom, de annál szellemesebb iróniával találkozunk: a korszakban éppen a keresztényekre leginkább jellemző magatartás alkalmazásával tart görbe tükröt a többségében keresztény város elé.

¹⁰¹ A császárt összegzi az előző gondolatot a városiak vele kapcsolatos véleményéről. Ennek megfelelően magát Menandros egyetlen, teljes egészében fennmaradt komédiájának (a Dyskolosnak) a címszereplőjéhez, a „zsémbes emberhez”, az „embergyűlölőhöz” hasonlítja. A komédiához hasonlóan Iulianust a macacssága és a kiállhatatlansága gátolja meg a város irányában tanúsított jó viszony kialakításában.

¹⁰² A beszéd során először jelenik meg az erkölcsök vonatkozásában a keleti és a nyugati birodalomrészek szembeállítása, vö. PRATO–MICALELLA 1979. 93. Az antiochiaiak szemében a faragatlan és a vidékies kelták városa testesíti meg a mérsékelt gondolkodást, amit a császár követendő példaként állít Antiochiának. Gondolati síkon Lutetia a Nyugattal azonosítható. Azonban Antiochia polgárai hiába élnek a külsőségek vonatkozásában városiasabb, ha tetszik, fejlettebb környezetben, a császár szemében erkölcsük romlottsága nevetségesebbé és alávalóbbá tette városukat nemcsak a keltákéhoz képest, hanem abszolút értelemben is. Ennélfogva a romlott és tobzódó Antiochia a Kelettel azonosítható. Ebben az éles szembeállításban kifejeződik a császár kiábrándultsága és csalódottsága is.

hoz illik a pironkodás, mert az igazi férfiaknak, mint amilyenek ti is vagytok, a hajnalig tartó mulatozás, az éjjeli élvhajhászat való, mert ti nem holmi szájhősök vagytok, hanem tetteitekkel is megmutatjátok, hogy semmibe veszitek a törvényeket. Mert hát a törvények tekintélyét az előljárók szavatolják olyannyira, hogy bárki, aki gazdagságában bízza pimaszkodik előljárójával, magukat a törvényeket tiporja lábbal. [C] Hogy örömtöket lelitek mindebben, annak minduntalan tanújelét adjátok, különösen a piactereken és a színházakban. A nép köztudottan tapsol és ordibál, a tisztviselők viszont, akik ilyesféle ünnepekre költenek, ismertebbek: mindenki többet beszél róluk, mint akár az athéni Solónról, s a lyd királynál, Kroisosnál tett látogatásáról.¹⁰³ Közületek mindenki előkelő és nagyhatalmú, szőrtelen és szakáll nélküli, [D] ifjú és agg egyaránt lelkesen majmolja a phaiákok

¹⁰³ Hérodotos 1.30-33-ra való utalással a császár meghatározza a beszéd e szakaszának kulcsmomentumát, vagyis a boldogság fogalmának értelmezését. A császár apológiájában ez a második olyan tétel, amely az erkölcsi tényezők részletezésében markáns különbséget teremt a város és közötté. Ugyanis mindkét fél részéről az εὐδαιμονία (boldogság) fogalmának felfogása is merőben más. Iulianus szerint az antiochiaiak számára a boldogság mindig valami anyagi, múlandó természetű dolog birtoklásával (vagy inkább: bitorlásával) ragadható meg. Ennek fényében a város boldogsága nem tekinthető annak a magasabb szintű érdemnek vagy bölcs jellemből fakadó állapotnak, ami mellett a császár hitet tesz. Ebben az értelmezésben az előbbi inkább tekintendő pusztán jólétnek, míg az utóbbi a valódi boldogság, vö. PRATO-MICALELLA 1979. 96. Iulianus a múlandó boldogságot képszerű metaforában ragadja meg: a város boldogságfelfogását az Odysseiabeli phaiákokéval azonosítja. Azonban ismét megfogalmaz egy súlyos észrevételt: míg a mesebeli phaiákok ebben az állapotban vannak, addig a város csupán törekszik és vágyakozik erre a renyhe, közönséges és buja örömei napi szinten történő hajhászásával, de az efféle jólétet mégsem érheti el önállóan. Csak a kegyes és az elnéző császár biztosíthatja ennek a lehetőségét, l. 366 D – 367 D. A császár fogalomrendszerében pedig világosan a Hérodotosnál olvasható solóni (valódi) boldogsággal egyezik meg az εὐδαιμονία. A történet részletes felidézésétől eltekintve a iulianusi hivatkozás tömörsége ellenére a dialektikus szemléletű apológiában mély gondolatot hordoz. Mindamelllett, hogy a szövegben bemutatott antiochiai hangos zsvajban mintegy szigetet alkotó hérodotosi dialógus hatásos *antithesis* (város: ἄπο μὲν τῶν κρότων καὶ ἄπο τῆς βοῆς ↔ Solón [-császár] συνουσίας), a történet szereplőit is világosan lehet azonosítani, melyben a földrajzi vonatkozások (l. 37. jegyzet) sem érdektelenek. Így a hivatkozás *paradeigmá*vá emelkedik: Solón a jelen beszéd nézőpontjainak megfelelően Iulianussal, míg Kroisos Antiochia polgáraival feleltethető meg. A lyd király *keleti* uralkodó, hozzá érkezik vendégségbe *nyugatról* az athéni Solón. A keleti uralkodó, miként az antiochiaiak is, a vagyonnal és a hatalommal mérik a boldogságot, míg Solón értékrendjében a boldogság a nemes erkölcsökből következő – lezárult – életpályából fakad. Az eredeti történet végkifejletének ismerete adja meg a baljós tanúságot: ahogyan Kroisos legyintett Solón bölcs megjegyzéseire, és sorsa rosszra fordult, hasonló lehet a mértéktartó császárral szemben gögös és fennhájzó város viselkedésének a következménye.

boldogságát: szent kötelességeitek helyett szívesebben vesztek „váltásgöncöt, [a] nászágyat, s [a] melegvizü fürdőt”.¹⁰⁴

8.¹⁰⁵ „Hát tényleg azt gondolod, hogy a te parasztos faragatlanságod, emberkerülő magatartásod és darabosságod valaha is összhangba kerül ezekkel a dolgokkal? Nincs nálad ostobább és gonoszabb! Értelmetlen és hasztalan a te úgynevezett lelkületed, amit a leghitványabbak¹⁰⁶ mértéktartó jellemnek neveznek. És te tényleg azt hiszed, hogy a lelket bölcs belátással kell felékesíteni és megszépíteni? [343] [A] Nem igaz, hogy a józan gondolkodás a legfontosabb, amit, bármi is legyen, nem ismerünk: a szót halljuk, csak nem látjuk, hogy megvalósulna. Ha pedig ez annak az ismerete, amit te most művelsz, hogy rabszolga módjára alá kell vetni magunkat az isteneknek és a törvényeknek, s hogy az egyenlőség elve alapján kell bánni az azonos rangban lévőkkel, és hogy visszafogottan kell méltóságot viselni közöttük, meg törődni és gondoskodni kell arról, hogy a szegények a vagyonosoktól egyáltalán ne szenvedjenek el jogtalanságot,¹⁰⁷ és ennek érdekében nehézségeket kell felvállalni, olyanokat, amelyek veled gyakran megesnek: viszálykodásokat, civódásokat és gyalázkodásokat; [B] azután ezeket önuralommal kell viselni, és nem zúgolódnni miattuk, és nem kell engedni az indulatokkal teli léleknek, hanem meg kell zabolázni azt, és, ahogy csak lehetséges, józanul kell viselkedni. És ha valaki úgy tartja, hogy ez a józan gondolkodás megvalósítása, akkor tartózkodnia kell minden gyönyörtől, még attól is, ami nyilvánvalóan nem igazán tűnik gyalázatosnak és szegyenletesnek, [C] mivel meggyőződésed szerint nem lehetséges az, hogy az illető egyénileg, otthon és titokban önmérsékletet tanúsítson, ha a nép körében és nyilvánosan féktelenül akar viselkedni, és örömet talál a színházi látványosságokban. Ha tehát összességében valóban ilyen a józan gondolkodás, akkor önként rohansz a vesztedbe, és minket is tönkretesz, akik már hallani sem akarunk sem az istenek, sem a törvények előtti rabszolgaság elsőszámú elnevezéséről.

¹⁰⁴ Vö. Hom. *Od.* 8.249. A fentebb említett „phaiák boldogság” illusztrálására idézett hely. A tágabb kontextusában a phaiákok királya, Alkinoos bemutatja Odysseusnak népének életét és életvitelét.

¹⁰⁵ A következőkben a császár felidézi az antiochiaiak vádjait és rágalmait, amiket egy-egy városbéli *interlocutor* (közbeszóló) szájába ad, ezzel végérvényesen megteremti a *menipposi*, *lukianoszi* szatírákra jellemző hangulatot az önmarcangoló hangvétel alkalmazásán kívül.

¹⁰⁶ Az *interlocutor* a kifejezés alatt a klasszikus antik filozófusokat és a bölcsélettel foglalkozókat érti.

¹⁰⁷ Az *interlocutor* megjegyzése ironikus és rosszindulatú, hiszen a szegény néprétegek támogatása mögött nem adakozó lelkületet, hanem a császár részéről politikai számítást vagy becsúgyat és a dicsőség hajhászását sejtí. A szidalmazáson túl a valóságban azonban ennek a megjegyzésnek volt alapja, ha figyelembe vesszük Ammianus Marcellinus megjegyzését a császár jellemének e vetületére vonatkozóan, vö. 25.4.8.: *Vulgi plausibus laetus, laudum etiam ex minimis rebus intemperans adpetitor, popularitatis cupiditate cum indignis loqui saepe adfectans.*

Hiszen valamennyi dolog között az a kedves, ami szabad.¹⁰⁸ Micsoda álszerénység ez a részedről! Uralkodó létedre nem jelented ki, hogy az vagy, és nemcsak hogy nem tűröd, amikor hallod, hogy így hívnak, hanem még rossz néven is veszed olyannyira, [D] hogy már számtalan embert meg is győztél arról, hogy nem kívánatos az „uralkodás” szó használata, akik már régóta hozzászoktak ahhoz, hogy korlátozod őket, de minket is kényszerítesz, hogy az előljárók és az istenek rabszolgái legyünk. Pedig mennyivel jobb lenne, ha császárnak hívatnád magad, és hagynád, hogy valóban szabadon éljünk, te legszerényebb nevű, de legkegyetlenebb kezű!¹⁰⁹ [344] [A] Ezenkívül kellemetlenséget okozol nekünk azzal, hogy a bíróságokon a vagyonosokat mértékletlenségre inted, a szegényeket pedig hagyod rosszindulatúan vádaskodni. Azzal pedig, hogy ügyet sem vetettél¹¹⁰ a színpadra, a színészekre és a

¹⁰⁸ Az antiochiai *interlocutor* szavaiban elsődleges szemrehányásként fogalmazódik meg a császár kemény és következetes természete, ami a többször emlegetett és szidalmazott mértéktartó gondolkodásában (σωφοσύνη) gyökerezik, emiatt a város a szabadságában kárt szenved, hiszen a császár rossz szemmel nézi a könnyed életet és szót is emel ellene. Ez a gondolat vezeti be a köztűtők lévő erkölcsi különbség bemutatásának harmadik tételét, nevezetesen az ἔλευθερία (szabadság) fogalmának az értelmezését. Iulianus a szemére vetett rágalmak felidézésével bemutatja mind a hangvétel, mind a panaszok megfogalmazásának tartalmi vonatkozásában, hogy az antiochiaiak számára a szabadság fogalma inkább szabadossággként értelmezhető. A görög kifejezés azonban szemantikailag magában hordozza mindkét fogalmat. Ekképpen az ἔλευθερία válik a σωφοσύνη ellentétévé Iulianus olvasatában, amit alátámaszt az is, hogy a beszédben szinte kivétel nélkül mindig ironikusan és megvetéssel emleget, mindemellett a fogalom kizárólag az antiochiai erkölcsök jellemzője, I. pl. 343 D: Ἐ γῶ δὲ ἔ ἄ ν ἡ μᾶ ς εἶ ναι ἔ λευθέρουϲ, 355 B: τὸ γὰ ρ τῆ ς πόλεωϲ ἦ θοϲ οἶ μαι τοιοῦ τὸ ν ἔ στιν, ἔ λευθερον λῖαν, 356 D: Ἄ τοποῖ τε ἄ ν εἶ ἡμεν ἡ μεῖ ς, εἰ τῶ ν θεῶ ν περιορώ ντων οὔ τωϲ ἔ λευθεραν τῆ ν πόλιν καὶ οὐ κ ἔ πεξιόντων, ἃ γανακτοῖμεν καὶ χαλεπαῖομεν., 371 B: τῆ ς ὕ μετέρας ἔ λευθερίαϲ. Az antiochiai ἔλευθερία jellemző vonásait a császár az őt rágalmozó *interlocutor* szájába adja, így nevetségessé is teszi őt. Az effajta életszemlélet (a szabadosság) fittyet hány a törvényekre, megveti az isteneket, vö. καὶ ἡ μᾶ ς οὐ κ ἃ νεχομένους ἃ κούειν πρῶτον ὁ νομα δουλείας οὐ τε πρὸ ς θεοῦ ς οὐ τε πρὸ ς νόμουϲ, szeret fölényeskedni és gögösen viselkedni, a szegényebb sorban élőköt kihasználja és nyomorba taszítja.

¹⁰⁹ Az *interlocutor* szenvedélyes kirohanása inkább igazolja, mintsem bemocskolja a császár jellemét, aminek az egyik ismérve a πρᾶότηϲ, vagyis a higgadság, a jóindulat és az elnéző lelkület. Ebben a tekintetben segítségünkre van Ammianus Marcellinus, hiszen egyik tömör megjegyzése éppen arra utal, hogyha Iulianus jogtalanságot szenvedett el, akkor hírének megfelelően a tetteiben is szelidséget mutatott, vö. 25.4.9.: *constat eum in apertos aliquos inimicos insidiatores suos ita consurrexisse mitissime, ut poenarum asperitatem genuina lenitudine castigaret.*

¹¹⁰ Az *interlocutor* ezen a ponton ellentmondásba kerül önmagával: a korábbiakban azt állította, hogy a császár tényleges tetteivel sérti meg a város szabadságát, de más dologban nem, csupán abban, hogy a törvénytiszteletre sarkallja őket. Azonban a lármás és közönséges szórakozásukat semmiben sem gátolja, vagy tesz ellene. Egyszerűen elhanyagolja, és nem vesz részt rajtuk. Az első rágalom jogossága tehát megkérdőjeleződött.

táncosokra, tönkretette a városunkat, ezért nekünk semmi jó nem származik belőle, leszámítva nehéz természetet, amitől hetedik hónapja¹¹¹ már olyannyira szenvedünk, hogy megengedtük a sírok körül kőszáló öregasszonyoknak, hogy imádkozzanak azért, hogy végre-valahára megszabadulhassunk e csapástól. [B] Mi pedig szellemességünket vetettük latba: gúnyos viceinket holmi nyílvesszőkként lödöztük rád. Ó, te szakállas, hogy fogod állni a perzsák nyilait,¹¹² ha a mi tréfáink is megrémítenek?”

9. Most pedig hadd tegyek újra szemrehányást magamnak más megközelítésből.

„Szent helyekre jársz, te kiállhatatlan, elviselhetetlen és végletekig elvete-mült?!¹¹³ Temiattad sereglenek a tömegek az istenek szentélyeibe, és hát bizony, a végére egyre többen lettek. Járhatsz akár szentélyekben, akár a színházban, üdvri-valgással és tapssal fogadnak. [C] Miért nem elégedsz meg ezzel, és miért nem adsz hálát érte? De te még megpróbálsz a pythói Apollónnál¹¹⁴ is okosabb lenni az efféle szent kötelességekben: úgy beszélsz a tömegben, mint egy demagóg, majd ráripakodsz azokra, akik kiáltoznak, és azt mondod nekik, hogy »Ti az istenek miatt ritkán gyűltök össze a szentélyekben, de miattam összetódlatok, és zavarogtok a szent helyeken. [D] A józanul gondolkodó és erkölcsös embereknek az illik, akik az istenektől áldásos dolgokat kérnek, hogy csendes imába merüljenek. Nem hallot-

¹¹¹ A kutatásnak e momentum szolgált támpontul annak meghatározására, hogy a beszéd feltehetőleg 363 januárjában vagy februárjában születhetett, noha néhány adat látszólag ellentmond ennek, l. 352 B, vö. PRATO–MICAELLA 1979. 101.

¹¹² A császár nagyravágó tervei között szerepelt a birodalom keleti határai mellett feltörek-vő és ezzel külpolitikai kockázatot teremtő Perzsa Birodalom megfékezése és meghódoltatá-sa. Többek között Antiochiát is azért választotta székvárosául, hogy onnan vezesse és irá-nyítsa a hadjáratot. A perzsaellenes offenzívával kapcsolatban igen sok a tisztázatlan kérdés. Lehetséges, hogy Iulianus Alexandros (Kr. e. 336–323) nyomdokaiba kívánt lépni. Az sem kizárt, hogy a terület élére a Római Birodalmat kiszolgáló báburalkodót helyezett volna, de a legvalószínűbb mégis, hogy nagybátyja, Constantius meghíusult tervét akarta megvalósí-tani, l. HAVAS–HEGYI W.–SZABÓ 2006. 622. és BOWERSOCK 1977. 105–119. Az *interlocutor* gúnyolódása inkább meggondolatlan, mint szellemes: Iulianus igen nagy erőket mozgósított (mintegy 65 ezer főt) vállalkozására, a perzsák is diplomáciai eszközökkel kívánták elkerül-ni az összecsapást, ezért igencsak megalapozatlan az a megállapítás, miszerint a császár megrettent volna a perzsáktól, ahogy a városbeliek ízléstelen tréfáitól.

¹¹³ A második *interlocutor* a császár hagyományos valláshoz való hűségét kifogásolja. Azonban a panaszából, majd a császár szavaiból kiolvasható a következő erkölcsi külön-b-ség, ami a képmutató és a mélyen megélt vallásosság között húzódik. Ismét súlyos bírálata ez a városnak: még azok az antiochiaiak is, akik részt vesznek az ünnepeken, képmutatók, hiszen nem az istenség és a csendes imádság miatt járnak a szentélyekbe, hanem a császár személye előtt akarnak tetszelegni. A császár igen szellemesen az *intelocutor*val idézi fel saját kijelentését, melyben nyílt kritikával vág vissza: az ilyen viselkedés elvtelen tányérnyalás és hízélgés (κολακευειν).

¹¹⁴ Utalás a daphnéi Apollón-szentély pusztulása körüli bonyodalomra, l. 60. jegyzet

tatok Homérostól arról a szokásról, hogy «magatokban imádkoztatok»,¹¹⁵ sem arról, hogy intette meg Odysseus Eurykleiát, akit megindított Odysseus sikerének nagyszerűsége: «csendesen örvendezz, öregasszony, hagyd a rivalgást?»¹¹⁶ A trójai nőket sem úgy ábrázolta Volna, hogy Priamoshoz, vagy az ő lányai és fiai közül bárkihez is imádkoztak volna, de még magához Hektórhoz sem, [345] [A] jöllehet hozzá fohászaikkal, mintha istenség lett volna, úgy fordultak a trójaiak, mégsem látunk eposzában hozzá esdeklő trójai nőket meg férfiakat. Athénéhez viszont, mint mondja, «jajveszékéléssel» emelték «mind fohászra a kezüket».¹¹⁷ Noha barbár és nőies szokás ez, mégsem szentségtörő úgy tenni az istenekkel szemben, ahogyan ti viselkedtek. [B] Hiszen az istenek helyett az embereket magasztaljátok, vagy jobban mondva hízelegni próbáltok nekünk,¹¹⁸ akik emberek vagyunk. Szerintem úgy a legerkölcösebb, ha az előljáróknak mértéktartó lelkületet adják meg a tiszteletet, nem pedig hízelegnek nekik. «»

10. Tessék, már megint szokásos szófordulataimat forgatom, és nem hagyom magamnak, hogy szabadon és kötetlenül nyilatkozzam,¹¹⁹ hanem a megszokott osto-

¹¹⁵ Vö. Hom. *Il.* 7.195. Az idézett hely tágabb kontextusa: Hektór és Aiás párviadala előtt Aiás felszólítja a görögöket, hogy könyörögjenek Zeushoz a győzelméért, de lehetőleg ezt csendesesen tegyék, nehogy az ellenség észrevegye őket. Iulianus *mimésise* igencsak szellemes: annak az olvasónak, aki pontosan ismerte az Illiást, rögtön eszébe jut az idézet folytatása: ἦ ἔ καὶ ἄμφαδιῆν, ἔπει οὐ τίνα δεῖδιμεν ἔμπης // οὐ γάρ τις με βίη γε ἐ κών ἄ ἔκοντα διηται (196-197.), vagyis ha tetszik, imádkozhatnak hangosan is a görög hősök Aiásért, mert nem retten meg ő senkitől, illetve erőszakkal akarata ellenére senki erő nem vesz rajta. A beszéd kontextusára vonatkoztatva a reminiscencia a császár üzenete: kiabáljanak csak nyíltan a városbeliek a szent helyeken faragatlan ember módjára, ő akkor is kitart az ősi hit mellett illendően.

¹¹⁶ Vö. Hom. *Od.* 22.411. Az idézett hely tágabb kontextusa: Odysseus, miután a házán élősködő kérőkön bosszút állt, csitította a halott kérőkkel teli terembe érkező dajkáját, Eurykleiát, hogy nem illendő a holtak fölött ujjongani, bármennyire is alávalóak és gonoszak voltak.

¹¹⁷ Vö. Hom. *Il.* 6.301. Az idézett hely tágabb szövegkörnyezete: mielőtt Hektór találkozott feleségével, Andromakhéval, megkéri édesanyját, Hekabét, hogy imádkozzanak és vigyenek áldozatot a várost oltalmazó Athénéhez, hogy tartsa távol a falak ellen törő és számtalan trójait a Hádésba vető Diomédést. A trójai nők teljesítik is a kérését, hangos jajveszékéléssel fennhangon imádkozva járultak az istennő szobra elé. Iulianus idézésében a hely újabb súlyos bírálatot vezet be: a város nem képes az elmélyült imádságra, de még a szent helyen sem viselkedik illendően, ezért nem férfiakhoz méltó, hanem nőkhöz illő jellemmel bír. Továbbá köztudott volt, hogy a császár megveti a nőket, így még inkább élesebben hatnak a szavai.

¹¹⁸ Iulianus e helyen fejedelmi többszt (*pluralis maiestatis*) használ, amivel alighanem előljárói mivoltára utal, ezzel vezet be az alábbiakban a városnak címzett intelmét, miszerint nem hízelgéssel vagy tényérnyalással kell megadni a tiszteletet, hanem józanésszel vagy mértéktartással kell tisztelni egy előljárót.

¹¹⁹ A város vádjainak ismertetési közé beszúrt ironikus hangvételű önostorozás már szinte kötelező formulája a beszédnek, vö PRATO-MICALELLA 1979. 104. Azonban az apológia érveléstechnikájában is komoly szerepet játszik: amennyiben az egyes *interlocutorok* állítá-

baságomból fakadóan magamat illetem rosszindulatú bírálattal. De azokkal, akik nemcsak előljáróikkal, hanem az istenekkel szemben is szabadok akarnak lenni, [C] hogy *jóságos apához*¹²⁰ hasonlóan jóindulatúvá váljon a szemükben, még akkor is, ha természeténél fogva gonosz, mint én, így valahogy beszélhet az ember.

„Ha már úgy véled, hogy akik egyöntetű buzgalommal magasztalnak a szentélyekben, hízelegnek, viseld el azokat is, akik gyűlölnék, és akár titokban, akár nyilvánosan ócsárolnak.¹²¹ Mert szerintem nem gondoltad komolyan, hogy az itteni emberek erkölcsseihez, életviteléhez és szokásaihoz valaha is alkalmazkodni fogsz. De mindegy, legyen! Csakhogy ki hajlandó túrni a következő szokásodat? Éjjelente általában egyedül alszol, [D] és nincs semmi, ami lecsillapíthatná a vad és zabolátlan lelkedet: az odavezető ajtók minden irányból zárva vannak mindenféle jó szándéknak. Minden elvetemültséged közül a legsúlyosabb, hogy bár ilyen életet élsz, még örvendezel is és a gyönyört is kiátkozod az életedből. Ezek után még mérgeledsz, ha bárhol így beszélnek rólad? Hálásnak kellene lenned azoknak, akik merő jóindulatból szellemen rád pírítanak anapsztyusban írt versikéikben, hogy borotválkozz meg, majd először saját magadon mutass példát. Kedveli a szórakozást, szervezz hát mindenféle látványosságot [346] [A] a népnek: vonulass fel színészeket, táncosokat, feslett erkölcsű asszonyokat,¹²² a nőkével vetekedő szépségű kisgyermekeket, s nemcsak az állukon, hanem egész testükön megborotvált férfiakat, hogy még a nőknél is szörtelembeknek mutatkozzanak azoknak, akikkel csak találkoznak. Aztán rendezz ünnepeket és összejöveteleket, de Zeuszra, ne vallásos szertartásokat, ahol visszafogottan kell viselkedni: ilyen annyi van már,

sai nem állják meg a helyüket, vagy éppen az ellenkezője igazolódik, vagyis a császár tettei megalapozottak, akkor abból nem következhet, hogy jogosan illeti magát önkritikával. Ez még rokonszenvet is kelthetett a beszéd olvasójában, holott látszólag a császár elismeri népszerűtlenségét.

¹²⁰ Vö. Hom. *Od.* 5.12.: οἶ σιν ἄνασσε, πατήρ δ' ὤς ἦπιος ἦεν. A reminiscencia első olvasásra nem tűnik ki világosan, azonban ha ismét megvizsgáljuk az idézett hely tágabb kontextusát, akkor a császár bírálata találó. Az *Odysseia* ezen szakaszában Athéné panaszkodik édesapjának, hogy pártfogolt hőse már olyan régóta időzik Kalypsónál, hogy bizonyára a saját népe is megfélemedezett róla, holott ő „jószerű édesapaként” uralkodott felettük. Iulianus ezzel ismét kifejezésre juttatja az uralkodóideálját, aki bölcs mértéktartása mellett kegyes ura alattvalóinak. A mondat végi látszólagos önrónia is ezt hangsúlyozza: ő próbál a város javára tenni, mint egy jóságos édesapa, de az antiochiaiak hálátlanul minden percben arcon ütik izléstelen viselkedésükkel.

¹²¹ A következő *interlocutor* a császár kemény jellemét bírálja. Azonban mind a tartalmi vonatkozásokban, miszerint a császár nem vesz részt efféle buja és ocsmány néptünnepélyeken, mind szavainak hevesége az uralkodó józanságát és tisztaságát igazolja.

¹²² Ebben az időben az utcai kéjelgés, a prostitúció és a nyílt homoszexualitás igen elterjedt és bevett dolognak számított Antiochiában, vö. Lib. *Or.* 10.29.: ὁ ρῆς γοῦν, ὡς Ὀλυμπίων ἀρχομένων ἔλαττον ποιοῦ μὲν τῆ πόλει τὸ πλήρωμα τῶν τε ἐπι τῆς σκηνῆς τοῦς πολλοῦς ἔξελαύνοντες καὶ πόρνας καὶ ταίρας καὶ πόρνους. Illetve még l. 359 D.

mint a tölgyfa,¹²³ és torkig vagyunk velük. [B] Áldozott egyszer a császár Zeusz, aztán Tyché¹²⁴ oltáránál, majd egymás után háromszor is meglátogatta Démétér szentélyét...” – ...csaknem elfelejtettem, hányszor jártam a daphnéi szent ligetben, amit őrei magára hagytak, majd a vakmerő istentelenek tönkretettek.¹²⁵ – „...Ha

¹²³ A hasonlat közmondásszerű fordulatú (*proverbiummá*) emelkedett az antikvitásban. A tölgyfa említése arra utal, milyen nagy szerepet játszott az antik (pogány) vallási kultuszokban. Számos mítosz és leírás tanúskodik erről, pl. a dodonai tölgyek susogása, amelyből még jósoltak is. Ami pedig a tölgy-metaphora nagy mennyiségre vagy sokaságra vonatkozó jelentésére utal, már Homérosznál és Hésiodosznál is lehet utalásokra bukkanni, vö. Hom. II. 22.126. vv., és Hés. *Theog.* 35. Az antiochiaiak tapasztalata szerint a császár már annyi józanságot igénylő szertartást rendezett, hogy ki sem látszanak belőle. Az ünnepek sokaságára és jellegére vonatkozóan az *interlocutor* bírálata ezúttal megalapozott, hiszen a kortárs – és szintén a hagyományos vallást követő – Ammianus Marcellinus is soknak és túlzónak találta a tömegesen bemutatott áldozatokat, vö. 22.12.6.: *Hostiarum tamen sanguine plurimo aras crebritate nimia perfundebat, tauros aliquotiens inmolando centenos et innumeros varii pecoris greges avesque candidas terra quaesitas et mari, adeo ut in dies paene singulos milites carnis distentiore sagina victitantes incultius, potusque aviditate corrupti, umeris inpositi transeuntium per plateas ex publicis aedibus, ubi vindicandis potius quam concedendis convivii indulgebant, ad sua diversoria portarentur [...].*

¹²⁴ Az antikvítás korábbi századaiban nagy kultusza volt a vak szerencse istennőjének Antiochiában, még számos pénzérmé is felvésték a képmását, l. DOWNEY 1961. 73., így az *interlocutor* neveltségessé válik, hiszen abban talál kifogást, hogy a császár annak az istennőnek a szentélye elé járul, akit korábban a város a leginkább tisztelt.

¹²⁵ Talán Iulianust ebben a kérdéskörben a legérzékenyebben e szentély pusztulása érintette. Daphné Antiochia külvárosa volt, ahol egy Apollónnak szentelt jóshely is működött. A császár egyszer meg kívánta látogatni az ott működő jóslással foglalkozó papot, de ő némaságba vonult. Iulianus kiderítette ennek az okát: testvére, Gallus, amíg keleti birodalomrész *Caesara* volt – mindemellett vakbuzgó keresztény –, elrendelte, hogy egy híres városból származó keresztény vértanúnak, Szent Babylasnak a földi maradványait a szentély területén temessék el. A szentély őreitől megtudta még, hogy azért nem hajlandó jósolni a pap, mert a szent helyet egy halott szelleme árnyékolja be. A császár elrendelte, hogy vigyék vissza a vértanú földi maradványait eredeti nyughelyére, a városba, ezzel a szentélyt rituálisan is megtisztította és újra megnyithatta. A mártírt pedig ünneplő keresztény tömeg vitte vissza a városba hangos örömeikkel. A keresztényeknek ez arra volt bizonyosság, hogy mekkora ereje van a szentnek, vö. BOWERSOCK 1977. 99. Azonban tisztázatlan körülmények között 362. október 22-én leégett a daphnéi templom, amivel együtt az istenség elefántcsontból készült aranyozott szobra is megsemmisült. A gyanú árnyéka természetesen a keresztényekre vetődött, de Ammianus Marcellinus lejegyzésében találunk arra vonatkozóan szóbeszédet, hogy egy szentélyben imádkozó pogány filozófus méceséből pattant ki szikra, vö. 22.13.3.: *ferebatur autem licet rumore levissimo hac ex causa conflagrasset delubrum, quod Asclepiades philosophus, [...], accensisque cereis ex usu cessit, [...].* *volitantes scintillae adhaesere materis vetustissimis, ignisque aridis nutritimentis erecti omne quicquid contingi potuit, licet ardua discretum celsitudine concremarunt.* A tüzeset miatt zaklatásnak kitett keresztényekkel kapcsolatban l. DOWNEY 1963. 169–170.

eljön az újhold Szíriában,¹²⁶ a császár tüstént Zeus Philios¹²⁷ oltárához járul, aztán eljön mindenki ünnepe,¹²⁸ és a császár Tyché oltárához is ellátogat. [C] A munkaszüneti napot meg sem tartva visszamegy Zeus Philioshoz és ősi szokás szerint fohászskodik hozzá. Ugyan ki tűr majd meg olyan császárt, aki ilyen sűrűn mutat be áldozatot, mikor bőven elég lenne háborgatni az isteneket egyszer vagy kétszer? Aztán lehetne olyan ünnepeket is tartani, amiken valamennyi lakos részt vehet, és nemcsak azok lehetnek ott, akik hisznek az istenekben, hanem a városban nyüzsgő egész tömeg.¹²⁹ Mindenkinek egyfolytában megannyi élvezetben és gyönyörben lehet része, [D] ha láthat táncot járó férfiakat, gyermekeket és sok nőcskét.”

11. Valahányszor elgondolkodom mindezen, irigyellek benneteket a jóléteket miatt, de nem bosszankodom magam miatt sem, hiszen ezek a tulajdonságaim – talán valamelyik isten akaratából vannak így – számomra megfelelők. Tudjátok meg, ezért nem haragszom azokra, akik ki nem állhatják az életvitelemet és gondolkodásmódot. Meg aztán javarészt saját magam adok alapot a személyem ellen szóló tréfáknak, s hozom a fejemre – amennyire csak tőlem telik – e szidalmakat, [347] [A] mivel oktalanságomból fakadóan nem értettem meg, milyenek e város erkölcsi máris kezdetétől fogva, pedig meggyőződésem, hogy e dologról egyik kortársamnál sem vagyok kevésbé tájékozottabb. Azt mondják, hajdan a királyta kapta a nevét e városról, de inkább a város kapta a nevét öröla, miután ő egyesítette egy várossá. Hiszen bár a várost Seleukos alapította, a nevét mégis az ő fiáról kapta.¹³⁰ [B] Róla beszélük azt, hogy mindig zabolátlanul tobzódva és buján

¹²⁶ Ez a nap október 1-jének felel meg, l. PRATO-MICALELLA 1979. 106.

¹²⁷ „Barátságos” vagy „Mebékítő” Zeus. Az istenséget ebben a funkciójában illeték még a szintén hasonló jelentésű Μετῆγος jelzővel is. Az istenség a családok és magánszemélyek megtisztító áldozatában játszott szerepet, l. LALONDE 2006. 82. Véleményem szerint ennek a kifogásolása is neveltségessé teszi az *interlocutor* panaszait, hiszen a császár annál az istennél áldozik legalább két ízben, amelyik szavatolja a város összhangját és az egymás közötti megbékélést, így megalapozatlanok azok a kifogások, miszerint a császár személye széthúzó erő és mindent felforgat.

¹²⁸ Az újév első napján tartott ünnepség, amin a császár szokásának megfelelően áldozatot mutatott be, l. Amm. Marc. 23.1.6.: *namque kalendis ipsis ianuariis ascendente eo gradile Genii templum e sacerdotum consortio.*

¹²⁹ A császár kritikája újfent burkolt iróniában jelenik meg. Az sem meglepő, hogy ismét az *interlocutor* szájából hangzik el. Természetesen itt azokról van szó, akik megvetik az ősi isteneket és törvényeket, tobzódnak a közönséges élvezetekben és látványosságokban.

¹³⁰ Iulianus ismerete a város alapításáról igencsak pontatlannak tűnik: a várost valóban Seleukos Nikátor alapította Kr. e. 301-ben, viszont Antiochia nem az ő fiáról kapta a nevét, hanem Seleukos az apja iránti tiszteletből nevezte el a várost, akit szintén Antiokhosnak hívtak, l. DOWNEY 1963. 31. A császár elhamarkodott kijelentését – különösen ami a témával kapcsolatos olvasottságára vonatkozik – cáfolja az a tény, hogy Appianos és Strabón kivételével valamennyi antik forrás a fentebb említett módon számol be a város alapításáról. A modern kutatás is ezt a hagyományt fogadja el, l. DOWNEY 1961. 56. De nem hagyható

hajtotta a szerelmet, és őt is így szerették, végül bűnös kéjvágyának engedve beleszeretett a saját mostohaanyjába.¹³¹ Hiába akarta, nem tudta leplezni szenvedélyét: teste lassanként elsorvadt, s észrevétlenül tönkrement, ereje elhagyta, és gyengébben lélegzett az egészségesnél. Szerintem szinte rejtélynek hatott, hogy mi történt vele. Betegségére nem találtak egyértelmű magyarázatot, [C] még kevésbé volt nyilvánvaló, milyen kór gyötörte valójában, pedig fiatalsága világos magyarázattal szolgált állapotára. Végül egy samosi orvosra bízta a nagy feladatot, hogy állapítsa meg, milyen kórság is ez. Ő pedig Homéros soraiból kiindulva vélelmezte, mik lehetnek e *bénító gondok*:¹³² a test leépülését gyakran nem kifejezetten a test betegségei, hanem a lélek gyengeségei okozzák. Mindemellett az orvos tisztában volt vele, hogy az ifjú életkorából és jelleméből adódóan sem lehet meg szerelem nélkül, így az alábbi módot választotta a betegség leküzdésére. [D] Leült a kerevete mellé és szemügyre vette az ifjú arcát, hivatott szép fiúkat és hölgyeket, a királynéval kezdte. Amint belépett, hogy meglátogassa a beteget, az ifjún rögtön kiújultak a betegség tünetei: szinte fulladozva lihegett, bármennyire igyekezett, nem sikerült féken tartania zihálását, így légzése egyenetlen maradt, arca pedig rendki-

figyelmén kívül PRATO-MICALELLA 1979. 107. megállapítása, miszerint a császár szándékosan úgy számol be a város alapításáról, hogy az elbeszélés menete ne törjön meg, és folytonosan Antiokhosról lehessen szó, valamint a következő szakaszban vázolt leszámazásmodell egy korábbi generáció szerepeltetésével ne veszítse el a folytonosságát. Véleményem szerint még az sem kizárt, hogy a császár akarattal bántja meg a várost, hogy az alapítására vonatkozó hagyományokat pontatlanul idézi fel.

¹³¹ A történetet Plutarkhos is elbeszéli (vö. *Démétr.* 38.), ugyanis Seleukos Démétrios lányát, Stratónikét vette feleségül, akibe beleszeretett Antiokhos, Seleukos előző házasságából származó fia. Azonban Iulianus a történetet egészen másként súlypontozva meséli el, mint Plutarkhos. Amíg az előbbinél Antiokhos tudatában van érzelmi bűnös mivoltának, és szégyelli is azokat, addig a császár élvhajhász ficsúrnak ábrázolja. Továbbá a császár igen keveset szól arról, hogy a fiú tudatosan próbált küzdeni érzelmi ellen, illetve Plutarkhos elbeszéléséből arról is értesülünk, hogy a betegség az ifjú számára eszköz volt arra, hogy csendben, szégyen nélkül haljon meg, ezért elhanyagolta testi szükségleteit. Plutarkhosnál a lényegi momentum nem az, hogy szerelmes az ifjú, hanem az, hogy kit szeret, míg Iulianusnál a hangsúly mindvégig a bűnös szerelmen van. Iulianus kissé – természetesen tudatosan – hányaveti módon említi Seleukost, illetve hogy miért hajlandó asszonyáról lemondani fia javára, így maga is erkölcsstelen színben tűnik fel: semmibe veszi a feleségét. A császár ezzel is azt igyekszik bemutatni, milyen alacsony erkölcsi színvonalon áll a város, így nem kell csodálkozni azon, ha efféle őskőtől ilyen erkölcsstelen nemzedékek származnak és követik egymást, l. 348 B – 349 B. A bölcs orvos, Erasistratos alakja és szerepének túlértékelése előkészíti Iulianus nevelője, Mardonios bemutatását. Összességében a történet felidézése az apológiában erkölcsi célzatú bírálatává válik a városnak.

¹³² Iulianus e helyen pontatlan: a gondolat, amely a szerelmi vágyakozás fájdalmas és bénító mivoltára vonatkozik, nem homérosi, hanem hésiódosi ihletésű, vö. Hés. *Erg.* 65-66.: καὶ χάριν ἃ μυρία κεφαλῆ χρυσέην Ἀφροδίτην // καὶ πόθον ἃ ργαλέον καὶ γυιοβόρους μελεδόνας.

vül kivörösödött. [348] [A] Ennek láttán az orvos az ifjú mellkasára tette a kezét: a beteg szíve olyan szörnyen erősen vert, hogy majd kiugrott a helyéről. Ilyen fáj-dalmak kínozták, amíg a nő a közelében volt. Miután távozott, bejöttek a többiek is, de az ifjú addigra megnyugodott, és olyan volt, mintha semmi baja sem lenne. Erasistratos felismerte a betegséget, és mindezt elmondta a királynak, aki, mivel szerette a fiát, kijelentette, hogy átengedi neki a feleségét. Antiochos ezt pillan-atnyilag visszautasította, de nem sokkal később, miután apja meghalt, erősen ostro-molta szerelmével az asszonyt, akinek kezét korábban szívességéből megkaphatta volna, de azt nemes lelkülettel nem fogadta el.¹³³

12. [B] Antiochos efféléket cselekedett. Azt pedig nem lehet rossz néven venni az őt követő nemzedékektől, hogy városuk alapítóját vagy névadóját utánozzák. Tudniük a növényeknél is az a természetes, hogy hosszú időn keresztül örökölik tovább tulajdonságaikat, s a sarjak általában igen hasonlók azokhoz a növényekhez, amikről metszették őket. Ugyanígy az emberek között is igen hasonló erkölcsök szállnak az elődökről az utódokra. [C] Jómagam is az athéniakat ismertem meg a leginkább becsvágyó embereknek¹³⁴ és a legbarátságosabbaknak a görögök közül.¹³⁵ És valóban: legtöbbször valamennyi görög körében ezt tapasztaltam, és azt is el-mondhatom róluk, hogy minden ember közül a leginkább ők tisztelik az isteneket, és igen barátságosan bánnak az idegenekkel.¹³⁶ Ez általában valamennyi görögre igaz, de közülük is leginkább az athéniakról állíthatom mindezt. Ha pedig ők erkölcsük-ben a régi erényük képmását őrzik, akkor kétségkívül természetes, hogy ez mind a szífrekre, mind az arabokra, mind a keltákra, mind a trákokra és a paiónokra is ugyan-úgy igaz.¹³⁷ Meg azokra is, akik a trák és a paión területek között élnek a Moesia vidékén folyó Duna partjainál, [D] ahonnan az én nemzetségem származik, akik teljesen vidékiesek, ridegek, barátságatlanok, nélkülöznek minden báj és kimozdít-

¹³³ Erről a mozzanatról Plutarkhos egyáltalán nem ír, hiszen az elbszélésében Seleukos még az életében átengedte asszonyát. Iulianus moralizáló történetmesélésével jelentősen sarkítja és torzítja a hagyományt.

¹³⁴ A jelző használata természetesen nem dehonosztáló értelemben szerepel, a magyar fordításban helyesen csak körülírva lehetne visszaadni: „olyan társadalom ez, amely a leginkább törekszik arra, hogy [kiváló tettekkel] megbecsülést szerezzen magának”, a további értelmezéshez l. PRATO–MICALELLA 1979. 109.

¹³⁵ Iulianus számára Athén testesíti meg az egyetemes műveltséget és a kulturális felsőbb-séget, l. 268 A – 270 C (Or. V.), a város felemlítése ismét kontraszteremtő erővel bír. Athén annak a példázata, ha egy nemzedék vagy társadalmi rend törekszik a jó erkölcsök és szokások megőrzésére, akkor ebből az következik, hogy története során mindvégig képes megma-radni erkölcsében a helyes dolgok mellett.

¹³⁶ Ismét egy burkolt kritika: míg az athéniak a megfelelő fogadtatásban részesítik a vendé-geiket, addig az antiochiaiak gúnyversekkel árasztják el őket.

¹³⁷ A gondolat kibontása hatásos *klímax*. Iulianus az erények öröklődésének modelljét kiter-jeszti az *oikumené* egészére: ebben a vonatkozásban utal arra, hogy minden más nép rendel-kezik valamilyen erénnyel, de az antiochiaiak nem.

hatatlanul bezárkóztak az elszigeteltségbe. Éppen ezek a tulajdonságok jellemzik az én átkozottul vidékies jellememet is. Így hát először is magam miatt kérek elnézést, másodszer pedig elfogadom, hogy utánozzátok az ősi hagyományokat, és nem emlitem gyalázkodóan, hogy „...*így a csalók, meg a táncosok, és nemesek mulatás-ban...*”,¹³⁸ [349] [A] hanem éppen ellenkezőleg dicséret gyanánt mondom, hiszen meg van bennetek az ősi szokások iránti lelkes törekvés. Mivel Homéros is méltatja Autolykóst, mondván, mindenki közül kiemelkedik „*ármányban és eskütevésben*”,¹³⁹ így örömmel fogadom az ilyesfajta szidalmakat, hogy bennem faragatlanság, tanulatlanság és kiállhatatlanság lakozik, továbbá nem vagyok engedékeny, [B] és nem engedek betekintést a magántermészetű dolgaimba sem azoknak, akik kérik, sem azoknak, akik rá akarnak szedni, s nem engedek az ordibálásnak. Hogy a kettőnk helyzete közül melyik a könnyebb, az istenek számára talán nyilvánvaló, mert nem létezik olyan ember, aki vitás dolgaikban köztünk igazságot tudna tenni, hiszen önteltségből fakadóan egyáltalán nem bíznánk ítélete helyességében. Ugyanis az a természetes, hogy ki-ki a saját dolgait csodálja, és nem tiszteli azt, amikkel mások foglalkoznak. Aki pedig elnézi a másiknak azt, hogy vele ellenkező természetű dolgokban serénykedik, számomra igen barátságos ember.

13. [C] Én pedig, ha belegondolok, találok más szörnyű dolgokat is, amiket elkövettem. Hiszen egy olyan szabad városba érkeztem, mely nem viseli el a szörzálak szennyét;¹⁴⁰ s mint akinek borbélllyal nem volt még dolga, berontottam oda

¹³⁸ Vö. Hom. *Il.* 24.261. Az idézett hely felszíni szerkesztésében megfogalmazott nyílt kritika mellett a hivatkozott szakasz tágabb kontextusa betekintést enged Iulianus csalódottságába is. Az *Iliás* utolsó énekében Priamos király, mielőtt elindulna kiváltani legkedvesebb fiának, Hektórnak a holttestét, gyászában és keserűségében megfeddte a még életben maradt fiait, közöttük Parist, hogy bár ők pusztultak volna el a küzdelemben, nem az isteni Hektór és a többi derék harcos. Hiszen e nagyszerű hősök halála után már csak léha életet élő, erkölcsileg megvetendő élvhajász ficsúrok maradtak udvarában, akik még jóformán arra sem képesek, hogy segítsenek apjuknak a szekeret befogni, amivel elmehet a görögök táborába, hogy megadhassa Hektórnak a kijáró végtisztességet. A helyzet a császár esetében is hasonló: ő is távozni kíván az erkölcsstelen városból, hiszen ott már szinte senki sincs, aki őt támogatná.

¹³⁹ Vö. Hom. *Od.* 19.396. Az idézet ismét rendkívül találó és szellemes. Ez a sor abból a híres jelenetből származik, amikor az aggastyán bőrébe bújtatott Odysseust a lábmosás során felismeri a dajka, Eurykleia. Autolykos azért került városba, mert a lábszáran lévő forradást akkor szerezte, amikor Odysseus gyermekkorában nála vadászott. Autolykos anyai ágon Odysseus nagyapja volt, ő nevezte el a hőst. Mivel Autolykos a fentebb idézett képességei miatt sokakkal állt rossz viszonyban, és gyűlölték őt, ezért adta unokájának az Odysseus nevet (> ó $\delta\acute{\upsilon}$ $\sigma\sigma\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$ ~ haragudni, gyűlölni \rightarrow Odysseus: tkp. „akit gyűlölnek”). A császár örömmel azonosítja magát e két hős közül bármelyikkel, hiszen a nemtelen és faragatlan ősei és nevelői miatt (trákok, kelták ~ Autolykos) már eleve a gyűlölet tárgyává teszi (~ Odysseus), ezért a császár nem is méltatlankodhat.

¹⁴⁰ A császár ismét gúnyolja a város elnöisedett mivoltát, ami abban nyilvánul meg, hogy nem viselik el a szakállát.

csapzott és nagy szakállammal. Azt hihetted volna, hogy Smikrénést vagy Thrasyleónt látod, a mogorva öreget vagy az ostoba katonát,¹⁴¹ holott mutatkozhatott volna egy korának megfelelően felcicomázott ifjú,¹⁴² ha nem is az életkora szerint, akkor legalább a viselkedésével és arcának elpuhultságával.

14. [D] „Nem tudsz te az emberekkel érintkezni,¹⁴³ és Theognist sem tudod dicserni azzal, hogy a polipot utánozod, mely a sziklákhoz válik hasonlatossá,¹⁴⁴ hanem a közszájon forgó mykonosi műveletlenséget, tanulatlanságot és együgyűséget¹⁴⁵ gyakorlod mindenkivel szemben. Hát megfeledkeztél arról, hogy mennyire távol állnak a mi szokásaink e dolgok tekintetében a keltáktól, a trákoktól és az illírektől?”¹⁴⁶ Nem látod, hogy mekkora kereskedelem folyik a városban? [350] [A] Gyűlölnék téged a kereskedők, mert nem hagyod jóvá, hogy annyiért adják el árujukat a népek és az idegeneknek, amennyiért akarják.¹⁴⁷ A kereskedők pedig ezért a földbirtokosokat teszik felelőssé. De te egyúttal a földbirtokosokat is az ellenségeid-

¹⁴¹ Smikrénés, Thrasyleón, a mogorva öreg (*dyskolos*) és a katona az attikai újkomédia legjellemzőbb, legszórakoztatóbb együgyű karakterei, ezek közül valamennyi zsánerszereplő megtalálható Menadros életművében.

¹⁴² A császár a beszéd megírása idején kb. a 31. életévében járt. Ismét utalás történik arra vonatkozóan, hogy a császár fiatalokora ellenére megfontoltabban és érettebben viselkedik, mint a nála korosabb antiochiai polgárok.

¹⁴³ A negyedik *interlocutor* a császár merevségét kritizálja, amivel gátolja a városiakat abban, hogy szabadon intézhessék a rájuk tartozó ügyleteket. Itt elsősorban a kereskedelemről van szó.

¹⁴⁴ Vö. Theognis 215–16, idézi Plut. *Moralia* 96 F: *πουλύποδος νόον ἴσχε πολυχρούου, ὄς ποτὶ πέρρη, // τῆ περ ὀ μιλύση, τοῖ ος ἰ δεῖ ν ἐ φάνη*. E reminiscenciával az *interlocutor* azt kívánja bemutatni, hogy a császár nem képes alkalmazkodni a városhoz, mint a polip a változó életkörülményekhez a tengerben.

¹⁴⁵ Ezzel a proverbialis fordulattal foglalható össze legtömörebben a városiak lesújtó véleménye Iulianusról. Az antik hagyomány szerint (l. pl. Strabón és Plutarkhos) a mykonosiak a szegénység, illetve a nem kielégítő életkörülmények miatt maguknak válóvá, gorombává és fukarrá váltak, l. KOCISINÉ 2006. 194. Nem véletlen, hogy az *interlocutor* vádaskodásaiban a kiskereskedelemre vonatkozó sérelmek előtt szerepelteti.

¹⁴⁶ A *interlocutor* szavaiban a császár érzékeltetni próbálja az antiochiai ἐλευθερία-ból (szabadosságból) következő gögőt és felsőbbrendűség-képzetet azzal, hogy olyan gondolatokat mondat ki vele, ami arra utal, hogy ezeket a népeket barbárnak tartja.

¹⁴⁷ Iulianus felismerve azt, hogy a város ellátásához szükséges létfontosságú gabona kivételével mindenféle áru megtalálható a város piacain, illetve azt, hogy a gazdag kereskedők a gabonahiány miatt indokolatlanul nagy haszonnal értékesítik a gabonát, mindennek meghatározott árat szabott, l. bővebben 368 D – 369 A, l. 181., 183. jegyzet. Ez az intézkedése a városi arisztokrácia körében nem aratott osztatlan sikert, l. BOWERSOCK 1977. 100–101. Az *interlocutor* panaszában megfogalmazódik még, hogy a császár egymásnak ugrasztja a város gazdasági életében résztvevőket, ugyanis ha a kereskedők elesnek a hasznuktól, akkor a császár beavatkozásán kívül azt sejtetik, hogy a földbirtokosok a földjeiken megtermelt gabonával spekulálnak, ezért a kereskedők támadni fogják őket, l. DOWNEY 1963. 171–172.

dé teszed, mert arra kényszerítéd őket, hogy ügyeikben jogszerűen járjanak el.¹⁴⁸ Továbbá a városi előljárók mostanában jogosan bosszankodnak amiatt, hogy mind a kereskedelemből, mind a földbirtokaikból származó haszontól elesnek, [B] így kétszeres veszteséget könyvelnek el, holott korábban két forrásból származó nyereséget fölözthettek le.¹⁴⁹ A szír népség¹⁵⁰ pedig amiatt zúgolódik, hogy nem részesedhet le, és nem tud *kordaxot*¹⁵¹ jární. Te meg úgy gondolod, ha bőségesen adsz a népnek gabonát, akkor kielégítően gondoskodsz róluk.¹⁵² Örömdre szolgál neked, ha ügyet sem vetsz arra, hogyan lehetne kőből épült halpiaca a városnak. Nem is beszélve arról, hogy tegnap is, amikor valaki kifogásolta, hogy kishalból, és kis szárnyasból keveset talál a piacon, [C] te gúnyosan neveltél, mondván, a mértéktartó városnak csak kenyérre, borra és olajra van szüksége¹⁵³ – ha már húsételt fogyaszt, akkor dözsol, minthogy már az is dözsolésnek számít, ha szóba hozzák a halakat és a szárnyasokat, és efféle arcátlanságra még az ithakai kérők sem vetemedtek. Akinek pedig nincs ínyére disznóhúst vagy bárányhúst fogyasztani, az jól meglesz, ha hüvelyes zöldséget vesz magához. Jónak láttad, hogy efféle megszorításokat rendelj el a trákjaidnak, a földieidnek, meg a durva galloknak, [D] akik vesztünkre téged *keménynek és szívósnak* neveltek, de bizony nem *marathóni harcoknak*, hanem csak felemás acharnaibelinek: visszataszító férfinak és hálátlan embernek.¹⁵⁴ Hát nem lenne jobb,

¹⁴⁸ A művelés alá vonható területek tulajdonjogi vitáiról l. 189. jegyzet.

¹⁴⁹ A városi tanácsosok körüli vitákról l. 177. jegyzet.

¹⁵⁰ Az *interlocutor* megnevezése finoman szólva is megalázó: ezzel azt sugallja, hogy a városi arisztokrácia elhatárolja magát a szegényebb lakosságtól, akiken nyereszkedni próbál igen busás haszonnal értékesítve áruit. Mindamellett a szír megnevezés pejoratív kifejezéssé válik a beszédben, hiszen Antiochia lakosságának csupán az a kifogása a császár ellen, hogy nem biztosítja annak lehetőségét, hogy részesedhessenek.

¹⁵¹ Az attikai ókomédiában alkalmazott, erősen szexuális töltetű, erotikus testmozdulatokkal járó és kiváltképp a részegséget utánzó buja tánc. Még Aristophanés is kérkedik azzal, hogy az ő komédiáiban nem fordul elő ilyen külsőség, mert rendkívül közönséges és visszataszító, vö. Arist. *Nub.* 540.: οὐ δ' ἐ σκωψεν τοῦς φαλακροῦς, οὐ δὲ κόρδαχ' εἰ λκυσεν.

¹⁵² A gabonaellátással kapcsolatban l. 369 A – 370 B.

¹⁵³ A gondolat további részét Platónra lehet visszavezetni, vö. Plat. *Rep.* 372 E: Καὶ ὁς, εἰ δὲ ὁ ὡν πόλιν, ὦ Σώκρατες, ἔφη, κατεσκευάζεις, τί ἂν αὐτὰς ἄλλο ἢ ταῦτα ἔχորταζεις; Ἀλλὰ πῶς χρῆ, ἦν δ' ἐ γώ, ὦ Γλαύκων; Ἄπερ νομίζεται, ἔφη, ἐπί τε κλινῶν κατακεῖσθαι οἱ μαι τοῦς μέλλοντας μὴ ταλαιπωρεῖσθαι, καὶ ἀπὸ τραπεζῶν δειπνεῖν, καὶ ὄψα ἄπρε καὶ οἱ νῦν ἔχουσι καὶ τραγήματα. Εἰ εν, ἦν δ' ἐ γώ, μανθάνω. οὐ πόλιν, ὡς ἔοικε, σκοποῦμεν μόνον ὅπως γίγνεται, ἀλλὰ καὶ τρυφῶσαν πόλιν. Nem indokolatlan feltételezni azt sem, hogy ismét finom kritika fogalmazódik meg a város műveltségét illetően: az *interlocutor* ugyanis nem ismeri fel a császár élcelődésében a szellemes dorgálást, melyet a platóni gondolat ihletett.

¹⁵⁴ Az élcelődés alapját Aristophanés Amphitheosának acharnaibeliekre vonatkozó gúnyos megjegyzése adja, vö. Aristoph. *Achar.* 180.: οἱ δ' ὄσφροντο πρεσβυταί τινες // Ἀχαρτικοί, στυπτοὶ γέροντες, πρίνινοι, // ἀτεράμονες, Μαραθωνομάχαι, σφενδάμνινοι. A gúny forrása abból fakad, hogy az *interlocutor* megtagadja a császártól az idézetben lévő

hogy miközben sétálsz, a piac finom illatot áraszt, és bájos fiúgyerekek vonulnak fel, akikre a polgárok jó érzéssel vetnék pillantásukat, meg az asszonyok kartáncaira, amik mindennaposak nálunk?” [351] [A] Ugye én is jobban tenném, ha puhány ember módjára bámulnám ezeket a vásári multságokat, pillantásomat hol ide, hol oda vetve, hogy a ti szemetekben jó embernek mutatkozzam, de nem a lelkemből fakadóan, hanem az arcommal? Hiszen véleményetek szerint a lélek igazi szépsége az ember életvitelének puhányságára vall.

15. De engem tanítómesterem arra oktatott, hogy a lábam elé nézzek, ha iskolába megyek. Színházba pedig addig nem látogattam el, *amíg a szakállam a hajamhoz képest jobban meg nem nőtt.*¹⁵⁵ Ifjúkoromban is csak háromszor vagy négyszer voltam, de nem egyedül, és sohasem önszántamból. [B] Mert a császárom rendelte el, aki – mint jól tudjátok – a családomhoz tartozott és vérségi kötelék fűzött össze vele,¹⁵⁶ *hogyan Patroklos kedvébe járjon.*¹⁵⁷ De történetesen akkor még nem foglal-

„marathóni győztes” jelzõt, ezzel kétségbe vonja a császár korábban elért hadászati sikereit. Megjegyzendõ továbbá, hogy az *interlocutor* elhamarkodottan dobálózik Aristophanéssal, ugyanis a gúnyolódó látszólag szellemes megjegyzése éppen a császár dicséretévé válik, hiszen a Kr. e. 425-ben bemutatott komédia fõhõse, bár egyszerű parasztember, de józan gondolkodású és békeszeretõ.

¹⁵⁵ A színházgyûlölet, illetve a császár sokat szidalmazott szakálla állandó visszatérõ motívuma a mûnek. E kettõ összekapcsolása ismét zseniális reminiscenciában valósul meg, vö. Xen. *Symp.* 4.28.: ἄλλ᾽ οὐκ ἐν τοῖς σοῖς, ἔφη, ὡς Κριτόβουλε, ἔναυτιον τοσοῦτον μαρτύρων προαγορεύω μὴ ἂν πτεσθαί μου πρὶν ἂν τὸ γένειον τῆ κεφαλῆ ὁμοίως κομῆσῃς. Xenophon mûvében Sókratész intelme gyanánt csak annyit mond Kritobulosznak, hogy akkor csatlakozzon hozzá, ha már kinõtt a szakálla. A szakáll megfestésitõ még a szellemi érettséget, azaz a felnõtt kort. A beszédben ismét burkolt kritika fogalmazódik meg: Iulianus csak akkor látogatott elõször színházba, amikor már felnõtt módjára értékelni tudta a látottakat, és vélemény tudott formálni róluk. Tehát a császár felfogása szerint a városbeliek örök gyerekként válogatás nélkül falják a színházakban a közönségesebbnél közönségesebb darabokat, közben pedig úgy viselkednek, mint a neveletlen gyermek: ordítanak stb.

¹⁵⁶ A császár Constantiusról beszél.

¹⁵⁷ A fordulat minden bizonnyal homérosi eredetû és a Patroklos számára rendezett halotti játékokra utalhat (vö. Hom. *Il.* 23.), a kifejezés gyökere is jellemzõen homérosi formula, vö. pl. *Il.* 1.578.: πατρὶ φίλῳ ἔπιπρα φέρειν Διί, azonban a reminiscencia felhasználásának oka és funkciója homályos, vö. PRATO–MICALELLA 1979. 118. Megítélésem szerint a reminiscenciát hasonlóan kell értelmezni, mint a 339 D-ben olvasható hasonlatot, vö. ὡσπερ τινὲ φόρον ἦ δασμὸν ἐν εἰσφῆρων καὶ ἀποδιδούσῃ ἄγροικος ὁ λίγα ἔχων οὐκ ἔπιεικεῖ δεσπότην, 1. 20. jegyzet. Azaz Constantius azért rendelte el Iulianusnak, hogy vegyen részt az elõadásokon, hogy ezzel a „kötelezõ” tartozását törleszthesse az efféle hangos élvezetek oltáránál. Azonban, mint az *Iliásból* ismeretes, Akhilleus finoman szólva is túlzásokba esik a szeretett barátja emlékéért ápoló áldozatok bemutatásában, így véleményem szerint feltehetõleg ez a kitétel Constantiust bírálja, ami egyre nyíltabbá válik Iulianus életmûvének végéhez közeledve.

koztam közügyekkel.¹⁵⁸ Bocsástatok hát meg nekem, mert most elárulom, ki az, akit helyettem még jogosabban gyűlölhettek.¹⁵⁹ Ő az én rosszindulatú tanítómestere, aki egykor meg is fenyített, amikor arra tanított, hogy egyetlen úton lehet járni, így ő a felelős azért, hogy veletek a viszonyom ellenségessé vált. [C] Mesteriségét gyakorolva abban a hiszemben, hogy valami szépet alkot,¹⁶⁰ szerfölött buzgón a lelkembe véste, mint egy kőfaragó – amit akkor még nem akartam –, a helyes dolgok tiszteletét, vagyis a faragatlanságot, a józan gondolkodást, vagyis az ostobaságot, a férfiakhoz illő állhatatosságot, azaz nem engedni a vágyaknak és ily módon boldogtalanná válni.¹⁶¹ Tudjátok meg, Zeuszra és a múzsákra, gyakran mondta nekem, amikor kisgyerek voltam, pontosan ezekkel a szavakkal, [D] „*soha ne vezessen félre, hogy manapság az emberek, akik nagy lendülettel mennek a színházakba, tömegesen sóvárognak az efféle látványosságok után. Löversenyre vágyakozol? Homéros a legkitűnőbbben énekelte meg azokat: rajta, vedd csak elő a tekerceset! Figyelemre méltatod a pantomimikus táncosokat? Hagyjad őket! Férfiasabban jár táncot a phaiákoknál az ifjúság. Neked itt van Phémios, a lantjátékos*”¹⁶² és Démodokos, a dalnok¹⁶³. Homérosról még a növényekről is szívet melengetőbb hallani, mint nézni a színházi játékokat: »Mint nagy Apollón oltáránál Déloson egykor, // láttam a frissen sarjadt ágát egy datolyának.«¹⁶⁴ [352] [A] Ugyanigy

¹⁵⁸ Ez a momentum feltehetőleg 355 előtt történhetett, hiszen Constantius ekkor nevezte ki *Caesar*rá Iulianust, vö. PRATO–MICALELLA 1979. 119.

¹⁵⁹ Iulianus a látszólagos önostorozásában minden jellembeli hibáját ifjúkori nevelőjére hárítja. De ez a szintén ironikusan értelmezendő szakasz rövideken epideiktikus szónoklattá alakul át, ami révén a császár tiszteletét és háláját fejezi ki a mesterének.

¹⁶⁰ A tanítómester alkotása, vagyis a császár jelleme az igazi „költészet” gyümölcse, vö. ὡς δὴ τι χαρίεν ποιῶν, szemben az antiochiaiak gyönyört és kellemességet hajhászó értéktelen „költészetével”, l. a város Anakreónnal való azonosítása (2. jegyzet).

¹⁶¹ A legtömörebben és a legpontosabban itt fogalmazódik meg a iulianusi életforma és jellemrajz kettős értelmezése. A fogalmak szembeállítás, a klasszikus értékek antiochiai mentalításban betöltött szerepének kimondása és fentebbi rendszerbe foglalása önmagában véve is igen súlyos és lesújtó bírálata a városnak.

¹⁶² Az *Odysseia* egyik híres lantosa, aki Ithakán lantjátékával kénytelen volt szórakoztatni a kérők dözsölő hadát, az 1.154., illetve a 22.330. soraitól találkozunk vele. Odysseus haragja nem sújt le rá, mivel a kérők jókedvét csak kényszerből szolgálta.

¹⁶³ Az *Odysseia* másik híres dalnok, aki a hagyomány szerint vak volt, és a phaiákok udvarában élt. Ismét előtérbe kerülnek az antiochiaiak effeminált szokásai és jellemük. A császár szerint, noha a phaiákok is folyamatosan szórakoznak, mégiscsak férfiasabban teszik, hiszen egy magasabb színvonalú művészet által létrehozott alkotásban örömet lelve fognak kartánca.

¹⁶⁴ Vö. Hom. *Od.* 6.162–163. Az idézett hely tágabb kontextusa: a phaiákok földjére sodródott Odysseus esdeklő és dicsérvő szavai Nausikaához. Az eredeti sor szemlélteti azt a zeneiséget, amelyet Iulianus igazi költészetnek tekint. Mindamelllett a reminiscenciának lehet mélyebb üzenetet is tulajdonítani. Ha figyelembe vesszük, hogy Iulianus és Odysseus alakja párhuzamba állítható, akkor a közös kapcsolódási pont az, hogy Odysseus – hasonlóan Iulianushoz – idegenként érkezett a phaiákokhoz, de a vendégbarátjukká vált. Azonban

kellemesebb hallani Kalypsó fás szigetéről, Kirké barlangjairól, és Alkinoos kertjéről. Tudd meg, nincs olyan szemet gyönyörködtető látványosság, ami ezeknél kellemesebb lehet.”¹⁶⁵

16. Hát kíváncsiak vagytok-e, és eláruljam-e nektek a mesterem nevét, aki mindezeket mondta, meg azt, honnan származik? Barbár, az istenek és istennők legyenek a tanúim, a szkiták közül származott és névrokona volt annak, aki rávette Xerxést, hogy Hellas ellen hadba vonuljon.¹⁶⁶ A társadalmi állása közismert, **[B]** húsz hónapal ezelőtt nagy tisztelet övezte ezeket,¹⁶⁷ most pedig a gáztett és gyalázat megneve-

Iulianust nem fogadta be a város, pedig ők is a phaiákok boldogságára törekednének. Burkolt üzenet még ezzel kapcsolatban az is, hogy Odysseus a kor szokásainak megfelelően illendő módon kulcsolta át a királylány lábát és esdekelt hozzá, azaz betartotta az idegenekre vonatkozó általános normákat. A császár elbeszélésében ő is betartott minden írott és íratlan szabályt, de a városiak mégsem értékelték.

¹⁶⁵ Annak érdekében, hogy a látszólagos önostorozás által teremtett hangvétel ne törjön meg, a császár a nyílt véleményét és egyben kritikáját rendre más személlyel mondatja ki, kivéve 362 C – 363 C.

¹⁶⁶ Iulianus szellemes feladványban árulja el végre a tanítómestere nevét, melynek során egy Hérotosnál olvasható történetre utal, vö. Hér. 7.5-7. Iulianus nevelője Mardonios volt. A tanító már gyermekkorában nagy hatással volt rá azzal, hogy megismertette vele a klasszikus antik irodalmat, többek között ennek köszönhetően vette fel a hellén műveltségű bölcselőnek és filozófusnak az attitűdjét, illetve lett a könyvek és az irodalom szerelmese. Forrásaink nem nyilatkoznak arról, hogy pogány vagy keresztény beállítottságú volt-e, de Iulianus tanúsága szerint feltehetőleg inkább az előbbi lehetett, l. BOWERSOCK 1977. 23–25. Libanios véleménye szerint is az ilyen beállítottságú eunuch nevelő a legjobb az ifjaknak, vö. Lib. Or. 18.11.: ὁ λλ' εὐ οὐ ἦ χὸς τε βέλτιστος σωφροσύνης φύλαξ καὶ παιδαγωγὸς ἔτερος οὐκ ἂν μοιρος παιδείας ἔσθης τε μετρία καὶ ὀφρὺς τε οὐχ ὑπερτὰς ἄλλας καὶ τὸ φθάσαντα προσειπεῖν καὶ τὸ μὴ παρῶσαι, stb. Mardonios először Nicodémiában, majd 344-ig Konstantinápolyban neveli, de Constantius Iulianust a testvérel, Gallussal együtt Macellumba (Cappadocia) küldi, ahol már keresztény udvari eunuchokra bízta őket, és teljesen elszigetelte a testvérpárt a külvilágtól.

¹⁶⁷ Iulianus egyik rendeletével kitiltotta az eunuchokat a kormányzatból. Ezt a korábbi szándékát csak Constantius halála után (361) tudta véghezvinni, l. PRATO-MICALELLA 1979. 122., innen lehet számítani a szövegben említett húszhónapnyi időtartamot. A birodalom keleti tartományaiiban egy-egy rabszolga státuszú vagy felszabadított eunuchnak óriási politikai befolyása és hatalma lehetett a közigazgatás bizonyos területén. Lényegében ők álltak az uralkodók és a végrehajtás, illetve adott esetben a hadsereg között, l. pl. az alábbi tisztségekben, *praepositus sacri cubiculi* ~ tkp. „kamarás”, *primicerius / castrensis sacri cubiculi* ~ „az udvartartás [elszámú] gondnoka”. Minthogy megkönnyítették a Iulianust megelőző *Caesarok*nak és *Augustusok*nak az adminisztrációt, előszeretettel alkalmazták őket, l. pl.: Amm. Marc. 21.16.1-2., de általában félelem és gyűlölet övezte tevékenységüket. Nem egy esetben találkozunk visszaélésekkel, hatalmaskodásokkal és politikai gyilkosságokkal is az eunuchok szervezésében. Általában igencsak fényűző életet éltek, a lakosság egy részének a véleménye szerint ők biztosították a pompát és a jókedvet az udvarban, l. Socr. 3.1. Megítélésem szerint erre utalhat a császár megjegyzése, hogy miért álltak köztisz-

zése gyanánt emlegetik az ilyen embert, tudnillik eunuch volt. Nagyapám azért fogadta udvarába, hogy édesanyámat Homéros és Hésiodos műveire tanítsa.¹⁶⁸ Azonban néhány hónappal később, miután anyám első és egyetlen gyermekeként hozott világra engem, az anya nélkül született szűz¹⁶⁹ [C] elragadta őt az életből fiatalon, és ezzel számtalan nyomorúságtól¹⁷⁰ kímélte meg, majd engem hét évvel később ennek az eunuchnak a gondjaira bízta. Ő pedig ettől a pillanattól kezdve vezetett tévutakra, és csak egyetlen úton¹⁷¹ vitt az iskolába. Mivel nem akarta, hogy más ösvényeket is megismerjek, és nem is engedte, hogy más úton járjak, ő maga okozta, hogy mindnyájatoknak az ellenségévé váltam. De ha jónak látszik, béküljünk ki vele mindnyájan, én is, meg ti is, és tegyük félre az ellenségeskedést! Hiszen arról a mesterem már nem is tudhatott, hogy egyszer betérek hozzátok, nem is beszélve arról, hogy immár császárként terveztem is, hogy éppen ide fogok jönni. Már nem tudhatta azt sem, hogy az istenek rám bízta ezt a birodalmat, [D] de higgyetek nekem, jól elbántak azzal, aki a kormánypalcát átadta, meg azzal is, aki átvette.¹⁷² Mert úgy látszik, közülünk egyikünknek sem állt szándékában megadni a tiszteletet, vagy akár szívességet tenni a másoknak, vagy nyújtani bármit is, amit ti baráti gesztusnak neveztek. És ha valaki részesülhetett is volna a másiktól efféle kegyekben, amint az istenek mind tudják, nyíltan visszautasította. Mégis valahogy az istenek rendelése szerint ez így van rendjén, és [mindig] így is lesz. [353] [A] Nos, ha mindezt a mesterem előre láthatta volna, sok bölcs tanácsot adott volna nekem, hogy előttetek a lehető legkedvesebbnek mutatkozzak.¹⁷³

„Hát nem lehetséges megszabadulni a modortalan szokásosainktól, amiket korábban belénk neveltek, és javítani azokon? A szokás – mint a mesterem mondja – „a

teletben e rendeletének kibocsátása előtt. Iulianus ezen politikai elképzelései nem arattak osztatlan sikert, viszont az erős, központosított császári hatalom megvalósításában az eunuchok csak gátolták volna, így lelkiismeret-furdalás nélkül szabadult meg tőlük, vö. HOPKINS 1978. 172–186.

¹⁶⁸ Iulianus édesanyja Basilina volt.

¹⁶⁹ Pallas Athéné egyik elnevezése, l. pl. 230 A (Or. VII.).

¹⁷⁰ A császár alighanem a 337-es palotavérengezésekre gondol, amikor Constantius többek között édesapját is megölette, illetve a kényszerű száműzetésekre. Édesanyja már nem élte meg férje elvesztését és fia nyomorúságos ifjúkorát, l. *Bevezető*.

¹⁷¹ Iulianus „egyetlen” vagy „egyedüli út” metaforája innentől világos: ezzel a kitéttel azonosítja a hagyományos antik műveltséget, filozófiát és vallásosságot, l. pl. 351 B, 354 CD, 359 C.

¹⁷² A gondolat szervesen nem kapcsolódik a szóban forgó kérdéshez, a város és Iulianus rossz viszonyának feltárásához. De ez nem szokatlan a szerzőtől: gyakran e rövid anekdotákkal előlegezi meg vagy vezet be a nagyobb tematikus egységeket. A császár e helyen utal II. Constantius és a közötté lévő feszült légkörre és személyes konfliktusaira, ami részletesen a későbbiekben kerül kifejtésre, l. 357 A.

¹⁷³ Iulianus visszatér az előző gondolategységhez, l. 107. jegyz.

második természetünk”.¹⁷⁴ Azonban fáradtságos dolog megküzdeni a természetünkkel, és igen nehéz a harminc esztendőm gyakorlatát sutba dobni, ami leginkább a nehéz természetemmel alakult ki. Meg aztán harminc évnél többet éltem már.¹⁷⁵

17. [B] „Hát jó! De akkor ugyan minek próbálok figyelemmel követni a szerződéskötéseket, és miért próbálsz te magad igazságot szolgáltatni? Hiszen erre téged nem okított a nevelőd, aki nem tudhatta előre, hogy császár lesz belőled.”¹⁷⁶

Szörnyen félrevezetett engem az öreg, akit már ti is gyaláztok velem egyetemben, helyesen gondolván, hogy szokásaim miatt leginkább őt lehet felelőssé tenni. De tudjátok meg, őt meg mások szedték rá. Az ő nevükről a komédiákból hallotok, ahol gyakran teszük őket a nevetség tárgyává.¹⁷⁷ Plátón, Sókratés, Aristotelés és Theophrastos¹⁷⁸. [C] Az öreg pedig bolondsága miatt ezekben vetette a bizalmát, s miután ifjúként engem, a tudományok csodálóját magához vett, rászedett azzal, hogy ha minden tekintetben követem e férfiak példáját, talán senkinél sem leszek különb a többi ember közül – ugyanis nem gondolnám, hogy ez verseny lenne bárkivel is –, de önmagamhoz képest mindenképpen jobb leszek. Én pedig – mivel nem tudtam, mitévő legyek – elhittem ezt neki, s emiatt sohasem tudtam megváltozni, bár gyakran szándékomban állt. [D] Mit több, ezért még szemrehányást is teszek magamnak, amiért nem biztosítok mindenkinek büntetlenséget, ha mindenféle igazságtalanságot követnek el. Eszembe jutnak Plátón gondolatai, melyeket

¹⁷⁴ Ezt a közmondást Iulianus nem köti pontos forráshoz, egyes kutatók a szállóigét Démokritosnak tulajdonították, I. LENZ, F. W. (1942): "Ἔθος δευτέρη φύσις. A new fragment of Democritus? *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 73, 214–231. Ellentétben az antiochiaiaknak a kicsapongó életvitelt jóváhagyó felfogásával, a bölcs és mértéktartó embernek állandóan küzdeni kell az ösztöneivel, és gyakorolni kell az erényeket. A neveltetés gyakorlattá válik, a gyakorlat pedig szokássá, így az egyén természetét és gondolkodásának mélységét és minőségét – a kívülről felmérhető – szokások tanulmányozásán keresztül lehet megismerni, tehát ez a *gnóma* mintegy konklúzióának tekinthető a megelőző gondolatmenet végén, I. KOCSISNÉ 2006. 195–196.

¹⁷⁵ Iulianus ezzel azt sugallja, hogy szokásai és életmódja az évek múlásával már annyira berögződött, hogy nem tud rajta változtatni, még ha akarná, akkor sem.

¹⁷⁶ A következő *interlocutor* azt kéri számon, szinte a császár szavába vágva, hogy nemcsak a város közügyeibe, hanem a lakók magánügyeibe is beleavatkozik. Mindamellett az *interlocutor* szerint az elvont filozófia és más klasszikus tudományterület művelése nem jogosíthatja fel a császárt arra, hogy beleszóljon a város magánjogi viszonyaiba, és különösen arra nem, hogy a várost szerintük minden alap nélkül rágalmazza törvénytelen ségek sorozatának az elkövetésével.

¹⁷⁷ Az ókomédiában Sókratés és tanítványai gyakran kerültek a gúnyolódás és az élcelődés keresztüzzébe, vö. Aristoph. *Nub.* A császár ezzel juttatja kifejezésre a csalódottságát azzal kapcsolatban is, hogy a városiak megvetik a klasszikus görög bölcséletet és gondolkodókat.

¹⁷⁸ Theophrastos (kb. Kr. e. 387–287) Aristotelés egyik legkiválóbb tanítványa volt, először mesterével együtt, majd annak halála után egyedül vezette a *Lykeiont*. A filozófia mellett a természettudományokat is rendkívüli alaposággal és felkészültséggel művelte. Athénban köztiszteletben álló polgárnak számított.

egyik művében az athéni vendégbarát fejtett ki. „A tiszteletre méltó ember semmi-féle jogtalanságot sem követ el, aki pedig nem hagyja a jogtalanságot elkövetőknek, hogy további jogtalanságokat kövessenek el, az előbbinél kétszeres tisztelet illeti meg. Hiszen az előbbi egy emberrel, a másik pedig sok másikkal ér föl, ha a mások által elkövetett bűnt jelenti az előjáróknak. [354] [A] Aki pedig lehetőségeihez mérten segítséget nyújt a hivatalt viselőeknek, az városában kiváló és nagy ember, s kiáltásuk ki őt nyilvánosan az erény bajnokának. Bizony ugyanebben a dicséretben kell részesíteni a mértéktartása és bölcsessége miatt bárkit, aki más derék tulajdonságokkal is bír, melyeket lehetőség szerint nemcsak magának tart meg, hanem másokat is részesít belőlük.”¹⁷⁹

18. A mesterem efféle dolgokra tanított engem, mivel úgy gondolta, nem fogok közügyekkel foglalkozni, [B] és nem láthatta előre, hogy Zeustól ez a sors jut nekem osztályrészül, amire engem választván az istenség rendelt. Szégyellem is magamat, hogy uralkodó létemre az átlagembernél is alávalóbb vagyok, és bár nem szándékosan és nem is kellett volna, de részesítettelek benneteket a faragatlanságomból. Ha visszagondolok, akkor Platón *Törvények* című munkájának egy másik szakasza is gyűlöletessé tett engem a szemetekben, ami arról szól, hogy az előjáróknak és az idősebbeknek szemérmes és önmérsékletes kell gyakorolniuk, [C] hogy a köznépet már azzal ráncba szedjék, ha felnéznek rájuk.¹⁸⁰ Ez a kérdés pillanatnyilag a többi dologhoz képest egyedül csak engem, vagy jobban mondva rajtam kívül csak néhány embert foglalkoztat, és nem kell meglepődni azon, ha ez is a gyalázkodás céltáblájává vált. Mert csak heten vagyunk ilyenek. Vannak közöttünk olyanok, akik idegenek és nemrég érkeztek hozzátok,¹⁸¹ illetve van még itt egy magunkfajta férfiú, a város

¹⁷⁹ A császár az *interlocutor* vádjait huszárvágással hártja el és semmisíti meg: bebizonyítja Platón gondolatainak szó szerinti idézésével, vö. Plat. *Leg.* 5, 730D, hogy egyrészt a hagyományos műveltség jogosíthat fel bárkit igazán arra, hogy a jogi kérdésekben állást foglalhasson, másrészt pedig a város, hivatkozzon csak a szabadságjogaira, akkor is jogtalanul és erkölestelenül jár el. Hiszen először is nem tisztelik előjáróikat, másrészt hatalmaskodnak a szegényekkel és arcátlanul nagy haszonnal kereskednek.

¹⁸⁰ A fentebb említett platóni idézet parafrázisa, (vö. Plat. *Leg.* 5, 730 DE), l. PRATO-MICALELLA 1979. 125., de véleményem szerint itt Iulianus nem pontosan emlékezik, hiszen a gondolat nem a fentebbi Platón-helyen jelenik meg, hanem sokkal inkább l. pl. Plat. *Gorg.* 492 C.: ἢ πῶς οὐκ ἂν ὁ ἄλλοιοι γεγονότες εἰ ἐν ὑπό τοῦ καλοῦ τοῦ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς σωφροσύνης, μηδὲν πλέον νέμοντες τοῖς φίλοις τοῖς αὐτῶν ἢ τοῖς ἑχθροῖς, καὶ ταῦτα ἄρχοντες ἐν τῇ αὐτῶν πόλει.

¹⁸¹ Iulianus udvartartásából a következő személyekről van szó: Anatolios, a császár egyik legbizalmasabb embere és barátja, illetve *magister officiorum* volt, l. NEGRI 1901. 203.; Flavius Sallustius, Iulianus testőrgárdájának parancsnoka, Gallia helytartója, illetve a 363. évben a császár *consult*ára, szintén az egyik legmegbízhatóbb embere, l. BOWERSOCK 1977. 125.; Oreibasios, Pergamonból származó orvos és természetgyógyász, a császár hűséges orvosa, Iulianus felkérésére írt egy könyvet az orvostudományról, és a császár haláláig kitarított mellette, BOWERSOCK 1977. 44., 115–117.; Priscus és ephesosi Maximus, a kezdetektől

polgára, aki Hermésnek, meg nekem is kedves: az ékesszólás kiváló mestere.¹⁸² Mi senkivel sem üzletelünk, és nem járunk más úton, csak azon, ami az istenek szentélyeibe vezet, s ritkán azokon, és nem is mindnyájan, [D] amik a színházakba visznek. Életünk értelmének minden elfoglaltság közül a legdicstelenebbet és a leggyalázatosabbat tettük meg. Mindenesetre a görög bölcsek elnézik majd, ha megemlítek egyet a nálatok elhatalmasodó gondok közül.¹⁸³ Mert nem tudom, hogyan bizonyíthattam volna jobban, hogy ez baj, felcsaptunk közvetítő bírónak közéték, mert annyira nagyra értékeljük, ha megsérthetünk titeket, és a szemetekben gyűlöletessé válunk, noha tetszeni és hízelegni kellene nektek.

19. „Egyik erőszakoskodik a másikkal.”¹⁸⁴ „Te bolond, mit akarsz ezzel mondani? Meglehet, hogy a jó szándék vezérel, amikor osztozol azokkal, akiket igazság-

fogva a császár legközelebbi barátai, neoplatonikus filozófusok és misztikusok, a császárt életében szinte mindenhová elkísérték, l. BOWERSOCK 1977. 19., 45., 111–119.; Himerios, athéni bölcse. l. PRATO–MICALELLA 1979. 125.

¹⁸² Egyedülként a pogány Libanios (kb. 314–393) volt a város azon szülötte, akit Iulianus nagyra tartott. Libanios a Kr. u. 4. sz. nagy hatású *rhétora* és filozófusa, többek között ezért emlegeti vele kapcsolatban a császár Hermést, aki az istenek hírnökeként a ravaszság, a fűrfangos beszéd és az ékesszólás védelmező istene is. Libanios Zénobios tanítványa volt, már igen korán felhívta magára a figyelmet rendkívüli tehetségének köszönhetően. A 340-es években Athénba költözött, majd 344 körül Nikodémiában próbált rhetorikolát nyitni, és még Konstantinápolyban is megfordult. Ebben az időszakban volt az ifjú Iulianus nevelője, a későbbiekben is igen jó viszonyt ápoltak. 354-ben visszatért szülővárosába, majd egészen haláláig ott működött. Mérvadó és tekintélyes közéleti személyiségévé vált városának. Számátalan művet írt, történeti szempontból a legjelentősebbek a beszédei (*Orationes*), melyek hat darabja kimondottan Iulianushoz köthető, emellett rendkívüli forrásértékkel bíró levelezésének jelentős része is ránk maradt. A késő antikvitás egyik legjelentősebb, tudománytörténeti adatokat összefoglaló szerzője. Csak görögül írt, stílusán jelentős démoszthenészi hatás érezhető, latinul valószínűleg nem tudott, ugyanakkor nem is mutatott különösebb érdeklődést a római irodalom iránt.

¹⁸³ Tudniillik: Ὁ δὲ ἑὶς ἢ βιάσατο τὸ ἑῷ ἑῷ, vagyis Antiochiában az egyik polgár erőszakoskodik a másikkal: jogtalanul és gátlástalanul próbál egyik a másikon felülkerekedni vagy nyereszkeskedni. Ezért a császár, hogy a polgárok közötti ellentéteket tompítsa, elmondása szerint megpróbált döntőbíróként igazságot tenni közöttük a békeség kedvéért, de városiak ezt is rossz néven vették.

¹⁸⁴ A következő *interlocutor* bevezet egy újabb fogalomértelmezési kettősséget a két fél között, ami ezúttal az igazságszolgáltatás ingoványos talajára kalauzolja az olvasót. Az *interlocutor* felidézti Iulianus egyik tömör megállapítását, mely igen lényegre törően jellemzi a császár által tapasztalt magánjogi viszonyokat a városban. Minthogy korábban a császár utalt arra, hogy valamennyi városbéli nemcsak vele szemben, de jogi értelemben ki-ki egymással is kifogásolhatóan viselkedik, így a fentebbi megállapítása konklúzióként is felfogható. A császár szerint a városlakók gögös és fölényeskedő magatartása erőszakot szül, az erőszakos fellépésre adott válasz szintén hasonló választ vált ki. De az *interlocutor* felháborodik ezen, mert nem látja be a császár kijelentésének valóságtartalmát, illetve nem érzi ennek az erkölcsi súlyát. Minthogy a szabad erkölcsök között ezek a dolgok

talanság ért,¹⁸⁵ de ha veszni hagyod a nyereségünket, magadra haragítasz minket. [355] [A] És még azt gondolod, ha ezen munkálkods, akkor helyesen cselekszel, és tudatában vagy viselt dolgaidd helyességének. Végig kellett volna gondolnod, hogy senki nem vádolja az előljárókat, csak akkor, ha valaki közülük jogtalanságot követ el. Ha pedig egy előljáró éppen jogtalanságot követ el vagy már meg is tette, és figyelmen kívül hagyja, hogy a sértett fél kifogást tesz, akkor maga szít gyűlöletet az előljárókkal szemben. Bizony ezzel az úgynevezett helyes gondolkodásoddal ellenségessé lehet ám válni, meg azzal is, hogy kierőszkolod a jogszerű magatartást, pedig megtehetnéd azt is, hogy mindenkinek megengeded, [B] tegye azt, amit csak akar, és amire csak képes. Ugyanis szerintem ez a város erkölcsi rendje, ami nagyon szabad emberhez méltó. Hát nem veszed ezt tudomásul, s még úgy látod jónak, hogy bölcs belátással kormányozd az itt élőket? Nem figyelted még meg, hogy akkora szabadsággal rendelkeznek, ami még szamarakra és a tevékre is kiterjed? Bizony a bérlőik úgy hajtják át azokat az oszlopcsarnokon, mint a menyasszonyaikat.¹⁸⁶ Hiszen a szabad ég alatt lévő utcákat és széles utakat bizony nem azért építették, hogy a málhás szamarak csak azokat használhassák, ez csupán egyfajta tekintélyelv és tékozlás¹⁸⁷ miatt van így. [C] De a szamarak szabad elhatározásból használni akarják az oszlopcsarnokokat, így senki sem akadályozza semmiben azokat, nehogy a szabadságukban sértve legyenek. Ennyire szabad szellemű ez a város. Te pedig úgy látod jónak, hogy a városi ifjak éljenek nyugalomban, de leginkább gondolkodjanak úgy, ahogy számodra kedves, ha pedig ez mégsem lehet, akkor csak hangos szóval zengjék, melyekről örömmel hallanál. De a fiatalok a szabad szellemük miatt szokták vidáman, táncra perdülve járni a várost, és talán mindig is ezt teszik, kiváltképpen az ünnepeken.”

is megengedettek, így az, aki ebbe bele akar szólni vagy korlátokat szabni, ostoba, elvetemült és gonosz.

¹⁸⁵ Tudniillik, ha a császár pártolja azokat, akik igazságtalanságot szenvednek el, többek között azért, mert egyesek nyereszkedni próbálnak rajtuk, l. 179. jegyzet.

¹⁸⁶ Ez egy igen durva megjegyzés: a császár az *interlocutor* szájába ad egy nyílt nőgyűlölő kijelentést. A csarnokon keresztülhajtott öszvéreket a menyasszonyokkal említi egy hasonlatban. A kijelentés továbbgondolása is igen sértő: az effeminált városban az állatokéhoz hasonló szokások uralkodnak, l. 356 D.

¹⁸⁷ Az *interlocutor* tékozlást vagy pazarlást emleget azért, mert a városiak nem használnák ki teljes mértékben az oszlopcsarnokaikat – tehát tkp. kidobott pénz volt az, amit az építésükre áldoztak –, ha a négylábú „városlakók” (pl. lovak és egyéb állatok) nem vonulhatnak azokon keresztül, ha kedvük tartja. A császár véleménye rendkívül bántó és a város becsületébe gázoló kijelentés, amit ismét az *interlocutor*tal mondat ki, lényegében a városiakat az állatok szintjére sorolja, mert beengedik azokat olyan helyekre, ahová más esetben csak ember jár.

20. Egykor az efféle sértésekért a tarentumiak megfizettek a rómaiaknak, [D] mert mikor a Dionysián lerészegedtek, gőgösen viselkedtek a római követséggel.¹⁸⁸ De ti minden vonatkozásban szerencsésebbek vagytok a tarentumiaknál, mert néhány napért cserébe¹⁸⁹ egész évben vígan élhettek, holott nem idegen követekkel, hanem saját előljáróitokkal bántok tiszteletlenül, de nem kíméltétek még a szakállukat sem, meg a képmásukat pénzerméken. [356] [A] Jól van, bölcs polgárok, szórakoztatok csak, és fogadjátok az ezeken tréfálgozókat, élveztetek is a társaságukat! Világos ugyanis, hogy egyeseknek örömet okoz, ha mondhatják, mások pedig azon örvendeznek, ha hallgathatják ezeket a sértő tréfákat. Együtt örvendezteket, hogy ekkora egyetértés van köztetek, és bizony jól is teszitek, mert a város egy emberként áll ki emellett, tudniillik itt semmiben sem igyekeznek és törekednek az ifjak féktelen seregét megbabolázni és féken tartani. [B] Hiszen összességében, ha valaki akadályozza az embereket abban, hogy arról beszéljenek, és azt tegyék, amit csak akarnak, az nem más, mint a szabadság korlátozása és megfosztása.¹⁹⁰ Mivel tisztában vagytok azzal, hogy mindenben a szabad szellemnek megfelelően kell viselkedni, először ráhagyátok az asszonyokra, hogy a maguk urai legyenek azért, hogy veletek együtt szerfölött szabadok és zabolátlanok lehessenek.¹⁹¹ Azután

¹⁸⁸ A császár a felidézett történetet tanúságos példaként állítja a város elé. A tarentumiak és az antiochiaiak között számos párhuzam fedezhető fel. A tarentumi háború idején (Kr. e. 282–272) a rómaiak követeket küldtek L. Postumius Megellus vezetésével Tarentumba (Taras), hogy a megtámadott Thurioi gyarmatváros ügyében tárgyaljanak, mert Thurioit Róma kisegítette, ezzel beleavatkozott Taras érdekszférájába. A történetet Dionysiosz Halikarnasszeus a következőképpen meséli: miután a követek megérkeztek és előadták feltételeiket, a tarasiak kinevették és barbárnak nevezték őket a helytelen görög kiejtésük miatt, majd a színházból, ahol fogadták, sértő szavakkal el is zavarták őket. Mikor a követség távozott, egy részeges és nagyszájú városbeli, Philónidész kiállt a távozók elé, levetette ruháit és levizelte Postumiusz tógáját. Az égbekiáltó arcátlanság után hatalmas nevetés tört ki, erre Postumiusz csak annyit mondott, ne vessenek csak, amíg lehet, mert eljön az idő, amikor a tarasiak a szennyet a saját vértükkel fogják kimosni a tógájából, vö Dion. Hal. *Ant. Rom.* 19.5., illetve Appianus *Samm.* 3.7. A tarasiak a háború végére valóban súlyos véráldozatokkal fizettek.

¹⁸⁹ Iulianus kifordítja az antiochiaiak korábbi gúnyos megjegyzéseit, hogy azzal „fizeti ki” az éves járandóságot az istennek, hogy újjévkor ellátogat a kicsapongó életvitelt és a közönségességet hirdető színházba, l. 20. jegyzet. Az antiochiaiak pedig ugyanígy állnak hozzá a vallási ünnepekhez, melyeknek a megtartása helyes és követendő lenne: miután a kötelező ünnepnapokon való részvételt letudták, egész évben úgy szórakozhatnak, ahogy csak nem szégyellik. Azonban az elhanyagolt vallásosságukkal kapcsolatban még korántsem hangzott el a csattanó, l. 361 D – 363 D.

¹⁹⁰ Iulianus hangvétele igencsak hevesé és arrogánssá válik, l. Εὐ γε, ὦ ποῖ ται σὺ φρονεῖς. A beszéd végéhez közeledve a császár kezd egyre nyíltabban hangot adni a véleményének, és így olykor-olykor kibújik az önostorozó palástja alól.

¹⁹¹ A császár továbbfűzi a korábbi bírálatát az effeminált városi erkölcsökre vonatkozóan: egy ilyen városban természetesen a csalfa asszonyok látják el a lehető legnagyobb felelős-

engedték, hogy ők neveljék a gyermekeket, [C] nehogy véletlenül rabszolgáknak tűnjenek, ha töledek szereznek tapasztalatot egy szigorúbb vezetésről, azután, ha felserdülnek, még véletlenül se tanulják meg, hogy először tiszteljék az időseket, majd e rossz szokás miatt az előljárókat se részesítsék nagyobb tiszteletben,¹⁹² végül nehogy véletlen megbecsült férfiakká váljanak, hanem jussanak rabszolgasorba, és ne is tudjanak arról, hogy életük már tönkrement, s csak ezután gyakorlatlanok önmérsékletet szerényen és illendően. Akkor miért az asszonyok nevelik őket? Így szíves-örömezt ráveszik a gyermekeket arra, hogy imádják őket, [D] ami nyilvánvalóan igen kedves és tiszteletre méltó szokás az embereknél, sőt még a vadállatoknál is. Mindebből következően úgy vélem, hogy nektek, igazán boldog embereknek az való, hogy elutasítsátok a rabszolgaság valamennyi válfaját, elsőként az istennel, másodsor a törvényekkel, harmadszor pedig velünk, a törvények őreivel szemben. Furcsa is lenne, ha éppen mi méltatlanoknánk és haragudnánk, ha már az istenek elviselik, hogy ennyire szabad szellemű a város, és nem állnak bosszút emiatt. [357] [A] Hisz tudjátok jól, hogy ebben a városban az istenek velünk együtt osztoztak a tiszteletlen bánásmódban.

21. Beszélük: „Sem Ch., sem K. nem követett el jogtalanságot a várossal szemben.”¹⁹³

Hogy milyen nehéz megfejteni a bölcsességekből fakadó rejtvényeket, megtanultuk, miután ráakadtunk olyan emberekre,¹⁹⁴ akik megmagyarázták nekünk, hogy bizonyos nevek kezdőbetűi ezek. Világos, hogy az egyik Christust jelenti, a másik pedig Constantiust. [B] Viseljétek most el, hogy őszintén beszélek. Csak egyetlen dologban vétett ellenetek Constantius, hogy engem, miután *Caesar*rá

séggel és felkészültséggel járó feladatot, a gyermekek nevelését. Így nem kell azon csodálkoznunk, ha ennyire laza erkölcsű nemzedékek nőnek fel.

¹⁹² Hatásos *antiklimax*: az isteni hatalommal szembeni tiszteletlenségtől eljutottunk az előljárók megvetéséig. Iulianus az eddig tárgyalt momentumokat összefűzi, aminek az üzenete először is az, hogy az előljárók biztosítják a törvények betartásával az isteni akaratot, másodsor pedig, hogy mindaz, aki megsérti az előljáróját, magát az isteni világrendet tiporja lábbal.

¹⁹³ A városi szóbeszéd császárt bíráló tartalma a következő: sem a keresztény vallás, sem a néhai II. Constantius nem lett volna képes annyit ártani a város szabadságának, mint amennyit a császár Antiochia ellen vétett. A szóbeszéd felvezeti a császár által megvetett és sokat bíralt személyiségek, Jézus Krisztus, azaz a keresztény szellemiség, illetve az ő családját megölető Constantius lényegre törő kritikáját e beszédben. (A szóbeszédben Constantius megemlézése utal arra, hogy a perzsákkal való konfliktusa miatt sokat időzött a városban és a régióban.) Az ifjú Iulianus 351-ben tagadta meg, majd mintegy tíz évvel később, 361-ben fordult nyíltan a kereszténység ellen, és vállalta az ősi vallásba vetett hitét a szakálla megnövesztésével. Mindennek számos okot tulajdonítottak mind a kortársak, mind a modern szakirodalom, I. BOWERSOCK 1977. 55–65., ennek részletes ismertetésétől most eltekintek, de mindenesetre az a momentum is feltehetőleg közrejátszott, hogy a gyűlölt unokabátyja, II. Constantius keresztény volt.

¹⁹⁴ Az önrónia ettől a ponttól kezdve az antiochiaiak szemtelen bírálatává válik.

választott, nem ölelt meg.¹⁹⁵ Bárcsak valamennyi római polgár közül egyedül nektek adták volna meg az istenek, hogy megtapasztaljátok a Constantiusok uralmát, de főként Constantius társainak kapzsiságát! Szóval ő az unokabátyám és a barátom volt. Tudniillik mielőtt még jó viszonyba kerültünk, Constantius az ellenségem volt, de aztán az istenek jóindulatúan elsimították a viszályunkat,[C] és hűségesebb barátja lettem, mint amire számított, mielőtt az ellenségévé váltam.¹⁹⁶ Akkor miért gondoljátok, hogyha magasztaljátok őt, akkor bosszantotok engem, aki éppen neheztel azokra, akik gyalázzák? Christust mint városvédő istenséget többre tartjátok Zeusznál, a daphnéi istenségnél és Kalliopénál is, aki mesterkedéseket leleplezte.¹⁹⁷ Vajon Christus után epekedtek az emesaiak,¹⁹⁸ ha felgyújtot-

¹⁹⁵ A császár ezzel a kijelentésével arra utal, hogy Constantius megölette 354-ben féltestvérét, Gallust, amikor *Caesarként* szolgált keleten, l. 27. jegyzet és PRATO-MICALELLA 1979. 131.

¹⁹⁶ A császár tömör utalásai nem egészen fedik a valóságot. Iulianus és II. Constantius viszonya sohasem volt kiegyensúlyozott, s főleg nem baráti, és egyáltalán nem úgy alakult, ahogy a császár írja: elődjével éppen annak élete végén romlott meg végérvényesen a viszonya, nem korábban. Addig Constantius részéről a hideg közöny és bizalmatlanság jellemezte a kapcsolatukat. Mivel a 337-es palotavérgzés során Constantius politikai érdekből megölette Iulianus apját és egyik bátyját, majd később a féltestvérét, Gallust is, Iulianus bizalmatlansága és gyűlölete vele szemben nem lehet meglepő. Constantius 337 után először Nikomédiába, utána Konstantinápolyban, majd a cappadociai Macellumban helyezte tanítói felügyelet alá az ifjút. Iulianus elődje a Magnentiussal folytatott polgárháború, illetve a bizonytalan belpolitikai légkör miatt kénytelen volt még egy élő vérokonát maga mellé *Caesarrá* megtenni, így esett a választása Gallusra. Mindez a két testvér szerepének jelentős politikai felértékelődéséhez vezetett. Minthogy Gallus keleten súlyos kormányzati hibákat követett el, illetve a több százánida II. Sápur perzsa uralkodó (309–379) folyamatosan támada a határ menti erődöket, Constantius kénytelen volt keletre vonulni. Ezért a nyugati területek kormányzására és a germánok ellen kénytelen volt *Caesarrá* választani immár Iulianust 355-ben, noha nem bízott meg benne. Iulianus sikert sikerre halmozott, így katonái *imperatorrá* kiáltották ki, később *Augustussá*, de ő először ezt visszautasította, l. Amm. Marc. 16.12.64. Míg Iulianus győzelmei megszilárdították a nyugati határokat, addig Constantiustól elpártolt a hadiszerencse. Ezért segítséget kért unokatestvérétől, de Iulianus katonái nem akartak keletre menni, így 360-ban ismét *Augustussá* kiáltották ki, de ezúttal Iulianus már nem utasította vissza a címet, és kérte unokabátyjától, hogy ismerje el *junior Augustusnak*. De Constantius erre végképp nem volt hajlandó, rendezte a határvillogásokat Sápúrral, és Iulianus ellen vonult. Az újabb polgárháborúnak az vette elejét, hogy Constantius Ciliciában váratlanul elhunyt, és katonái helyette senkit nem kiáltottak ki császárrá, így egyedül Iulianus maradt talpon a több évtizedes trónharcok után, l. HAVAS-HEGYI W.-SZABÓ 2006. 617–619. és BOWERSOCK 1977. 33–65.

¹⁹⁷ A császár az antiochiai agorán található Kalliopé-szoborra hivatkozik, ami ismét kontraszteremtő elem. A császár ellen közönséges gúnyverseket írogató és ezzel más településeket is alaptalanul rágalmazó rosszindulatú városiak éppen a nemes és magasztos költészet, az eposzírás műzsájának szobra előtt gyalázkodnak, ekképp a nemes istenség mindent látott és hallott.

¹⁹⁸ Nyílt bírálata a városi kereszténységnek: Iulianus elmondása szerint a városbeliek úgy is próbálkoztak a császár elszigetelésével, hogy a környező településeket megrágalmazták, a

ták a galileiaiak¹⁹⁹ síremlékeit? Vajon bántottam-e én valaha bárkit is az emesaiak közül? [D] De bizonyi közületek sokakat zaklattam, és majdhogynem mindenkit: a városi tanácsot, a gazdagokat és a népet is. Tudniillik a nép, mely inkább az istenelenséget választotta, azért haragszik rám a leginkább, mert látja, hogy ragaszkodom a vallásos szertatások ősi törvényeihez. A befolyásosak pedig azért, mert korlátozom őket, hogy borsos áron értékesítsenek mindenfélét. A városiak általában a táncosok és a színházak ügye miatt bosszankodnak, de korántsem azért, mert bárkit is megfosztanék ezektől, [358] [A] hanem csak azért, mert kevésbé törődöm az efféle látványosságokkal, mint békákkal a mocsárban.²⁰⁰ Vagy talán alaptalanul vádolom magam, ha csak ennyi ürügyet adok, hogy gyűlöljetek?

22. De a római Cato még ennyi ürüggyel sem szolgálhatott, bár nem tudom, hogy volt-e neki szakálla,²⁰¹ mindenesetre rászolgált a dicséretére bárkinek, aki

császár ellen gúnyiratokat terjesztenek, l. 361 AB. Azonban a császár a pogány Emesát hozza fel cáfolatul. Emesa Antiochia vonzáskörzetébe tartozó város, abban az időben Sol isten kultuszáról volt nevezetes. Iulianus pogány vallási restaurációs politikájának megfelelően szemet hunyt afelett, hogy a vallási buzgalommal túlfűtött emesaiak felgyújtották a keresztények síremlékeit, hogy helyreállítsák a korábbi pogány szentélyeket, l. PRATO-MICALELLA 1979. 133. Történetek még hasonló atrocitások, sirrongálások és halottgyalázások Didymában és Gazában is, l. BOWERSOCK 1977. 91.

¹⁹⁹ Iulianus a keresztényeket következetesen és megvetően „galileiaknak” nevezi életművében, l. pl. 193 A (Or. IX.): Γνωρίζεις, οἷ μαι, τῶν Γαλιλαίων τὰ ῥήματα, és Ep. 46.: Κοινῶς μὲν ἔπασι τοῖς ὀπωσοῦν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Κωνσταντίου πεφυγαδευμένοις ἔνεκα τῆς τῶν Γαλιλαίων ἀπονοίας ἀνῆκα τῆν φυγῆν [...], mintegy utalva arra, hogy a felemelkedő kereszténység „csupán” egy galileai szekta.

²⁰⁰ A császár a vallási ellentétek taglalása során hártja el azt a vádat, miszerint akadályozza a várost a léha és kicsapongó életvitel gyakorlásában. Iulianus igen szellemesen találó *pro-verbi*ummal vág vissza: ő nem gátolta a várost, csupán arról van szó, hogy egyszerűen nem érdeklí az efféle hitvány szórakozás. Ámde a hasonlatba ágyazott közmondással igencsak durván és cinikusan megsérti a többségében keresztény Antiochiát. A közmondás alapját egy Aristophanés-reminiscencia adja a *Békák* c. komédiából, vö. Aristoph. *Ran.* 257.: Οἷ μῶζετ' οὐ γάρ μοι μέλει. Amikor a mocsárban Dionysos hallja a rikácsoló békákat, pökhendi módon jegyzi meg, nem foglalkozik velük. Ezzel a császár azt akarja érzékelteni, hogy a város tehetősebb rétegének értékrendje a mocsári békákéhoz hasonló. A kép metonimikus értelmezése igen egyszerű: Antiochia a mocsár, benne a lakosság pedig az igénytelenségben és az izléstelenségben tobzódó békák. A vallási kérdések kifejtése során megsérti a keresztényeket is, hiszen ebben a „mocsárban” többségében a „galileiaiak” hite szerint élnek, vö. KOCSISNÉ 2006. 196–197.

²⁰¹ Iulianus a szakállmotívumot a beszéd egészen végigvezeti. Marcus Portius Cato Úti-censis (kb. Kr. e. 95–46) (az ifjabb Cato) valóban viselt szakállat Plutarkhos tanúsága szerint, vö. Plut. *Cat. Min.* 53.: Ἄπ' ἐκείνης δὲ λέγεται τῆς ἡμέρας μήτε κεφαλῆν ἔτι κείρασθαι μήτε γένεια, μήτε στέφανον ἐπιθέσθαι, πένθους δὲ καὶ κατηφείας καὶ βαρύτητος ἐπιταῖς συμφοραῖς τῆς πατρίδος ἐνσχῆμα νικῶντων ὁμοίως καὶ νικωμένων ἄχρι τελευτῆς διαφυλάξαι. Az ifjabbik Cato felemlítése ismét paradigmikus:

azok közé tartozik, akik a bölcs belátásukra, a lelki nagyságukra és legfőképp a férfiakhhoz illő viselkedésükre lehetnek büszkéek. Mikor ebbe a nagy lélekszámú, elpuhult és fényűző városba érkezett ő is, [B] látta, hogy a külvárosban fiatal férfiak az előljárókkal együtt úgy sorakoznak fel, mintha testőrszolgálatra készülénének. Azt hitte, hogy elődeitek az ő fogadására készülődnek ennyire. Cato neheztelt azokra a társaira, akik korábban intézkedhettek arról, hogy jelentsék a városiaknak érkezését, és rávehették a polgárokat, hogy siessenek elébe. Tüstént leszállt a lováról és előlépett. Miközben a városiak között zavarban érezte magát és lassan elpihult, odafutott az a férfi, aki ezt a felvonulást vezette, s így szólt: „*Te jöttment, hol van Démétrios?*” [C] Ez az alak, akit vártak, Pompeius felszabadított rabszolgája volt, aki később nagy vagyont harácsolts össze. Ha szeretnétek tudni, mekkora volt a vagyona, elárulom, ki mesélt erről, mert úgy vélem, minden eddig említett dolog közül leginkább a gazdagságról kívántok hallani.²⁰² A bithyniai Damophilos írt számos művet, [D] amelyekben az efféléiről szívesen halló ifjúnak és idősek a legszórakoztatóbb történeteket meséli el, melyeket számos forrásból merített.²⁰³ Az időskor rendszerint rávezeti az öregebbeket arra, hogy újra szívesen hallgassák az ifjakat,²⁰⁴ amiből véleményem szerint az következik, hogy az ifjak és az idősek szeretnek történeteket hallgatni. Akkor legyen! Akarjátok, hogy elmondjam Catónak és a felvonulás vezetőjének az esetét? De nehogy azt feltételezzétek, hogy gyalázom a várost, mert ezt nem én találtam ki. [359] [A] Hátha eljutott valami hozzátok annak a chairóneiai férfinak²⁰⁵ a közkézen forgó elbeszéléséből, aki abból

nemcsak a jellemét állítja követendő példaként a város elé, hanem a lakossággal kapcsolatos esete jól illusztrálja az antiochiaiak elpuhult szokásait és erkölcsseit, amit a városba érkező jó nevű idegenekkel szemben tanúsítanak.

²⁰² Iulianus ezzel újra pellengérré állítja a vagyonos antiochiai polgárok kapzsiságát és becsvágyát.

²⁰³ Bithyniai Damophilos életéről igen kevés adat maradt fenn. Művelt, tudós ember volt a Kr. u. 2. században, a hagyomány megőrizte egyik műve címét: Περὶ βίου ἁ γυαίων, azaz a *Hajdan élt emberek életéről*, I. PRATO-MICALELLA 1979. 135.

²⁰⁴ A császár visszavág az antiochiaiak rosszmájú megjegyzésére, amivel a fiatal kora miatt bántották, I. 22. jegyzet. Iulianus észrevétele a következő: ha a városi előkelő polgárok idősebb és tapasztaltabb embereknek tartják magukat, akkor viselkedjenek is koruknak megfelelően: hallgassák meg az ifjakat (ebben az esetben a császárt), hiszen életkorukból fakadóan ezt kellene tenniük.

²⁰⁵ Természetesen Plutarkhosról van szó, hiszen Iulianus a szóban forgó történetet a biográfus leírása alapján adja elő, vö. Plut. Cat. Min. 13. A történetben rejlő iróniának és kritikai megjegyzésnek az adja az alapját, hogy a sztoikus erkölcsiséget valló Cato megvet mindenemű felhajtást és közönséges látványosságot, ezért haragszik meg az embereire, mert azt hiszi, valaki közülük értesítette a város lakosságát az érkezéséről. Azonban a felvonulók egészen más jellemű embert vártak, Pompeius szabadosát, aki Plutarkhos szerint is azzal kérkedett, hogy mekkora vagyona volt, s milyen körökben mozoghatott volt gazdájának köszönhetően, ezért a városban mindenki körberajongta és hízelgett neki. Mindamellet

az alávaló nemzetségből származott, amiről azt állítják a szélhámosok, hogy tagjai tudós és művelt emberek. (Bizony én magam velük nem vetekedhettem soha, viszont büszkén állítottam, hogy ostobaságom miatt volt közöm ezekhez az emberekhez.) Nos, ez a chairóneiai beszélt el az alábbiakat: Cato nem válaszolt semmit, csak egyszerre, mint egy hebehurgya és ostoba ember, kitört magából: „*Még egy ilyen gonosz várost!*” Majd sarkon fordult és elment.

23. Bizony ne csodálkozzatok azon, ha így viszonyulok hozzátok, [B] hiszen Catónál annyival vagyok faragatlanabb, vakmerőbb és önteltebb, amennyivel a kelták a rómaiaknál. Hiszen ő Rómában született²⁰⁶ és nevelkedett, majd polgártársai körében érte meg az időskort. Engem viszont, amíg el nem értem a férfikort, a kelták, a germánok és a herkyniai erdő²⁰⁷ érdekelt, és annyi időt töltöttem már velük, mint egy vadász, aki vadállatokkal érintkezik, és akinek élete egybefonódik azok életével. De mégsem tapasztaltam a körükben olyan szokásokat, [C] hogy tenyérbe mászóan hízelegjenek, viszont olyanokat igen, hogy az általános egyenlőség elvének megfelelően viselkedjenek: egyszerűen és [valóban] szabad emberhez méltón. Miután felcseperedtem, serdülő koromban utam Platón és Aristotelés művein keresztül vezetett: melyek egyáltalán nem arra valók,²⁰⁸ hogy azok a néptömegek olvassák, akik úgy gondolják, hogy a dözöléstől válhatnak a legboldogabbá. Majd a legharciasabb és legindulatosabb népek körében is szereztem tapasztalatot, ahol csak a lakodalmas Aphroditét és a csaplár Dionysost ismerik, az egyiket a nász és a gyermeknemzés, a másikat pedig a bor és a nyakló nélküli ivászat miatt. [D] Viszont náluk e látványosságokon nem burjánzik sem feslett erkölcs, sem fennhéjázó viselkedés, valamint senki sem jár *kordaxot* a sátrában.²⁰⁹

árukkodik a város tiszteletlenségéről és arcátlanságáról, hogy egy ilyen formátumú és jelleméről messze földön híres hadvezért, mint Catót nem ismertek fel, valamint faragatlanul még illendő köszöntésre sem méltatták. Iulianus kimondatlanul is azonosítja magát Catóval, hiszen az ő példájából okulva maga is el fogja hagyni ezt a rosszindulatú várost. A beszéd akkori művelt olvasójának ismét feltűnhet egy tanúságos mozzanat, ha felidézi a plutarkhosi történet folytatását: a meghökkent Cato később jót derült a történeteken, majd pedig Pompeius megleckéztette azokat a városbelieket, akik ilyen fogadtatásban részesítették a jellemes államférfit, vö. uo. 14.

²⁰⁶ Ti. „városias” környezetben, amire az antiochiaiak olyan büszkék a császárral szemben.

²⁰⁷ A herkyniai erdőség a Duna felső szakaszán túl, északra helyezkedik el, l. *Epist.* 25b.

²⁰⁸ E helyen BIDEZ 1932. szövegváltozatát (ἔπιτηδείων) fogadom el PRATO-MICALELLA 1979. helyett (ἔπιτηδεία).

²⁰⁹ Az ún. „barbár” kelták és germánok erkölceik és szokásaik miatt az antiochiaiak fölé emelkednek, hiszen tisztelik az isteneiket és méltányosan bíznak embertársaikkal stb. Iulianus ezzel a momentummal lezárja a 341 D – 342 D-ben, illetve a 348 B – 349 A-ban kifejtett gondolatait.

24. Azt mondják, hogy nemrég egy kappadokiai számkivetett az ő vidékükre²¹⁰ vetődött innen, aki egy aranyművesnél nevelkedett a városotokban. Talán ráismer-tek, kiről van szó. Mert megtudtam, hol tanulhatta meg, hogy nemcsak nőkhöz lehet eljárnia, hanem természetű fiúkkal is kikezdhet, bár azt nem tudom, mi minden gyalázatosat művelt még ebben a városban, és hogy ment a sora. [360] [A] Miután egyszer az uralkodójuk színe elé járult,²¹¹ sok táncost és sok más efféle nemes dolgot hozatott be nekik, hogy felidézze, miket látott a városotokban. Végül behívott egy bűvészt is²¹² – a mesterségén kívül ismeritek ezt az alakot is –, mivel már csak őt hiányolta, mert vágyott és áhítozott a nálatok tapasztalt előkelő életmódra. De a kelták nem tudták, miféle ember a bűvész, [B] mert rögtön fogadták a palotában, de a táncosoknak csak a színházban engedték meg, hogy a tudományukat bemutassák, mert úgy vélték, hogy ezek olyanok, mint a tébolyodottak. Az ő megítélésük szerint is, ahogyan nekem is, a színház a legneveltségesebb dolog a világon. A keltáknál kevés ember merészelt élcelődni a többséggel, viszont úgy tűnik, ebben a városban mi, a kisebbség váltunk a többség, vagyis mindnyájatok gúnyos tréfáinak céltáblájává. [C] Mégsem haragszom emiatt. Hiszen kiváltképp nem lenne helyénvaló a részemről, hogy ne viseljem el azokat a dolgokat, amik a városban vannak, ha már örömet letem azokban, amiket a keltáknál tapasztaltam.²¹³ A kelták ugyanis szokásaink hasonlósága miatt annyira megszerettek, hogy értem nemcsak fegyvert fogtak, hanem nagy összegű pénzt is adtak, noha annál az összegnél kevesebbet kértem. De ők akkor is erősködtek, hogy fogadjam el, és mindenben készségesen a rendelkezésemre álltak. Aztán igen fontos megemlítenem, hogy erről a vidékről jutott el hozzátok nagy hírnevem: ott mindenki zengte, hogy

²¹⁰ Ti. a „barbár” kelták vidékére: Iulianus erkölcsiében ütközteti a két világot: az elpuhult Keletet és a faramagatlannak kikiáltott, de józan gondolkodású nyugati birodalomrészt, ahol ez a bizonyos jöttment nevetségessé teszi és lejáratja Antiochiát, hiszen az elpuhult életvitelét ebben a városban sajátította el. A császár most egy közönséges lakos esetére hivatkozik, utalván arra, mennyire megrontja az átlagemberek erkölcsét a város.

²¹¹ Ti. a kelták királyának színe elé.

²¹² κοτυλιστής (tkp. „poharas ember”), magyarrá igen nehezen lehet visszaadni, a kifejezésben a „pohár”, „ivócsésze” fedezhető fel. Nem könnyű azonosítani, mi lehetett az a tevékenység, amivel ennek a játéknak vagy szórakozásnak a felelőse foglalkozott. Véleményem szerint a pohár utalhat kockajátéokra, vagy a *rex vinorum*-nak (tkp. borkirálynak) megfelelő feladatkörre, illetve valamilyen erotikus vagy pajzán játéokra. Viszont PRATO–MICALELLA 1979. szerint ez hasonló lehetett ahhoz a francia és angol gyerekek körében népszerű játékhoz, amit „*colin-millard*-nak” neveznek (l. 138.) Ennek a játéknak az a lényege, hogy körben székeket helyeznek el, a kör közepére beállítanak egy bekötött szemű játékost, akinek a játék során bele kell ülnie egy körben helyet foglalónak az ölébe, és anélkül, hogy kezével érinteni ezt a játékost, ki kell találnia, kinek az ölébe ült.

²¹³ Iulianus alighanem arra utal, hogyha korábban bebizonyította (l. 348 B – 349 A), az erkölcsök és a szokások öröklődnek, akkor nem kell haragudnia azért, és el kell fogadnia, ha Antiochia vele szemben így viselkedik.

bátor, bölcs, igazságos ember vagyok, s nemcsak a hadviselésben van rendkívüli jártasságom, [D] hanem okosan élek a béke eszközével is, könnyű velem közös nevezőre jutni, és jóindulatú vagyok.²¹⁴ De ti azt felelitek ezeknek viszonzásul egyrészt, hogy miattam a világ rendje felborult, holott tudtommal sem véletlenül, sem szándékosan nem tettem kárt semmiben. Másodszor azt felelitek, hogy a szá-kállamból kötelet kellene fogni.²¹⁵ Harmadrészt pedig azt mondjátok, hogy hadat viselek Ch. ellen, ti pedig visszasírjátok a Kappát.²¹⁶ De nektek a városvédő istenek kétszeresen fizessék meg azt, [361] [A] hogy az isteneknek szentelt szomszédos városokat, az én rabszolgatársaimat hamisan vádoltátok abban, hogy röpiratokat terjesztenek ellenem, pedig jól tudom, hogy jobban szeretnek engem, mint tulajdon fiaikat.²¹⁷ Ezek a városok egyrészt helyreállították az istenek szent ligeteit, másrészt feldúlták az istentelenek sírjait a rendeletem alapján, amit nemrégén adtam ki, így annyira felbátorodtak, hogy keményebben álltak bosszút azokon, akik megsértették az isteneket, [B] mint ahogyan az szándékomban állt.²¹⁸

²¹⁴ A császár szembeesíti a várost a vélekedéssel, amit korábban tapasztalhatott tevékenységében. A kortársak és a – nem keresztény – történetírói hagyomány (különösen Ammianus Marcellinus és Libanios) szerint Iulianus nemcsak a nyugati területeken, de szerte a birodalomban kedvező fogadtatásban részesült, különösen a katonai sikereinek köszönhetően. De a birodalomban csupán Antiochia az egyedüli város, mely megveti őt és nem ismeri el az érdemeit, sőt a későbbiekben a császár jótéteményei és kedvezményei ellenére még hálátlan is. Ezzel végleg lejáratják és nevetségessé tették magukat az egész *oikumené* előtt. A részproblémák elemzése után a beszédben átvesszik a helyüket a nyílt és általános megállapítások. Mindennek az érveléstechnikában komoly szerepe van. A császár beszéde utolsó szakaszában minden lehetséges momentummal visszavág a városnak: már nemcsak a vádakat hárítja el, hanem pengeéles észrevételeivel porba is sújtja őket.

²¹⁵ A császár a beszéd végén foglalatát adja a megcáfolt rágalomnak, így egyrészt a beszéd szerkezete keretessé válik, illetve teljessé teszi apológiáját. A momentummal kapcsolatban l. 338 D és 10., 12. jegyzet.

²¹⁶ L. 357 A és 128. jegyzet.

²¹⁷ L. 357 C és 133. jegyzet.

²¹⁸ Miután Iulianus nyíltan hitet tett a pogányság mellett, frontális valláspolitikába kezdett a régi hit helyreállítása érdekében, amihez a jogszabályi háttérrel is biztosította, l. Amm. Marc. 22.5.2.: *ubi vero abolitis quae verebatur, adesse sibi liberum tempus faciendi quae velle advertit, pectoris patefecit arcana et planis absolutisque decretis aperiri templa arisque hostias admovere et reparari deorum statui cultum*. A rendeletét, amelyre hivatkozik, 361 decemberében adta ki, l. PRATO–MICALELLA 1979. 140. A törvény előírta és lehetőséget biztosított a korábban működő pogány templomok, szentélyek, szent ligetek, kultuszhelyek helyreállítására, illetve szavatolta zavartalan működésüket. Természetesen ez azzal is járt, hogy az érintett helyeken fel kellett számolni a keresztény zárandokhelyeket és temetőket, illetve az ősi templomokból el kellett távolítani az új papokat: ez igen komoly vitákat szított a rendeletet betartani kívánó pogányok és a keresztények között, nem egy helyen súlyos összefüzetések történtek. A törvény szóba hozatala *prolepsis*, hiszen ezzel kívánja elejét venni azoknak a további panaszoknak, amelyek a keresztényektől érkehetnek. Mindemellett meg

25. Mit is műveltetek ezután? Hát azt, hogy a nemrég helyreállított oltárokat földig rombolta a sokaság, akiket a szelídségünk nehezen tudott rábírní arra, hogy nyugton maradjanak. Miután visszaküldtük a holttestet Daphnéból, egyesek közületek átadták a halott maradványai miatt méltatlankodóknak a daphnéi istenség ligetét kiengesztelődésül azok miatt, amiket az istenekkel szemben elkövettek. [C] Viszont mások akár véletlenül, akár nem, felgyújtották ezt a szent helyet. Hátborzongató volt ez azoknak, akik más vidékekről érkeztek, de a ti népeteknek örömet okozott. A városi tanács pedig nem foglalkozott, és a mai napig nem foglalkozik az esettel.²¹⁹ Úgy tűnt nekem, hogy az istenség már a tűzvész előtt elhagyta a szentélyt, ugyanis amikor legelőször beléptem oda, jelzett a szobra nekem. Erre tanúul hívom a nagy Héliost²²⁰ azoknak, akik hitetlenkednek. Szeretnék emlékeztetni benneteket egy másik esetre is, ami miatt gyűlöltök engem. Azután szeretnék emiatt magamban szemrehányást tenni és magamat felelőssé tenni, [D] amit nyilvánvalóan helyesen teszek. Tudniillik, ahogyan nálatok számítják (szerintem ez előnyösebb, ahogy ti nevezitek), a daphnéi istenség ünnepe az év tizedik hónapjában van,²²¹ ekkor kellene Daphnéban hitbuzgó lélekkel megjelenni. Én akkor a Kasios-hegyi Zeusz-oltártól²²² siettem Daphnéba, mert azt gondoltam, hogy nagyon is élvezhetem gazdagságotok és bőkezűségeitek gyümölcsét. Aztán elképzelttem magamban az ünnepi felvonulást. Mintha csak álmodtam volna, [362] [A] láttam magam előtt a szent áldozati állatokat, az italáldozatokat és a kartáncokat az istennek, majd az illatszereket és az ifjakat, akik a szent liget körül az istenségnek leginkább tetszőn lélekben felkészültek, és már fel is öltötték pompás fehér ruháikat. De miután beléptem a szent ligetbe, nem láttam sem tömjént, sem áldozati kalácsot, sem feláldozandó állatot. Rögvest elcsodálkoztam és azt gondoltam, a szent berken kívül vagyok, és eddig a pillanatig vártatok rám, hogy megadjam a jelet a szertartás megkezdésére, mert megtisztelték engem, a főpapot.²²³ [B] Miután megkérdeztem, mit szándékozik áldozni a város, hogy az

kívánja értetni a lakossággal, noha történetek túlkapasok, a pogány hívők mégis a törvénynek megfelelően jártak el, viszont a városbéli keresztényeknek semmilyen jogalapja nem volt arra, hogy elégtételt vegyenek a daphnéi szentély felgyújtásával, amiben a császár felelőssé teszi őket. Iulianus megfogalmazása és gondolata eléggé cinikus.

²¹⁹ A szentéllyel kapcsolatos viszálykodások háttéréhez l. 60. jegyzet.

²²⁰ A császár személyes hitében a napisten, Sol Invictus (Hélios) igen fontos szerepet töltött be. Véleménye szerint a napistennek mindenről van tudomása, királysága kiterjed az egész földkerekségre, így igen komoly tekintéllyel bíró erő. Antiochiai tartózkodása idején, 362 decemberében szerzett a napisten tiszteletére egy panegyrikus elemekkel átszőtt, sajátos dicsőítő műfajú beszédet is, l. *Or.* XI. (130 A – 158 C).

²²¹ Ez az eset 362 augusztusában történhetett, l. PRATO–MICAELLA 1979. 142.

²²² A Kasios egyike volt a várost határoló hegyeknek dél-nyugati irányban. Zeusz-szentély is működött ott, vö. *Amm. Marc.* 22.14.4. és *Lib. Or.* 15.79.

²²³ Iulianus a pogány vallási restauráció keretében felújította a *pontifex maximus* (görögül: μέγας ἄρχιερεύς) tisztségét. Személyesen be is töltötte azt. Libaniosnak is nagy öröme szolgált, hogy egy olyan császár adatott a birodalomnak, akit főpapként is tisztelni lehet, vö.

istenség éves ünnepét megülje, a pap ezt mondta: „*majd én megyek és hozok otthonról egy ludat, hogy legyen mit feláldozni az istennek. A város mostanság semmit sem áldoz erre a célra.*”

26. Ekkor én, minthogy szeretem a viszálykodást, a városi tanács előtt durva kijelentéseket tettem: talán semmi furcsa dolog nincs abban, ha fel is idézem ezeket. Ekképpen beszéltem: „*Szörnyű dolog, hogy egy ilyen jelentős város úgy elhanyagolja az isteneket, mint egyetlen pontosi kistelepülés sem a legtávolabb eső vidékeken. [C] Annak ellenére, hogy a városnak igen kiterjedt birtokai vannak, és amióta az ősi istenségnek az évenkénti ünnepét először megrendezték, és azóta, hogy az istenek eloszlatták az istentelenség ködét,²²⁴ a város most először nem volt hajlandó áldozni a maga nevében még egy baromfit sem, amit különben is leginkább nemzetségenként kellett volna bemutatni.²²⁵ Ha pedig ez utóbbi nem lett volna könnyen megoldható, akkor a városnak a maga nevében közösen kellett volna áldozatul bemutatni egy bikát az istennek. [D] De közületek mindenki akkor örvendezik, ha egyénileg áldozhat a lakomákra és az ünnepekre. Bizony jól tudom, hogy közületek igen sokan nagy összegeket szórtak el a májusi lakomák megtartására.²²⁶ De a saját magatok érdekében és a város javára a polgárok közül senki sem áldoz sem egyénileg, sem a város közösen, csak ez az egyetlen pap. Úgy vélem, méltóbb lett volna, ha azért ment volna haza, hogy egy részt szerezzen azoknak a dolgoknak a sokaságából, amiket áldozat gyanánt az istenségnek szántatok volna. Tudniillik az istenek úgy rendelték, hogy a papok erkölcsi kiválóságukkal és az erény gyakorlásával tiszteljék meg őket, és illendően szolgáljanak nekik, [363] [A] viszont úgy gondolom, hogy a városnak is illik áldozatot bemutatni az isteneknek mind egyénileg, mind közösen. Ambár közületek mostanában mindenki ráhagyja az asszonyára, hogy az otthonaitokból mindent elhordjanak a galileaiaknak. És bár asszonyaitok a ti javaitokból gondoskodnak a szegény sorban lévőkről, akik nélkülöznek, de mindezzel azt érik el, hogy a szegények szerfö-*

Lib. Or. 12.80.: διὰ τοῦ το χαίρει καλούμενος ἰ ερεὺς οὐχ ἦ ἴπτον ἦ βασιλεύς, καὶ τοῦ νομα τοῖς ἔργοις συμβαίνει: ὡς οὐ μᾶλλον γε βασιλέας τοῖς περι τῆν ἀρχῆν ἦ τοῦς ἰ ερεῖς ἢ γιστεῖταις παρῆ λθεν.

²²⁴ A császár ezzel visszautal a saját vallási restaurációs rendeletére, l. 153. jegyzet. Iulianus ennek fényében az újra életre hívott igaz pogány hitet megelőző kereszténységet „istentelenségnek” tekint, l. PRATO–MICAELLA 1979. 143., illetve l. 363 A.

²²⁵ A hagyomány és Libanios tanúsága szerint (vö. Or. 19.62.) Antiochia tizennyolc φυλή-re (phylére) oszlott.

²²⁶ Ez az ünnepségsorozat az ún. *Maiuma*. A pogány időkben egész május folyamán ülték, Malalas tanúsága szerint az ünnepségek jellege igencsak kicsapongó volt, vö. 12.285.: σκηνική ἔορτή νυκτρίνη. A keresztény időkben az ünnepségsorozatot hét napra szűkítették, Constantius még be is tiltotta. Azonban Iulianus idejében, minthogy a valláspolitikája lehetővé tette az ősi ünnepek helyreállítását is, újra megrendezték azokat, l. PRATO–MICAELLA 1979. 144. Csakhogy a császár megjegyzése alapján feltételezhető, az ünnep eredeti vallásos jellege elsorvadt a féktelen lakmározások és tobzódások közepette.

lőtt csodálni fogják az istentelenséget.²²⁷ Úgy vélem, az emberek döntő többsége hasonlóan áll hozzá e dologhoz, és ti magatok is úgy hiszitek, semmi rosszat nem tesztek, ha elhanyagoljátok a tiszteletadást az istenek részére, **[B]** pedig emiatt a nélkülözők közül senki nem jár el a szent helyekre, hiszen, ahogy én látom, nincs már olyan szent hely, ahonnan alamizsnát kaphatnak. Viszont a születésnapjuk alkalmából valamennyien kifogástalanul megvendégelik a barátaikat: a legjobb fogással készülnek, pompás asztalnál fogadják őket, csak aztán az istenség éves ünnepén senki sem gondoskodik arról, hogy legyen olaj a lámpásban,²²⁸ nem is beszélve az italáldozatról, az áldozati állatról és a tömjénről. Ha mindezt, ami nálatok van, látná egy derék ember, hát nem tudom, **[C]** hogyan fogadná, de én magam úgy hiszem, az isteneknek egyáltalán nem tetszik.”

27. Úgy emlékszem, akkor ezeket mondtam el, és az istenség tanúságot tett a szavaim mellett, de bár ne így lett volna, elhagyta a város körüli területet, amit már régóta oltalmazott, bár abban a bizonyos vérzivatarban is eltérítette szándékuktól az előljárókat azzal, hogy visszafogta büntető kezüket.²²⁹ Én pedig ostobán tettem, hogy a szemetekben gyűlöletessé váltam. Mert mindezekről hallgatnom kellett volna, de nemcsak nekem, hanem sokan másoknak is, akik velem együtt jártak a szentélybe, és nem kellett volna olyasmibe beleütnöm az orromat, amihez semmi közöm, és szemrehányást tennem. **[D]** De ezt mégis megtettem a vakmerőségemből és a nevetségesen hízelgő természetemből fakadóan. Persze ne higgyétek, hogy mindezt nektek akkor álságos jóindulatból mondtam, mert úgy véltem, dicsőséget szerzek azzal, ha

²²⁷ Iulianus kifogásolja az antiochiai asszonyok keresztényi, embertársak iránti szeretetből fakadó karitatív szándékát, aminek az oka valláspolitikailag egyértelmű: a szegényeknek osztogatott alamizsnájuk az új hit felé vonzza a szegényeket, holott a császár bőségesen ellátná a nélkülözőket gabonával, l. 368 C – 369 C.

²²⁸ Véleményem szerint a császár e kifejezéssel cinikusan rájátszik a bibliai hagyományra, vö. *Mt.* 25.1-14.: a tíz hajadon története. Krisztus e példabeszédében a Mennyrországot ahhoz a tíz hajadonhoz hasonlítja, akik éjjel lámpással várták a vőlegényt, hogy vele mehessenek a lakodalomba. De közülük öten balgák voltak és nem vásároltak maguknak elegendő olajt a lámpásukba, l. αἱ γὰρ ἡμεραι λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐ τῶν οὐκ ἔλαβον μεθ' ἐ αὐτῶν ἔ λαιον, így amikor jött a vőlegény, nem tudtak kimenni elébe a sötétség miatt, mert már kiégett a lámpásuk, az okos szűzek pedig nem tudtak adni, mert nekik sem maradt volna elegendő. Ekképpen a balgák nem tudtak eljutni a menyegzőre. A keresztény teológiai vonatkozások ismertetésétől eltekintve ismét lesújtó ítéletét látjuk a városnak. Egyfelől megint az ostoba nőkkel azonosítja a lakosságot, másfelől pedig e bibliai utalással a város többségének hitbéli meggyőződésébe gázol bele, vagyis a saját szent iratukat használva bírálja őket és vág vissza nekik. Ez is bizonyítéka lehet annak, hogy a császár rendkívül alaposan ismerte a Szentírást és a keresztény kultúrkört, mindehhez l. BOWERSOCK 1977. 23–25.

²²⁹ WRIGHT 1913. 491. l. jegyzete szerint Iulianus e megjegyzésével utal egy 354-ben történt atrocitásra, az eset részletes ismertetése a 187. jegyzetben olvasható. A császár tömör megjegyzése alapján Constantius nem torolhatta meg olyan kegyetlenül ezt az atrocitást az istenség „közbenjárásának” köszönhetően.

az istenek felé jámborságot tanúsítok, veletek szemben pedig őszinte jóindulattal vagyok. És szerintem ez a legnevetesebb hízelgés, hiába árasztottam rátok sok mindent. [364] [A] Bizony jogosan teszitek, hogy e szemrehányások miatt bosszút álltok rajtam más helyeken is. Ámbár én az istenség oltáránál és szobrának hült helyén kevesek jelenlétében szidalmaztalak benneteket, ti viszont a piactéren a nép körében polgártársaitok tekintélyes tömege előtt ócsároltatok, akik még képesek voltak szórakozni a fentebb említett dolgokon. Hiszen jól tudjátok, hogy mindenki, aki efféleket nyilatkozik, közönségesse válik azok előtt, akik hallják a szavukat; aki pedig élvezettel hallgatja a gyalázkodó beszédeket [B] – noha a beszélőnél kevesebb erőfeszítéssel jut neki hasonló gyönyör –, ugyanúgy részese a dolognak. Csakugyan zeng az egész város a tréfáktól, melyek erről az ostoba szakállról szólnak, ami nem tanúsított és nem is tanúsít semmiféle jó modort. Tudnillik a szakállam nem fog olyan életformát mutatni nektek, mely szerint ti egyfolytában éltek, és amit elvárnátok az előljáróktól is. A gyalázkodásokon túl, [C] amiket egyénileg és közösen anapeszтусokban zúdítottatok rám, hogy gúnyt űzzetek belőlem – de saját magamat vádolom a történetek miatt –, hagytam nektek, hogy a túlzott szólásszabadságotokkal visszaéljete, mert én úgy sem fogok soha semmi szörnyű dolgot tenni veletek: nem vágatom el a torkotokat, nem veretek meg, nem kötöztetek ki benneteket, nem záratlak be, vagy fenýítelek meg titeket.²³⁰ De akkor miért gyűlöttök ennyire? Hát azért, mert én társaimmal együtt józan gondolkodásúnak mutatkoztam, ami a ti szemetekben a leghítványabb és a legvisszataszítóbb dolog, [D] és nem nyújtok kellemes látványt. Majd azért, mert elhatároztam, hogy távozom, és kivonulok ebből a városból. De meggyőződésem szerint egyáltalán nem azért döntöttem így, hogy elnyerjem azoknak a tetszését, akikhez áteszem a székhelyemet, hanem azért, mert úgy vélem, az a kívánatosabb, hogy minden egyes várost részesítsek a kiállhatatlan természetemből, ha netán tévesen gondolnám azt, hogy nemes és derék ember vagyok, valamint ne okozzak kellemetlenséget ennek a jólétben élő városnak az undorító mértéktartással és a társaim józan gondolkodásával. [365] [A] Mert közülnk senki sem vásárolt nálatok sem földet, sem kertet; senki sem épített házat, senki sem házasodott be közétek, senki nem adta férjhez hozzátok a lányát, köztetek egyetlen bájos fiúba sem szerettünk bele, sohasem törekedtünk az asszírok gazdagságára, nem érvényesítettük *patronusi* jogainkat,²³¹ de nem is túrtuk el, hogy nyomást gyakorolja-

²³⁰ A császár jóindulatának (πραότης) egyik bizonyítéka a beszédében, mindemellett utal arra, hogy sem Gallus, sem Constantius nem volt ilyen megértő és elnéző az efféle kilengésekkel szemben, l. 164. és 187. jegyzet, illetve 357 B. Iulianus azonban e megállapításával túloz, hiszen – még ha nem is közvetlenül – megtorolta a személye elleni fellépéseket, l. *Bevezető*.

²³¹ *Ius patronatus* (a szövegben: προσησια): a kiváltság elnevezése az archaikus *clientela* intézményéből következik, ahol a *cliens* jogbiztonsága szavatolása vagy anyagi előnyök érdekében szolgálattal tartozik urának (*patronus*). A későbbiekben e jogi kitétel tartalma megváltozott: a császárok ezt a jogukat tkp. „főkegyúri jogként” érvényesítették, azaz egy adott közigazgatási területen beleszólhattak a helyiek döntéseibe a közhivatalok vagy tisztségek betölté-

nak ránk a városi tisztviselők. Nem vettük rá a népet, hogy rendezzenek lakomákat és színházi mulatságokat, melynek olyan kényelmes életet biztosítottunk, [B] hogy még arra is volt szabadideje, hogy anapesztusokat irkáljon azok ellen, akiknek a jólétét köszönheti. Nem vetettünk ki aranyban fizetendő adót, nem szedtünk járulékot ezüst-pénzben, nem növeltük a vámokat, sőt a hátralékokon kívül elengedtük mindenkinek a szokásosan fizetendő adó ötödét.²³² Nem hiszem, hogy elegendő az, ha józanul gondolkodom, de Zeusra és az istenekre mondom, meggyőződéseim szerint derék kamarásom van, akit már kellő tiszteletben részesítettetek,²³³ mert időskorából adódóan kissé kopasz a homlokánál, és a rossz természete miatt vonakodik hátul megnöveszteni a haját, [C] ahogyan az abasok Homérosnál.²³⁴ Nem részesítettétek külön elbánásban az udvaromban élő másik két vagy három férfit, de még a negyediket sem, akik pedig még hitványabbak nála. Van még egy ötödik is, ha akarjátok tudni. Ez az ember a nagybátyám, akivel névrokonok is voltunk. Hát nem a legigazságosabban kormányozta a várost, amíg az istenek engedték, hogy velünk legyen, és vele együtt munkálkodhassunk?²³⁵ Hát nem a legkörültekintőbben járt el a város igazgatásának minden területén? Mert helyes dolognak ítéltük meg, ha az előjárók higgadtan és józanul gondolkodnak, [D] és azt feltételeztük, hogy e szokásaink révén derék emberek lehetünk a szemetekben. De csak nem nyerte el tetszésedet a szakállunk sűrűsége, és az sem, hogy nem foglalkozunk a szőrzetünkkel, valamint az sem, hogy ügyet sem vetünk a színházi látványosságokra, meg az sem, hogy azt kérjük, viselkedjenek illendően az emberek a szentélyekben. Legfőképpen az nem tetszett, hogy beleavatkozunk a bíraskodásba, és az sem, hogy távol tartjuk a kapzsiságot a piactól,

séné, valamint az igazságszolgáltatásba, illetve rendelkezhetek a beszedett adókkal. A császár feltehetőleg ezekre a kiváltságokra utal, amiket nem érvényesített a várossal szemben, a továbbiakban pedig ezt kívánja igazolni, l. PRATO-MICALELLA 1979. 148.

²³² Annak érdekében, hogy bizonyos területek és régiók újra megerősödjenek, Iulianus jelentős mértékben engedett el adóterheket. A császár nagyvonalúságáról és az államháztartással kapcsolatos ügyvitelben tanúsított jóindulatáról Ammianus Marcellinus is megemlékezik, vö. 25.4.15.: *Liberalitatis eius testimonia plurima sunt et verissima, inter quae indicta sunt tributorum admodum levia, coronarium indultum, remissa debita multa diuturnitate congesta, aequata fisci iurgia cum privatis, vectigalia civitatibus restituta cum fundis absque his, quos velut iure vendidere praeteritae potestates, quodque numquam augendae pecuniae cupidus fuit, quam cautius apud dominos servari existimabat, id aliquotiens praedicans Alexandrum Magnum, ubi haberet thesauros interrogatum, 'apud amicos' benivole respondisse.*

²³³ Ebben az időben Anatolios töltötte be a *magister officiorum* tiszttét, Iulianus megjegyzése alapján őt sem kímélhették a város rosszindulatú gúnyversei, l. 116. jegyzet.

²³⁴ Vö. Hom. *Il.* 2.542-544.: τῷ δ' ἄμ' Ἄβαντες ἔποντο θεοὶ ὄπιθεν κομόωντες // αἱ χμηταὶ μεμαῶτες ὀρεκτῆσιν μελίησι // θώρηκας ῥήξειν δηῖων ἀμφὶ στήθεσσι. Iulianus ezzel is azt kívánja érzékeltetni, hogy mindenki a korának és a fizikai állapotának megfelelő viseletet hordjon, ahogyan ezt Anatolios is teszi, ellentétben az antiochiaiakkal.

²³⁵ Iulius Iulianus, *comes Orientis*, l. 26. jegyzet.

végül pedig az sem, hogy szíves-örömet elhagyjuk a várost.²³⁶ [366] [A] Hiszen, ha valaki öregkorára megváltozik, nem kerülheti el egykönnyen, hogy ne járjon úgy, mint a kányamadár a mesében.²³⁷ Tudniillik a mese a következőképp szól: egy kánya, aminek közel hasonló hangja volt, mint a többi madárnak, nyeríteni próbált, mint a nemes fajtájú lovak. Csak aztán az eredeti hangját elfelejtette, a másikat pedig nem tudta megfelelően kiadni, így mindkét hangtól meg lett fosztva, és a hangja minden más madarénál visszataszítóbb lett. [B] Bizony magam is óvakodom attól, hogy ebbe a hibába essek, vagyis hogy a faragatlanságomat, de vele együtt az eszemet is elveszítsem. Hiszen, ahogy magatok is láthatjátok, már közel vagyunk ahhoz, hogy az istenek szólítsanak. Ahogyan a teosi költő mondta: „*Mihelyt fehér hajszálak keverednek majd a sötétek közé.*”²³⁸ Hát rendben. De számot kell adnotok hálátlanságotokról az istenek és Zeusz előtt, aki a piacteret és a várost oltalmazza! Valóban elszenvedtetek tőlem bármikor is bármiféle jogtalanságot egyénenként vagy közösen, [C] hogyha nem vagytok képesek ezek miatt nyíltan bosszút állni rajtunk, csak anapsztusokban? Ahogyan a komédiaszerzők meghurcolják Héraklést és Dionysost, ha színre viszik őket, ugyanúgy piszkálótok ti is a piactereken gyalázva minket. Vagy talán tartózkodtam-e volna attól, hogy ellenetek bármiféle súlyos bünt elkövessek, ha abban viszont nem fogtam volna vissza magam, hogy rosszat mondjak rólatok, hogy aztán ti is ugyanezekkel az eszközökkel vághattatok vissza? Mi akkor az oka az irántunk való sértődöttségnek és gyűlöletnek? [D] Hiszen a legjobb tudomásom szerint én közületek senkit sem hoztam reménytelen vagy kilátástalan helyzetbe, sem bizonyos embereket, sem a város egészét. Soha nem beszéltem rólatok lekicsinylően,

²³⁶ A végig sértett császár 363. március 5-én távozott a városból és a ciliciai Tarsosba tette át székhelyét, és onnan vezette hadjáratát Perzsia meghódoltatására. Majd váratlan halála után ugyancsak Tarsosban temették el, l. Lib. Or. 15.77. és 16.53., továbbá BOWERSOCK 1977. 104.; 118.

²³⁷ Iulianus igen szellemesen zárja le azt a beszéd egészén átívelő gondolatmenetet, melyen keresztül feltárta és bemutatta azokat az erkölcsi tényezőket, amelyekben a város és ő különbözik. Babrios 73. *fabuláján* keresztül indokolja meg, miért is távozik a városból. Az antiochiaiak megjegyzése alapján, miszerint nem a fiatalokának megfelelő életvitelt folytat, és nem is a hozzá méltó küllemmel bír, egy élete végén álló öregemberrel azonosítja magát ironikusan, aki már nem tud megváltozni. A felidézett mese is ezt támasztja alá. Ahhoz, hogy ebben a városban tovább tudjon maradni, meg kellene változtatnia az életfelfogását, mint a mesében a kányának. Azonban a mese tanúsága éppen arra hívja fel a figyelmet, hogyha valaki olyanokat merészel utánozni, akiket valamilyen oknál fogva nem tud, akkor teljesen hiteltelenné és nevetségessé válik. A példázat komoly szerepet tölt be a császár érvelésében, hiszen csak azért nem vetkőzik ki önmagából vagy hasonlik meg, hogy a városban népszerű legyen, l. KOCSISNÉ 2006. 196–197., illetve l. 370 B.

²³⁸ A reminiscencia az előbbi gondolat alátámasztására és illusztrálására szolgál, melyet szellemesen Anakreon egyik iambosából idéz, vö. fr. 57 Page. Anakreon ismételt megjelenítése ironikus, illetve keretet ad a császár mondanivalójának. A költő szerepéről a beszédben l. 2. jegyzet.

sőt még dicsértelek is benneteket. Ahogyan illendőnek láttam, bizonyos jólétben részesítettelek titeket, amennyire ez természetes annak, aki lehetőségeihez mérten törekszik arra, hogy valamennyi emberrel jót cselekedjen.²³⁹ [367] [A] Pedig jól tudjátok, nem lehet mindent megengedni és megadni azoknak az adózóknak, akik hozzászoktak ahhoz, hogy mindent megkapnak. Hát nem rejtélybe illő dolog, hogy valahányszor úgy látszik, nem csökkentettem a császári kincstárat illető közterheket, viszont a ti városotoknak nem kevés befizetendő adót engedtem el?

28. De illendő lenne talán hallgatnom mindarról, amiket csak tettem az alattvalóim érdekében a kormányzat nevében, nehogy úgy tűnjön, hogy szándékosan és leplezetlenül dicshimnuszokat zengek magamról, [B] miután bejelentettem, le fogom törni az elharapódzott és igen arcátlan hatalmaskodásaitokat. Viszont úgy vélem, talán nem illetlen dolog, ha felhozom azokat a dolgokat, amiket veletek szemben elkövettem ostobán és meggondolatlanul, mint ahogy felsoroltam az egyéb szemrehányásokat, bár a legkevésbé sem érdemlem meg, hogy ezek miatt hálátlanul viselkedjete. A most következők annyira voltak ártalmasabbak a korábban említett dolgoknál, az arcomon lévő pizsoknál és a gyönyörtől való tartózkodásnál, amennyire hitelesebben tükrözik a jellememet, emiatt a leginkább rám vallanak. [C] Nos, legelőször is nagylelkűen méltattalak benneteket, ahogyan lehetett, mert nem vártam és nem számítottam arra, hogy viszonyunk így alakul. Éppen ellenkezőleg azt gondoltam, hogy egymással nagyon is jól fogunk kijönni, mert abból indultam ki, hogy ti a görögök leszármazottjai vagytok, ahogyan én is, noha trák gyökereim vannak, a szokásaimban viszont görög vagyok.²⁴⁰ Bizony legyen ez az én szégyenem, mivel meggondolatlan voltam! Aztán sok aranyat és ezüstöt küldtem nektek, miután követségbe jöttetek hozzám, bár egyébként nemcsak másoknál érkeztetek később, [D] hanem az egyiptomi alexandriaiaknál is.²⁴¹ Aztán

²³⁹ Iulianus uralkodóideálja tükröződik ebből a megállapításából, amiről korábban számos helyen értekezett, l. pl. 334 A (Or. X.), ahol e gondolatot Marcus Aurelius mondja ki, és 253 A (Or. VI.). A várossal szembeni jóindulatáról pedig a 367 D-ben ad számot, mely a városba vetett korábbi reményének és megelőlegezett bizalmának lényegét foglalja össze, l. Ἐσκόπουν γὰρ ὁ πῶς ἢ πόλις ἢ μὴν ἔσται μελιζῶν καὶ θυνατοτέρα. BOWERSOCK 1977. 95.

²⁴⁰ A császár ezzel visszautal a város alapítására, l. 347 B – 348 D, és 65. jegyzet. Továbbá Iulianus emlékeztet arra, hogy a város igen jó véleménnyel volt őrá, mielőtt megérkezett. Antiochia Gallus és Constantius után nagy örömmel fogadta az új uralkodót, meleg szívvel üdvözölte és a „Kelet [üdvhozó] csillagának” nevezte, vö. Amm. Marc. 22.9.14.: *at hinc videre properans Antiochiam, orientis apicem pulcrum, usus itineribus solitis venit, urbi que propinquans in speciem alicuius muminis votis excipitur publicis, mi ratus voces multitudinis magna, salutare sidus inluxisse eoīs partibus adclamantis*. Azonban miután Iulianus megérkezett, a városban a pogány időkbl fennmaradt Adonia (Venus fia, Adonis halála) ünnept ülték, a lakosság összesereglett, és egyből ordítva panaszkodni kezdtek, ami alighanem nem lehetett jó előjel a császárnak, BOWERSOCK 1977. 96. és DOWNEY 1963. 165–166.

²⁴¹ Akkor a császár székvárosa még Konstantinápoly volt. E helyen Antiochia újabb bírálata fogalmazódik meg, hiszen még arra sem voltak képesek, hogy a követségük időben megje-

jelentős adóterheket engedtem el nektek személyesen a többi városhoz képest. Aztán a városi tanács névjegyzékét kétszáz taggal bővíttem és nem fukarkodtam, mivel azt néztem, hogyan lehetne fejlettebb és hatalmasabb a ti városotok. [368] [A] Ezért megengedtem nektek, hogy a városi tanácsba a legvagyonosabb embereket válasszátok be az én kincstáraitam felügyelők és a pénzveréssel foglalkozók közül. De ti mégsem azokat választottátok meg ezek közül, akik alkalmasak lettek volna a tisztségre, hanem megragadtátok az alkalmat, hogy olyanokat műveljetekek, amik semmi esetre sem méltók egy jó törvényekkel kormányzott városhoz, hanem inkább rátok vallanak.²⁴² Akarjátok, hogy egy esetre is emlékeztesselek titeket? Egyszer egy bizonytalan eljárás alapján tanácsstagnak nevezetetek ki valakit, mielőtt fel lett volna véve a névjegyzékbe, és tisztségre is javasoltátok. [B] Egy másikat a piacról szedtetek elő a szegények közül, akiket minden más helyen kiteszítanak, de ti egy átlagon felüli bölcs gondolatnak köszönhetően néhány aranyért cserébe a csöcselékből beválasztottátok őt a tanácsba, pedig nem is volt elegendő vagyona. Sok hasonló eset történt a kinevezéseket illetően, mert álnokul mesterkedtek azóta, amióta felléptünk mindezzel szemben, de az általunk végrehajtott hasznos intézkedésekért nem járt köszönet, és a nemtetszéseketek vívtuk ki azon dolgok miatt, amiknek a megtételétől törvény szerint tartózkodtunk.

29. [C] Ezek igencsak jelentéktelen dolgok voltak, melyek egyáltalán nem ingerelhették volna viszálykodásra a várost. A legsarkalatosabb dolog pedig, amiből ez a nagy gyűlölet támadt, ez volt: miután megérkeztem hozzátok,²⁴³ a

lenjen a császár előtt, ami szintén nagymérvű tiszteletlenségről tesz tanúbizonyságot, másfelől még az egyiptomi követek is hamarabb járultak elébe, pedig nekik legalább kétszer akkora távolságot kellett megtenniük. Iulianus megállapítása azonban túlzónak hat, hiszen 361 végén, megválasztása után időben indította el a követséget az új császár köszöntésére. Eközben feltehetőleg a követek már előre tájékoztatták Iulianust a város ellátási gondjairól.

²⁴² Annak érdekében, hogy a császár kedvezzen a többségében vagyonos kereskedőkből álló városi tanácsnak (βουλή), a 361-es követjárás után megemelte annak a létszámát, ami ilyen körülmények közepette nem kevés pénzbe került. Iulianus ezzel az engedménnyel kívánta elvenni a lehetséges későbbi intézkedései élet, ami mélyen érintette a város „szabadságát”. Csakhogy a dörzsölt tanácsstagok a tanácsba nem olyan elemeket választottak, akik akár rangjukban, akár a császárhoz való hűség tekintetében alkalmasak lettek volna a tisztségre, hanem a szegény néprétegek közül toboroztak, akik megvesztegethetők voltak, így a vagyonos kereskedők további spekulációiban érdekeltté váltak, l. DOWNEY 1963. 168. Iulianus ezen intézkedése jócskán visszaütött és elmérgesítette a viszonyokat. Az intézkedését lehetővé tevő rendeletet visszavonta (l. C. Theod. 12.1.50.), majd 362. szeptember 18-án újat bocsátott ki, amelyben egyfelől rögzítette a βουλή-tagság feltételeit (cenzus), másfelől a tanácsnak, miközben munkáját szigorúan felügyelték, el kellett fogadnia a császár által rárótt köteleességeket, vö. C. Theod. 12.1.53., l. még PRATO–MICALELLA 1979. 154.

²⁴³ A császár 362. július 18-án érkezett a városba, majd a következő napokban ellátogatott a városi *hippodromba*, hogy megismerje, mi az oka a lakosság gondjainak, melyek miatt már rögtön sirva panaszkodtak a császár érkezése után az Adonián, l. 167. jegyzet. Az

színházban a lakosság rögtön ilyen hangot hallatott, mivel a vagyonosok fojtogatták őket: „*Minden rogyásig van áruval, de minden sokba kerül!*” Ezért másnap tárgyaltam a város tehetősebb polgáraival és próbáltam meggyőzni őket, [D] hogy nemesebb dolog lenne, ha eltekintenének a joggal nyereségtől, és kedveznének a polgároknak és az idegenből érkezőknek. Ők pedig ígéretet tettek arra, hogy foglalkoznak a szóban forgó kérdéssel. Hat hónapig figyeltem és vártam, de úgy semmibe vették az egészet, ahogyan azt senki sem várta volna. Mivel láttam, hogy van igazság a nép panaszában, valamint hogy a piac nem a szegényes kínálattól, hanem a vagyonosok telhetetlenségétől gyötrődik, [369] [A] minden terméknek közepes árat állapítottam meg és ezt mindenki számára világgossá tettem. Mivel minden más termék bőven megtalálható volt, hiszen volt bor, olaj és minden egyéb,²⁴⁴ de a gabonában hiány mutatkozott, mert a korábbi szárazságoknak köszönhetően nem volt termés. Ezért célszerűnek tartottam az előbbi termékekből Chalchisba, Hierába és a környező városokba szállítani, ahonnan négyszázezer mérő gabonát hozattam be nektek. [B] Amint ez a készlet elfogyott, előbb ötször ezer, később hétször ezer, aztán nem sokkal korábban tízezer *modius*²⁴⁵ gabonát – a mértékegységet a honi szokás nevezi így –, vásároltam, valamennyit a saját költségemen. Juttattam a városnak a gabonából, amit Egyiptomból hozattam, és akkora összeget kértem érte nem tíz, hanem tizenöt mérőnként, amennyit korábban tíz mérőnként szedtek. Ha pedig nyáron ugyanennyi gabonát az általatok szabott áron lehetett volna értékesíteni,²⁴⁶ akkor milyen árral számoltatok volna akkor, [C] ha a háznál súlyos éhínség lett volna, ahogyan a

elbeszélés hitelességéről tanúskodik Ammianus Marcellinus (vö. 23.14.1.) és Libanios is (vö. *Or.* 18.195).

²⁴⁴ Ezzel az intézkedésével magára haragította a városi vagyonos arisztokráciát. Az efféle beavatkozási kísérletek korábban Gallus esetében sem működtek, l. DOWNEY 1963. 153–154., és éppen az ellenkező hatást váltották ki: a vagyonos kereskedőreteg újabb görbe utakat keresett kiesett hasznának a pótlására, illetve zendülésbe fogtak. Ammianus Marcellinus ezért bírálta is a császárt, vö. 22.14.1–2. A történetíró szerint is ez volt a legfőbb ok, ami miatt a város kikezdte a császárt, l. PRATO–MICALELLA 1979. 156.

²⁴⁵ Tkp. 1 modius = 1 „véka” v. „mérő” ez kb. 8,754 liter gabonának megfelelő mennyiség.

²⁴⁶ Iulianus arra a gabonavészre utal, ami a vagyonosok hatalmaskodása nélkül is jócskán felemelte a gabonaárakat. A tél 361–362 fordulóján csapadéktelen volt, ez nagy károkat okozott a májusban és júniusban aratandó búzának, l. PRATO–MICALELLA 1979. 157. Mindemellett 362 nyarán nagy szárazság is volt. Azonban nemcsak a természeti viszontagságok okozhattak gabonahiányt. Nem mellőzendő DOWNEY 1939. érve, miszerint a század második harmadában szinte megszakítás nélkül igen nagy létszámú hadsereg tartózkodott a régióban (l. pl. Constantius perzsák elleni hadjárata), melynek ellátása valószínűleg nem kis terhet rótt a lakosságra, illetve majdhogynem kimerítette a város tartalékait. Mindentől függetlenül bizonyos, hogy a gabonaárak elég magasak voltak, és emiatt leginkább a szegény lakosság szenvedett, a probléma orvoslására a császárnak be kellett avatkoznia.

boiótiai költő mondja?²⁴⁷ Ugye alig maradt volna nektek öt mérő gabonátok, aminek nem örültetek volna, ha kemény tél köszönt be? De vajon mit tettek a tehetősebb polgáraitok? A földeken megtermett gabonát titokban drágábban adták el, a lakosságot pedig a saját hasznukkal terhelték. [D] Most pedig nemcsak a város, hanem a legtöbb környékbeli is összesereglik, hogy kenyeret vegyen, ami kizárólag az egyetlen olyan dolog, amit nagy mennyiségben és jó áron lehet kapni. Különben is ki emlékszik nálatok arra, hogy tizenöt mérő gabonát aranyáron árultak volna, ha a város gazdasága virágzott? Ennek az intézkedésnek köszönhetően váltam gyűlöletessé a szemetekben, mert nem engedtem meg, hogy a bort, a zöldségeket és a gyümölcsöket aranyáron kínáljátok, és hogy azonnal ezüstpénzért, majd aranyáron töladjatok a tehetősebb polgárok magtáriba elzárt gabonán.²⁴⁸ [370] [A] Hiszen ők ezzel a készlettel a városon kívül tisztes haszonnal kereskedtek, noha a lakosságnak ezzel éhínséget okoztak, ami „*az emberek cséplője*”, ahogyan az isten mondta, mikor kifogást emelt azokkal szemben, akik efféle ügyletekben mesterkednek.²⁴⁹ A város pedig, ha mástól nem is, de a gabonámtól jóléte került.

30. [B] Bizony tudtam már akkor, hogy nem mindenkinek nyerem el a tetszését, ha ezeket az intézkedéseket végrehajtom, ám egyáltalán nem ezzel foglalkoztam, hiszen úgy gondoltam, hogy segítenem kell az igazságtalanságot szenvedett

²⁴⁷ PRATO–MICAELLA 1979. kiadása a τῷ δῶματι („háznál”) helyett a τῷ ὄρῳ γματι („kévénél”) v. „arató maroknál”) olvasatot javasolja, hiszen véleményük szerint a császár, noha pontos forrásmegjelölés nélkül és nem szó szerint idéz, nagy valószínűség szerint a boiótiai költő alatt Hésiodost érti és őt parafrazeálja, mert ez állapítható meg a szövegösszefüggésből, vö. Hés. Erg. 479., 496., és 577. vv., l. 159. Azonban véleményem szerint megállja a helyét az előbbi olvasat is, mivel a beszéd kontextusába jobban illik, hiszen korábban a császár a gabonavészre utalt, aminek valószínűbb következménye, hogy az éhség a háznál lesz, nem a kévénél. Másfelől a császár csak tartalmilag idéz, logikailag pedig mindkét, kódexekkel igazolható olvasat elfogadható, így a magyar fordításban az előbbi szövegváltozatnak megfelelően adtam vissza a helyét.

²⁴⁸ A császár észlelvén a szegény lakosság problémáját (l. 179. jegyzet) a testvéréhez hasonlóan mérsékelte az árakat, de ezzel kivívta a vagyonos arisztokrácia gyűlöletét. Iulianus intézkedése hasonló választ váltott ki: a kereskedők megmaradt készleteiket a más városokból olcsón beszerzett gabonával együtt elraktározták, hogy inséges időben nagy haszonnal adjanak túl rajtuk. De Gallussal ellentétben a császár óriási készleteket mozgósított, hogy az árakat alacsonyan tudja tartani, a spekulációkat pedig megszüntesse. Viszont ahogy a beszédből kitűnik, Iulianusnak nem sikerült megoldania a problémát, hiszen a behozott készletek nagyon gyorsan elfogytak, mert még a környező településekről is nagy tömegek jöttek vásárolni. Így az éhínséget csak átmenetileg tudta megszüntetni, a fenyegető veszély azonban fennmaradt. Így Ammianusnak jogos volt az észrevétele az árak mérséklését illetően, vö. 22.14.1.: *popularitatis amore vilitati studebat venalium rerum, quae non numquam secus quam convenit ordinata inopiam gignere solet et famem.*

²⁴⁹ Az idézet nem irodalmi műből származik, hanem valószínűleg egy ismeretlen helyi jóstól kapott útmutatásra hivatkozik a császár, l. PRATO–MICAELLA 1979. 160.

lakosságon és az idegeneken, akik egyrészt miattam, másrészt pedig a velünk lévő előljárók miatt érkeztek.²⁵⁰ Mivel, ahogy látom, egyesek elmennek innen, mert gyűlölnék engem, a város pedig egyöntetűen ellenem van: noha ellátalak benneteket étellel, hálátlanul viselkedtek velem, ezért Adrasteiára²⁵¹ bíztam mindent; és elmegyek egy másik provinciába egy másik néphez. [C] Nem is emlékeztetlek benneteket azokra az igazságtalanságokra, amiket az elmúlt kilenc évben jogaitok érvényesítése címén egymás ellen elkövettetek. Egyszer a lakosság ezek miatt fáklýával és nagy lármával hevesen nekírontott az előljárók házáinak, és megölték a főhivatalnokot. Bár megtorolták az igazságtalanságokat, melyek miatt jogosan háborodtak fel, de túlságosan is messzire mentek.²⁵²

31. Az istenekre, ugyan miért van részünk ilyen hálátlan magatartásban?²⁵³ [D] Talán azért, mert a saját készleteinkből biztosítunk ellátást nektek, amiben egészen a mai napig egyetlen városnak sem volt része? Vagy azért, mert oly pazarul gondoskodtunk rólatok? Vagy talán azért, mert a városi tanács létszámát felemeltük? Vagy azért, mert csaláson értünk titeket, mégsem indítottunk törvényes eljárást ellenetek? Akarjátok, hogy emlékeztesselek benneteket egy-két efféle esetre, nehogy bárki is azt gondolja, hogy a szóban forgó dolog csupán szóvirág, szónoki fogás vagy merő kitalálás? Tudtommal azt mondtátok, hogy háromezer klérosnyi

²⁵⁰ A császár ezzel hallgatólagosan elismeri, hogy intézkedéseinek zöme kudarcba fulladt, de beszédében rámutatott a látszólagos önostorozás közepette, hogy ennek oka eredendően nem benne keresendő, hanem a város romlott erkölcsseiben, l. PRATO–MICALELLA 1979. uo., illetve 371 BC.

²⁵¹ Adrasteia a jogos bosszúállás istennője, *Nemesis* egy másik közkedvelt megnevezése.

²⁵² Iulianus egy korábbi, ellátási probléma miatt kirobbant súlyos botrányra utal. Amikor 354-ben Gallus Hierapolisból akart hadjáratot vezetni a perzsák ellen, Antiochia polgárai felkeresték őt, hogy legyen a város segítségére a hosszantartó éhínségek felszámolásában. Az éghajlat miatt novemberben vetették a régióban a búzát, amit május–június fordulóján arattak le, ezért elengedhetetlen volt, hogy télen kapjon csapadékot a vetés. De nagy volt azszály, így a gabonaárak felemelkedtek, Gallus pedig nem volt hajlandó a hadjárat előkészületeire való tekintettel foglalkozni a problémával, l. DOWNEY 1963. 153–154. Erre a helyi vagyonos kereskedők a később remélt haszon miatt beraktározták a megmaradt gabonát, így a hiány mellett jócskán felemelkedtek a gabonaárak, melyek egyáltalán nem voltak kedvezők. Gallus a lakosság további panasza miatt leszállította a gabona árát a haszon fejében spekuláló városi tanácsban ülő kereskedők legnagyobb és leghevesebb ellenállására, akik közül néhányan szervezkedni kezdtek. Erre Gallus elrendelte a kivégzésüket, életüket csak az akkori *comes Orientis*, Honoratus mentette meg, aki később elrendelte ezeknek az embereknek a szabadon bocsátását is. A szegény lakosság gondja azonban megoldatlan maradt, többszöri kérésük ellenére sem biztosított a *Caesar* elegendő gabonakészletet. Erre a – jogosan – felháborodott köznép nekírontott Syria kormányzója, Theophilos házának és fel is gyújtotta azt, majd a kormányzót agyonverték egy Eubulos nevű gazdag kereskedővel együtt. Constantius a felelősöket megbüntette, vö. Lib. *Or.* 19, 47–49.

²⁵³ A császár a beszédében ebben az egyetlen egy esetben ad hangot nyílt és leplezetlen felháborodásának.

földterület bevethetetlen,²⁵⁴ mégis azt kértétek, hogy juttassam nektek, de miután rátettétek a kezeteket, mindnyájan kiosztottátok magatok között, holott nem is volt szükségetek ezekre a földekre. Miután az ügyet kivizsgáltuk, ez világosan bebizonyosodott. Majd visszavettem a földeket azoktól, akik jogtalanul bitorolták, és nem is vizsgáldtam azon területek ügyében, amiket korábban köztehertől mentesen birtokoltak, [371] [A] holott ezek után kellett volna leginkább járulékot fizetniük. Végül a város közellátására, ami igen nagy összegeket emészt fel, kiutaltam a szóban forgó területeket. És még most is közel háromezer klérosnyi földterülete van adómentesen azoknak, akik minden évben versenylovakat tenyésztenek a szórakoztatásotokra a velem megegyező nevű nagybátyám szándékának és kormányzásának,²⁵⁵ meg az én szívességemnek köszönhetően. Szóval én így büntetem a csalókat és a tolvajokat, mégis jogosan látszom a szemetekben annak, aki felforgatja a rendet. [B] Hiszen, mint tudjátok, az efféle emberek felé tanúsított szelídség szüli és növeli a becstelenséget az emberek között.

32. Ennélfogva újra visszajutok ahhoz, amit e beszéddel tudatni akarok. Tudniillik minden rossznak én vagyok az oka, mert a hálátlan erkölceseknek szívességet tettem. Mindez az én ostobaságom, nem pedig a szabad szellemetek miatt van. Én bölcsebben próbálok hozzáállni a viselt dolgaitokhoz a jövőben, [C] nektek pedig a jóindulatért és a tiszteletért, amit nyilvánosan felénk tanúsítottatok, az istenek fizessenek meg!

²⁵⁴ Iulianus a κλήρος fogalma alatt nem magát a megművelhető földterületet, hanem az egy parcellára kiterjedő adóegységet érti, l. PRATO-MICALELLA 1979. 143. A város hatékonyabb élelmezése érdekében, illetve a lakosság kérésére elrendelte, hogy a város tulajdonában lévő mintegy háromezer parcellát vessék be újra, melyet kivontak a művelés alól. Ez nem tűnt rossz elképzelésnek, de tartósan nem tudta megoldani a város ellátási gondjait, l. DOWNEY 1963. 170. A császár megjegyzése árulkodik az elképzelés sikertelenségéről, amit egy bírálattal juttat kifejezésre: a város olyannyira tobzódik és lusta, hogy csupán saját maga szórakoztatására (l. versenylovak tenyésztésére) használja a földeket, nem pedig a közjó és a közellátás érdekében.

²⁵⁵ L. 26. jegyzet.

Források

- LACOMBRADÉ, Chr. (ed.): *L'empereur Julien: Œuvres complètes, tome II./2, Les Belles Lettres*, Paris, 1964.
- MÜLLER, F. L. (ed.): *Die beiden Satiren des Kaisers Julianus Apostata („Symposion“ oder „Caesares“ und „Antiochios“ oder „Misopogon“)*. Stuttgart, 1998.
- PRATO, C. – MICAELLA, D. (ed.): *Giuliano Imperatore: Misopogon. Edizione critica, traduzione e commento*. Ateneo & Bizzari, Roma, 1979.
- WRIGHT, W. C. (ed.): *The Works of Emperor Julian, vol. II*. LCL, 1913.

Szakirodalom

- ADAMIK T. (1994): The figure of Julian in Ammianus 'History'. *Acta Antiqua et Archeologica* 26, Szeged, 31–36.
- ATHANASSIADI-FOWDEN, P. (1981): *Julian and the Hellenism. An Intellectual Biography*. Oxford.
- BAYNES, N. H. (1925): The early life of Julian the Apostate. *Journal of Hellenistic Studies* 45, 251–254.
- BOWDER, D. (1978): *The age of Constantin and Julian*. London.
- BOWERSOCK, G. W. (1978): *Julian the Apostate*. Cambridge.
- BROWNING, R. (1977): *The emperor Julian*. London.
- CAMERON, A. – GARNSEY, P. (szerk.) (1998): *The Cambridge Ancient History Vol. 13.: The Late Empire, A.D. 337-425*. Cambridge University Press (= CAH 13).
- DOWNEY, G. (1939): Julian the Apostate at Antioch. *Church History*, 303–315.
- DOWNEY, G. (1963): *Ancient Antioch*. Princeton.
- GIEBEL, M. (2002): *Kaiser Julian Apostata: Die Wiederkehr der alten Götter*. Düsseldorf–Zürich.
- GLESASON, M. W. (1986): Festive Satire: Julian's Misopogon and the New Year at Antioch. *The Journal of Roman Studies* 76, 106–119.
- HAVAS L. – HEGYI W. GY. – SZABÓ E. (2007): *Római történelem*. Osiris, Bp.
- HOPKINS, K. (2007): *Conquerors and Slaves. Sociological Studies in Roman History I*. Cambridge University Press.
- JONES, A. H. M. (1964): *The later Roman Empire 284-602*. Oxford.
- KOCSISNÉ CSIZY K. (2006): *Proverbiумok és proveriális kifejezések Iulianus Apostata beszédeiben*. Piliscsaba.
- LALONDE, G. V. (2006): *Horos Dios: An Athenian Shrine and the Cult of Zeus*. Brill.

- LENZ, F. W. (1942): "Ἔθος δευτέρη φύσις. A new fragment of Democritus? *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 73, 214–231.
- NEGRI, G. (1901): *L'imperatore Giuliano l'Apostata*. Milano.
- ROSEN, K. (1997): Kaiser Julian auf dem Weg von Christentum zum Heidentum. *Jahrbuch für Antike* 40, 126–146.
- SMITH, R. (1995): *Julians's Gods. Religion and philosophy in the thought and action of Julian the Apostate*. London, New York.
- VAN HOOFF, L. – VAN NUFFELEN, P. (2011): Monarchy and Mass Communication: Antioch A.D. 362/363. Revisited. *Journal of Roman Studies* 101, 166–184.
- WIEMER, H. U. (1995): *Libanios und Julian: Studien zum Verhältnis von Rhetorik und Politik im vierten Jahrhundert n. Chr.* München.

X 511574

SUMMARY

Present paper introduces a modern Hungarian translation of Emperor JULIAN's last work written for the people of Antioch (Or. XII.), in order to regulate them, what is also known as *Misopogon*. Recent scholarship in Hungary has not paid fair attention to its author and its age which was definitely a boundary between declining ancient culture and rising Christianity. Moreover, it seems to be salutary to focus on our scholarly interests on this quite peculiar oration, because it is not solely an unusual form of a ruler's self-interpretation in a marvellous literary work, it is also a rich historical source which adumbrates the lifestyle, the ideas and mind of the Apostate.

In the summer of 362 A.D. JULIAN left Constantinople for Syrian Antioch chosen as a new capital. According to the testimonies of LIBANIUS, who was a native citizen of Antioch, people were quite spirited, casual and ambitious there. Julian's personality did not tolerate any kind of public spectacles or incontinence. His austere lifestyle and addiction to literary studies, and especially his explicit pagan restoration provoked the citizens. Moreover, Julian frequently visited and restored many pagan shrines. At the same time he neglected to participate in public festivals of the city. The conflict was sharpened when Julian intervened in the prices of grain, because the great part of the population was suffering from the lack of supply caused by summer droughts and the requisition of JULIAN's growing army recruited in this area against Persia in order to finally protect the eastern borders of the Empire. Although, Julian imported large amounts of cereals, he could not solve the crisis due to the speculations of local merchants. Therefore, the poor were nearly starving at the end of the year. In the first days of the New Year, citizens started to mock the Emperor composing and circulating jokes and scornful rhymes about his outfit and austere lifestyle, and also his ruling. JULIAN certainly was displeased at the people, and decided to leave this ungrateful city. Before the desertion, he posted this satirical work to the front of the palace composed in February to strike back at Antioch by defending his personality in this peculiar way. Then he went to war against Persia in March 363.

According to our judgement *Misopogon* is more than a summary of a conflict between a city and a magistrate. The stress is not on the political circumstances, but the vital point and message of this work refers to the universal values and morality concerning not only the personality of the Emperor, but also the right sentiment in which a law-abiding Roman citizen should have been partaken to protect the moral unity of the Empire.

1815

EGY - Sh

XA 192055

SUMMARY

... a modern Hungarian translation of Emperor Julian's
... the people of Antioch (Or. XII), in order to regulate them,
what is also known as *Misopogon*. Recent scholarship in Hungary has not paid fair
attention to its author and its age which was definitely a boundary between declin-
ing ancient culture and rising Christianity. Moreover, it seems to be salutary to
focus on our scholarly interests on this quite peculiar oration, because it is not
solely an unusual form of a ruler's self-interpretation in a marvelous literary work,
it is also a rich historical source which illustrates the lifestyle, the ideas and mind
of the Apollonius.

In the summer of 362 A.D. Julian was Constantinople for Syrian Antioch dis-
sent at a new capital. According to the testimonies of Libanius, who was a native
citizen of Antioch, people were quite spirited, casual and ambitious there. Julian's
personality did not tolerate any kind of public spectacles or incoherence. His sus-
tained lifestyle and addiction to literary studies, and especially his explicit pagan
restoration provoked the citizens. Moreover, Julian frequently visited and restored
many pagan shrines. At the same time he neglected to participate in public festivals
of the city. The conflict was sharpened when Julian intervened in the prices of
grain, because the great part of the population was suffering from the lack of sup-
ply caused by summer droughts and the requisition of JULIAN's growing army
recruited in this area against Persia in order to finally protect the eastern borders of
the Empire. Although, Julian imported large amounts of cereals, he could not solve
the crisis due to the speculations of local merchants. Therefore, the poor were
nearly starving at the end of the year. In the first days of the New Year, citizens
started to mock the emperor whispering and circulating jokes and scornful rhymes
along his walk and water fountains and about his ruling. JULIAN certainly was
displeased at the people, and decided to leave this ungrateful city. Before the depar-
ture, he posted this satirical work in the front of the palace composed in February
to make back at Antioch by depicting his personality in the following way. The or-
ation was against Porphyry March 263.

According to our judgement *Misopogon* is more than a signature of a conflict
between a city and a ruler. The issue is not on the political circumstances,
but the vital spirit and message of this work refers to the universal values and moral-
ity concerning not only the personality of the Emperor, but also the high senti-
ment in which a law-abiding Roman citizen should have been prepared to protect
the moral unity of the Empire.

0712 Szeged, Pálfi utca 20. sz. 2. emelet

http://www.fazis.hu

Könyvtár, Szegedi Tudományegyetem, Pálfi utca 20. sz. 2. emelet

Könyvtári osztály, Szegedi Tudományegyetem, Pálfi utca 20. sz. 2. emelet

Könyvtári osztály, Szegedi Tudományegyetem, Pálfi utca 20. sz. 2. emelet

X 211574

1998

33. AZ 1904-es szerb–bolgár szerződés. [Horváth Krisztián]
34. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Jórárt Júlia, Varga Vanda Éva] (a 18. sz. utánnomása + színes melléklet) *(elfogyott)*
35. Sztutáni fermán a Bolgár exarchátus megalapításáról. (1870. febr. 28.). [Horváth Krisztián]
36. A fiatal Napóleon írásai Korzikáról. [Jókai Rita]
37. Esztergom 1595-ös visszavétele a napi jelentések tükrében. [Bagi Zoltán Péter, Szász Géza]
38. Ausztria határai (Saint-Germain 1919. szept. 10.). [Eveli Péter, Dobos Erzsébet]
39. Tervezet a kereszténység leendő békéjéről (Podjebrád-béketervezet, 1464). [Karáth Tamás]
40. Törvény Skócia lefegyverzéséről (1746). [Fejér Ingrid]

1999

41. Az 1902-es orosz–bolgár katonai konvenció. [Horváth Krisztián]
42. Szemelvények Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” c. művéből. [Nótári Tamás]
43. Marcus Tullius Cicero M. Caelius védelmében mondott beszéde. [Nótári Tamás]

2000

44. „A Népszövetség halála”. Dokumentumok az olasz–etióp konfliktus történetéből (1935–1936). [Szélinger Balázs]
45. A szudétánemet kérdés a második világháborúban (Edvard Beneš és Wenzel Jaksch levelezése 1939–1943). [Kasza Péter]
46. Načertanije (A szerb nemzeti és külpolitika titkos dokumentuma, 1844). [Szajcsán Éva]
47. Juan Donoso Cortés: Értekezések. [Bán Mónika]
48. Napóleon trianoni dekrétuma az Illír Tartományok megszervezéséről. (1809. dec. 25.) [Pándi Eszter]
49. Dokumentumok az 1911–1912-es olasz–török háborúból. [Horváth Krisztián]

2001

50. Mary Rowlandson fogságának és szabadulásának elbeszélése. [Zámbó Ildikó]
51. Marcus Tullius Cicero Q. Ligarius érdekében mondott beszéde. [Nótári Tamás]
52. Békeszerződés az Egyesült Államok és Mexikó között (1848). [Kökény Andrea]
53. Navigatio Sancti Brendani Abbatis * Szt. Brendan apát tengeri utazása. [Majorossy Judit] *(elfogyott)*

2002

54. Az 1930-as görög–török barátsági és semlegességi szerződés. [Balogh Ádám]
55. John F. Kennedy és Nyikita Sz. Hruscsov levelezése a kubai rakétaválság alatt. [Simon Ágnes, Simon Eszter]
56. Korzika 1755-ös és 1794-es alkotmánya. [Tandori Mária]
57. Jugoszlávia külpolitikai dilemmája 1940-ben. [Tóth-Szenesi Attila, Szajcsán Éva]
58. Állam – Szent Unió – Skizma. [Kovács Kálmán Árpád]

2003

59. Három középkori germán törvénykönyv. [Huszár Edit]
60. Az első világháború és a spanyol semlegesség. [Pallagi Mária]
61. Edvard Beneš: Az osztrák probléma és a cseh kérdés. [Gulyás László, Halmos Tamás]
62. Johann Martin Honigberger: Napkeleti gyümölcsök. [Buczko Zsuzsanna]

2004

63. Zsebkalauz Németországhoz. [Kovács Melinda, Szilárd Balázs]
64. Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozása. 1948. február 10. [Vukman Péter]
65. Olasz–spanyol kapcsolatok a második világháború idején. [Katona Eszter]

2005

66. A konstantinápolyi egyezmény (1800. ápr. 1.) és Ali pasa levélváltása a Jón-szigetek kormányzójával (1807–1808). [Szász Erzsébet]
67. Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásából. [Horogszegi Zoltán, Rábai Krisztina]

68. Hydatius: Chronica (379–469). [Széll Gábor]
 69. Magyar források a finn–szovjet téli háborúhoz. 1939. nov. 30.–1940. márc. 12. [Vámos Barbara]
 70. A szovjet–jugoszláv konfliktus története a források tükrében (1948 február–1949 november). [Vukman Péter]
 71. Az 1945-ös szovjet atomkémkedés dokumentumok tükrében. [Cora Zoltán]
 72. Hruscsov–Tito levélváltás 1954. [Ifj. Prohászka Géza]

2006

73. Konrad Adenauer kancellár beszéde az első nyugatnémet kormány programjának vitájában (1949). [Mucsi András]
 74. A késő Anjou-kori dalmát és magyar tengeri hajózás 1381 és 1382-ből származó oklevelek alapján. [Juhász Ágnes]
 75. Németország és Nagy-Britannia diplomáciai kapcsolatai 1892–1904 között. (A Tilley-memorandum, 1905). [Rostás Róbert]
 76. A Jézus Társaság feloszlata (1759–1773). [Babarczy Dóra]

2007

77. A Lex Imitana (egy Flavius-kori municipium törvénye). [Illés Imre Áron]
 78. A Bor-Kalán nemzetség birtokperének ítéletlevele 1332-ből. [Papp Róbert]

2008

79. A Szent István csatahajó elsüllyedése. 1918. Június 10. [Bánsági Andor] (*elfogyott*)
 80. Tunnunai Victor: Chronica (444–565). [Széll Gábor]
 81. Spanyol dinasztikus alternatíva: A karlisták. [Polácska Edina]

2009

82. Városi törvények a római köztársaság utolsó századából. [Janzsó Miklós, Szabó Ádám Ágoston]

2010

83. Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között (Breda, 1667. július 31.). [Palotás Zsolt]

2011

84. Hivatalnokok, lázadók, szerzetesek (Késő római szöveggyűjtemény 1.). [Bara Péter, Illés Imre Áron, Palotás György, Szabó Ádám Ágoston és Varga Ferenc]
 85. Városi közigazgatás a *Digesta* 50. Könyvében. [Illés Imre Áron]
 86. Idősebb Plinius a mágiáról. [Takács Anikó]

2012

87. Bukott püspökök, eretnekek, pogányok (Késő római szöveggyűjtemény 2.). [Hajdú Attila–Horváth Beáta–Kósa Maja–Mihálykó Ágnes–Szabó Ádám Ágoston]
 88. Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között (Westminster, 1674. február 19.). [Palotás Zsolt]
 89. Dokumentumok a szaúdi–amerikai kapcsolatok történetéből. A dzahráni konzulátus és légi bázis szerződése (1943–1949). [Gulyás K. László]
 90. Források a spanyol expanzió japán periódusának (1587–1636) tanulmányozásához. [Túróczy Tamás]

2014

91. Matthew Calbraith Perry 1853–1854-es expedíciója Japánba. [Nagy Dávid]
 92. Dokumentumok a brit–jugoszláv kapcsolatok történetéhez (1949–1953). [Benyus Máté, Csernus-Lukács Szilvester, Tóth Marcell]
 93. Iulianus Apostata: Beszéd az antiochiaiak ellen, avagy a Szakállgyűlölő (Or. XII.). [Solymosi Benedek]